MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
MYKOLO ROMERIO TEISĖS MOKYKLOS
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS IR PROCESO INSTITUTAS

RIMA ŽIVOLTĖ
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS IR KRIMINOLOGIJOS PROGRAMA

ĮTARIAMOJO APKLAUSOS TAKTIKA

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Prof. dr.
Vidmantas Egidijus Kurapka

Vilnius, 2019

TURINYS

ĮVADAS 3

1. ĮTARIAMOJO APKLAUSOS TEISINIS REGLAMENTAVIMAS 9
1.1. Apklausos samprata 9
1.2. Įtariamojo apklausos ypatumai 13
1.3. Įtariamojo apklausos teisinio reglamentavimo pokyčiai 21
1.4. Įtariamojo apklausos taktikos santykis su žmogaus teisėmis 29

2. TAKTIKOS POKYČIAI IR NAUJI APKLAUSOS TAKTINIAI BŪDAI 43
2.1.Taktikos pokyčiai konfliktinėje/nekonfliktinėje situacijoje 43
2.2. Įtariamojo apklausos taktikos pokyčiai (ne)dalyvaujant gynėjui 52
2.3. Netradiciniai apklausos būdai bei taktikos 59

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI 64
LITERATŪRA 66
ANOTACIJA 74
ANNOTATION 74
SANTRAUKA 75
SUMMARY 76
PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ 77

ĮVADAS

Apklausa, įvykio vietos apžiūra ir ekspertizė - tai trys pagrindiniai kriminalistikos „banginiai“[1], be kurių nusikalstamos veikos tyrimas atrodytų sunkiai įsivaizduojamas. Apklausa - vienas svarbiausių ir dažniausiai naudojamų ikiteisminio tyrimo ir teismo veiksmų padedantis atskleisti objektyvią tiesą, tiriant ir nagrinėjant nusikalstamas veikas. Šis tyrimo veiksmas – mažiausiai resursų reikalaujantis, tiesiausias kelias į greitą nusikalstamos veikos išaiškinimą, o įtariamasis – galimai daugiausia apie nusikalstamą veiką žinantis asmuo. Taigi, įtariamojo apklausa – būtina ir neatsiejama tyrimo dalis, o jos efektyvumas, didžiausia dalimi, priklauso nuo pareigūno, atliekančio apklausą, profesionalumo, žinių bei atsidavimo.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (toliau - BPK) šiuo metu reglamentuoja skirtingos procesinės formos įtariamojo apklausas: pilnamečio įtariamojo apklausa, vykdoma ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro (BPK 188 str.), nepilnamečio įtariamojo apklausa (BPK 188 str. 5 d.), pilnamečio ir nepilnamečio įtariamojo apklausa, atliekama ikiteisminio tyrimo teisėjo (BPK 173 str., BPK 189 str.), atvejai, kai būtinas gynėjo dalyvavimas (BPK 51 str.) ir kt. Šis darbas skirtas pilnamečių įtariamųjų apklausų taktikai, atskirai nevertinant specialių poreikių turinčių asmenų ar nepilnamečių asmenų apklausų ypatumų, taip pat nenagrinėjant apklausos, atliekamos ikiteisminio tyrimo teisėjo, taktikos. Pagrindinis dėmesys skiriamas įtariamojo apklausos taktikų pokyčiams keičiantis teisiniam reglamentavimui sąryšyje su žmogaus teisėmis.

Tiriama problema: Kone dažniausiai naudojamas ir didžiulę reikšmę turintis tyrimo veiksmas – apklausa, turėtų būti teisėkūros ištobulintas bei praktikų išgrynintas. Ar taip yra išties? Nemaža atvejų, kai teisme nagrinėjamose bylose linksniuojami procesiniai, bei įtariamojo teisių pažeidimai apklausų metu. Netinkamas įtariamojo apklausos taktikų bei neleistinų būdų panaudojimas veda prie žmogaus teisių pažeidimų bei neteisingų parodymų išgavimo, o tai savo ruožtu - į papildomus ginčus teisme, bei ištęstą procesą, kas prieštarauja BPK 1 straipsnio 1 daliai, kuri numato, kad nusikalstama veika turėtų būti išaiškinta, ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, greitai bei išsamiai ir tinkamai pritaikytas įstatymas.[2] Nesugebėjimas „prakalbinti“ įtariamųjų stabdo procesą. Taigi - būtinas „šviežias“ žvilgsnis į įtariamojo apklausos taktikas ir galimybę jas atnaujinti, bei įsitikinti, kad jas taikant būtų paisoma žmogaus teisių. Kaip būtų galima patobulinti šį tyrimo veiksmą ar jo atlikimą? Ką reikėtų keisti?

[1] Prof. dr. Hendryk Malevski paskaitų medžiaga
[2] BPK 1 str. 1 d.

Baigiamojo darbo aktualumas: Šiuolaikinėje demokratinėje visuomenėje vis didesnis dėmesys yra skiriamas žmogaus teisių bei laisvių apsaugai. Baudžiamajame procese ypač svarbu jų paisyti visuose teisės įgyvendinimo lygiuose, vykdant baudžiamąjį teisingumą. Lietuva, kaip žinoma, nuėjo nelengvą kelią nuo nepriklausomybės atgavimo, diegdama europinio lygio žmogaus teisių apsaugą šalyje, tačiau ar jai pavyko pasiekti tikslą? Ar žmogaus teisės Lietuvoje turi aukščiausią prioritetą? Ar Lietuvai apie tai vis dar turi priminti Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau EŽTT) savo sprendimuose prieš mūsų šalį?

Kankinimai, smurtas ir kitoks nežmoniškas elgesys apklausų metu jau senokai uždraustas įvairių tarptautinių susitarimų: Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje[3], JTO tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakte[4], JTO visuotinės žmogaus teisių deklaracijoje[5], JTO konvencijoje prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą[6], Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje (toliau – EŽTK)[7], Europos konvencijoje prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą[8], taip pat įtvirtinta ir BPK (11 str. 2 d.). Nepaisant to vis dar atsiranda situacijų, kai EŽTT tenka nagrinėti tokio pobūdžio pažeidimus[9]. Gintaras Goda savo straipsnyje „Absoliučiai draudžiami veiksmai baudžiamajame procese“ pasakoja apie mokslininkų diskusiją dėl kankinimų draudimų suabsoliutinimo[10]. Net ir šiais, žmogaus teisių epopėjos laikais, yra dalis mokslininkų, kurie pritartų kankinimų pateisinimui tam tikrais atvejais. Taigi aiškiai egzistuoja poreikis efektyvesnių metodų, padėsiančių išgauti teisingus parodymus ypač kritinėse situacijose. Tik ar verta judinti žmogaus teisių apsaugos pamatus per tiek dešimtmečių statytus? Ar nebūtų verta pasitelkti mokslinį potencialą, psichologijos mokslą, galbūt netradicinius apklausos būdus tam, kad teisingi parodymai būtų išgauti nepaminant žmogaus teisių?

---

[3] Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija, 2000 m. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=EN.

[4] JTO tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktas, 1966 m. http://hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/TARPTAUTINIS_PILIETINIU_IR_POLITINIU_TEISIU_PAKTAS.pdf

[5] JTO visuotinės žmogaus teisių deklaracija, 1948 m, https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/lit.pdf

[6] JTO konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą, 1984 m. http://hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/JT_Konvencija_pries_kankinima_CAT_2010.pdf

[7] Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, 1950 m. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LIT.pdf

[8] Europos konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą, 1987 m. https://rm.coe.int/16806dbac1

[9] Iljina ir Sarulienė prieš Lietuvą, Strasbūras 2011 m. http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/ILJINA_ir_SARULIENE_2011_sprendimas.pdf; Gäfgen prieš Vokietiją 2010 m. ir Jaloh prieš Vokietiją 2006 m., cituota iš: Gintaras Goda, „Absoliučiai draudžiami veiksmai baudžiamajame procese„ 2011 m.

[10] Gintaras Goda, „Absoliučiai draudžiami veiksmai baudžiamajame procese“, 2011 m. http://www.zurnalai.vu.lt/teise/article/view/148/114

Laikantis žmogaus teisių bei laisvių, būtina užtikrinti apklausos taktikų efektyvumą. Nesustabdomai augant visuomenės poreikiams bei greitėjant gyvenimo tempui, auga technologijų poreikis ir teisėsauga yra ne išimtis. Šiuolaikiniai pareigūnai turi be galo daug įrankių, kaip kasdienius darbus atlikti greičiau ir efektyviau, svarbu juos tinkamai išnaudoti. Kuo daugiau kompiuterinio, mechanizuoto darbo įjungiama – tuo labiau sumažėja tikimybė padaryti „žmogiškųjų klaidų“. Jau 1932 metais, bene pirmą kartą lietuviškoje teisinėje spaudoje – rašyta apie garso įrašymo technikos panaudojimą per apklausą[11]. Jau anuomet kilusios pažangios idėjos, šiais laikais galėtų būti be vargo įgyvendintos, kalbant ne tik apie garso, bet ir vaizdo įrašymą apklausų metu. Kodėl tai nėra praktikuojama visose apklausose, o tik nepilnamečių įtariamųjų, kai nauda, rodos, akivaizdi?

Taigi, aplink mus viskas keičiasi ir nuolat, pokyčiai ir vilioja ir gąsdina kartu. Bet ar tai nėra būtinybė norint tobulėti? Įtariamojo apklausos taktikos yra ne išimtis. Ne vienas užsienio autorius kalba apie apklausai reikalingas psichologines - kūno kalbos, pardavimų ar net aktorystės žinias[12], o taip pat netradicinių priemonių įtaką apklausos efektyvumui – psichologiniai spąstai, žaidimai, inversijos[13]. Taigi būtina įvertinti mokslo pažangą, technologijų prieinamumą, pasverti galimybę įtraukti labiausiai efektyvias apklausos taktikos priemones žinomas užsienyje į Lietuvos įtariamojo apklausos taktikų arsenalą, kartu užtikrinant, kad žmogaus teisės išliktų aukščiausia vertybe.

Baigiamojo darbo mokslinis naujumas ir tiriamos problemos ištyrimo lygis:

Baudžiamojo proceso teisės mokslininkai – Raimundas Jurka, Remigijus Merkevičius, Marina Gušauskienė ir kt. ganėtinai išsamiai analizavo įtariamojo statusą bei jo teises baudžiamajame procese[14], tačiau Lietuvos literatūroje įtariamojo apklausos taktikos problemos analizuojamos nepakankamai. Labiausiai į šią temą monografiniu lygmeniu gilinosi Ryšardas Burda savo ankstesniuose kūriniuose, bei kartu su Samueliu Kuklianskiu knygoje – „Apklausa ikiteisminio tyrimo metu (taktikos teorija ir praktika)“[15], tai ko ne vienintelė lietuvių autorių apklausai skirta monografija. Apie apklausos taktikas informacijos galima rasti ir kriminalistikos vadovėliuose[16]. Vėliausias žvilgsnis į šį tyrimo veiksmą, bei su juo susijusias problemas buvo 2018 metais atliktas Žmogaus

[11] Eugenijus Palskys, *Lietuvos Kriminalistikos Istorijos apybraižos* (Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1995), 243.
[12] Charles R. Swanson, Neil C. Chamelin ir Leonardo Territo, *Criminal investigation* (New York: McGraw-Hill, 2003).
[13] Leonid Genrikhovich Zorin, *Ispol'zovaniye kriminalisticheskikh igr, inversiy, effektov i takticheskikh lovushek pri rassledovanii, obvinenii i zashchite po ugolovnym delam* (Yurlitinform, 2002).
[14] Raimundas Jurka, Irma Randakevičienė ir Saulius Juzukonis, *Baudžiamojo proceso dalyviai* (Vilnius: Industrus, 2009); Remigijus Merkevičius, *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata* (Vilnius: Registrų centras,2008); Marina Gušauskienė, *Įtariamojo teisė būti informuotam: teorinės prielaidos ir įgyvendinimo galimybės* (Jurisprudencija, 2008)
[15] Ryšardas Burda ir Samuelis Kuklianskis, *Apklausa ikiteisminio tyrimo metu: taktikos teorija ir praktika* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007).
[16] Vidmantas Egidijus Kurapka ir Snieguolė Matulienė, *Kriminalistika. Taktika ir metodika* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013). Ryšardas Burda ir kt., *Kriminalistikos taktika ir metodika* (Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004), Janina Juškevičiūtė ir kt., *Kriminalistika* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014).

teisių stebėjimo instituto tyrimas (toliau ŽTSI) "Apklausų kambaryje: įtariamųjų procesinės teisės Lietuvoje"[17], kuriuo šiame darbe bus nemažai remiamasi. Tyrimas atskleidė, kad šioje srityje toli gražu nėra viskas taip gerai, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio, analizuojat vien vadovėlių medžiagą. Šis straipsnis tai platesnio tyrimo, vykdyto dar aštuoniuose Europos Sąjungos (toliau ES) valstybėse, dalis. Analizuojamos problemos išryškėjo stebėtojams dalyvaujant realiose įtariamųjų apklausose. Šiame darbe bus remiamasi pastarojo tyrimo rekomendacijomis proceso tobulinimo srityje, tačiau didžiausias dėmesys bus skiriamas apklausos taktikų efektyvinimui, apie kurį informacijos literatūroje itin mažai.

Pakankamai seniai lietuviškoje literatūroje nebuvo aptarti naujausi apklausos taktiniai būdai ir technikos, nebuvo tirtas apklaustųjų asmenų požiūris į taikomas apklausos taktikas. Beveik nenagrinėti taktikos pokyčiai keičiantis teisiniam reglamentavimui – plečiant įtariamojo teisių ratą (BPK 21 str. 4d.). Lietuvių autorių taip pat netirta apklausų atlikimo problematika žmogaus teisių ir laisvių kontekste.

Darbas išsiskiria empirinių tyrimų gausa, kai kurie iš jų praktikoje atliekami pirmą kartą, pavyzdžiui – anketinė apklausa asmenų, kurie buvo apklausti kaip įtariamieji. Taip pat platus tyrimas atliktas apklausiant pareigūnus, vykdančius įtariamųjų apklausas bei gynėjų ir psichologo interviu.

Baigiamojo darbo reikšmė: Baudžiamasis procesas yra neatsiejamas nuo ikiteisminio tyrimo veiksmo – apklausos. Sunkiai pavyktų rasti nors vieną bylą, kurioje nebūtų bent vieno apklausos protokolo. Taigi, apklausa atliekama kasdien, praktiškai kiekvienoje byloje. Įtariamojo apklausos taktikų prastas panaudojimas, įtariamojo teisių menkinimas, sudaro prastas perspektyvas tolesniam bylos tyrimui ir turi didelės įtakos jos išaiškinimui. Be tinkamos taktikos stoja visas vėlesnis procesas, įrodinėjimas bei pagrindimas. Šie veiksmai turi būti atliekami be priekaištų, kadangi net menkiausios klaidos ir neatitikimai procesui bus neabejotinai ginčijami teisme ir taip, be pagrindo, ilginamas procesas. Taigi atliekant apklausas būtina griežtai laikytis proceso taisyklių bei paisyti žmogaus teisių.

Tyrimo tikslas: Kompleksiškai išanalizavus įtariamojo apklausos teisinį reglamentavimą, doktriną, teismų praktiką bei atlikus empirinius tyrimus, atskleisti įtariamojo apklausos taktikos turinį, išanalizuoti pagrindines daromas klaidas taikant įtariamųjų apklausos taktikas ir numatyti būtinus pokyčius šiam tyrimo veiksmui, pasiūlyti problemų sprendimo būdus.

Tyrimo uždaviniai:

1) Įvertinti įtariamojo apklausos teisinio reglamentavimo įtaką įtariamojo apklausos taktikai.

[17] "Apklausų kambaryje: įtariamųjų procesinės teisės Lietuvoje". Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Žiūrėta 2019 rugsėjo 25 dieną. http://hrmi.lt/apklausu-kambaryje-itariamuju-procesines-teises-lietuvoje/.

2) Įvertinti žmogaus teisių ir laisvių prioriteto lygį įtariamojo apklausose.
3) Pateikti savo įžvalgas dėl galimų įtariamojo apklausos taktikos pokyčių šiuolaikiniame kriminalistikos mokslo išsivystymo etape, ypač (ne)dalyvaujant gynėjui.
4) Pasiūlyti naujus galimus įtariamojo apklausos taktikos būdus.

Tyrimo metodika: Darbo tikslams pasiekti bus naudojami šie metodai:

1) analizės – bus analizuojami nacionaliniai įstatymai, Lietuvos teismų praktika bei EŽTT sprendimai, tam, kad būtų atskleisti įtariamojo apklausos taktikos probleminiai aspektai;
2) lyginamasis – bus lyginamos įtariamojo apklausos taktikos taikomos Lietuvoje bei užsienyje, taip pat apklausos atliekamos su gynėju ir be jo;
3) empiriniai tyrimai – apklausa bei interviu. Anoniminių anketų pagalba bus apklausiami tyrėjai atliekantys apklausas ir asmenys, kurie buvo apklausiami kaip įtariamieji. Tyrėjų atsakymai bei įžvalgos padės išaiškinti problemas matomas „iš vidaus“, taip pat norimus pokyčius. Svarbu išgirsti nuomonę ir asmenų, kuriems buvo atliekamos apklausos, jų įžvalgas dėl įtariamojo teisių paisymo. Interviu metodo pagalba bus kalbama su psichologu, svarbios jo įžvalgos dėl tyrėjams organizuojamų mokymų, taip pat nuomonė apie priemones, padedančias išvengti neteisingų parodymų davimo. Aprašoma gynėjų nuomonė apie šiame sektoriuje egzistuojančias problemas, bei žmogaus teisių paisymą įtariamojo apklausų metu.

   Įvertinus visus empirinius tyrimus bus siekiama tiksliau įvardinti problemas taikant įtariamojo apklausos taktikas, bei tobulėjimo perspektyvas.

Tyrimo struktūra: Šį magistro baigiamąjį darbą sudaro turinys, įvadas, du pagrindiniai skyriai bei išvados su pasiūlymais. Taip pat, baigiamojo darbo pabaigoje yra pateikiama anotacija bei santrauka lietuvių ir anglų kalbomis.

Pirmoje darbo dalyje bus atskleidžiama apklausos samprata, įvertinami įtariamojo apklausos ypatumai, gilinamasi į teisinio reglamentavimo pokyčius ir jų įtaką įtariamojo apklausos taktikai bei įgyvendinimą praktikoje. Bus vertinamas įtariamojo apklausos taktikos santykis su žmogaus teisėmis, jų prioriteto išlaikymas.

Antrojoje darbo dalyje bus analizuojamos įtariamojo apklausos taktikos, kaip jos keičiasi priklausomai nuo tam tikrų aplinkybių – konfliktinės, nekonfliktinės situacijos, įtariamojo apklausos taktikos pokyčiai dalyvaujant ir nedalyvaujant gynėjui. Apžvelgiama kokių yra netradicinių apklausos taktikų įtakotų ryšio užmezgimo metodo, kūno kalbos bei veido ekspresijų analizės.

Ginamieji teiginiai:

1) Naujas įtariamojo teisių reglamentavimas reikalauja pokyčių įtariamojo apklausos taktikoje.
2) Būtinas geresnis žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimas praktikoje, vykdant įtariamųjų apklausas.
3) Nauji įtariamojo apklausos taktikos būdai Lietuvoje per mažai žinomi.

1. ĮTARIAMOJO APKLAUSOS TEISINIS REGLAMENTAVIMAS

1.1. Apklausos samprata

Kriminalistikos tėvu vadinamas Hansas Grossas (Hans Gustav Adolf Gross) dar XIX a. pirmasis pavartojo kriminalistikos terminą ir plėtojo šio mokslo savarankiškumą[18]. Jau anuomet jis apklausą išskyrė kaip vieną svarbiausių tyrimo veiksmų.

Apklausos sąvoka lietuvių kalboje yra labai plati ir gali reikšti keletą dalykų. Tai gali būti apklausa skirtingų ikiteisminio tyrimo subjektų, dėl nusikalstamos veikos aplinkybių, taip pat ir žmonių ar jų grupių nuomonių, elgesio, įpročių, nuostatų fiksavimas tam tikru klausimu. Pastaroji reikšmė visuomenėje plačiau naudojama. Taigi esti vienas žodis ir kelios jo reikšmės, kas įneša šiek tiek neaiškumo. Anglų kalboje šios problemos nėra, atskiros sąvokos naudojamos net liudytojų, nukentėjusiųjų ir įtariamojo apklausai. Įtariamojo apklausa, kaip nusikalstamos veikos tyrimo veiksmas, vadinamas –*interrogation,* o liudytojų bei nukentėjusiųjų – *interviewing*, *questioning*. Tuo tarpu žmonių apklausai, kokiu nors visuomenei aktualiu klausimu, yra skirtos kitos sąvokos – *survey, interview, poll*. Taip yra išvengiama painiavos ir vien iš pačio žodžio galima suprasti apie kokią apklausą eina kalba. XV-ajame tarptautiniame kongrese „Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika“ pranešimą apie apklausos taktikos ypatumus Latvijos baudžiamajame procese skaitęs docentas dr. Vladimirs Terehovičs atskleidė, jog Latvijoje taip pat naudojama atskira sąvoka asmenų apklausimui neprasidėjus ikiteisminiam tyrimui ir liudytojų apklausai (eng. *questioning*) ir kita sąvoka įtariamųjų apklausai (eng. *interrogation*),[19] taip įnešant aiškumo.

Lietuvoje iki 2002 m. kovo 14 d., kai buvo patvirtintas naujasis BPK, buvo naudojamos sąvokos „parengtinis tardymas arba kvota“, kurios, naujuoju BPK, pakeistos į „ikiteisminį tyrimą“. Tiesa, sąvoka „tardymas“ išgyvendinta ne absoliučiai, ji vis dar minima Konstitucijos 117 straipsnyje: „<...>*Asmenims, nemokantiems lietuvių kalbos, garantuojama teisė dalyvauti tardymo ir teisminiuose veiksmuose per vertėją*.“[20]. „Tardymas“ iki įsigaliojant naujajam BPK, buvo suprantamas, kaip platus ikiteisminio tyrimo veiksmas, nereiškęs vien apklausų atlikimo. Nepaisant to, jei iš anglų kalbos verstume, plačiai kitose šalyse naudojamą, sąvoką skirtą specialiai įtariamųjų apklausai - „interrogation“, tiesiogiai ji verstųsi būtent – „tardymas“. Sąvoka „apklausa“ išties naudojama per plačiai, ir tokia turtinga kalba, kaip lietuvių, galėtų išskirti atskirą sąvoką būtent įtariamųjų apklausai,

[18] Prof. dr. Hendryk Malevski paskaitų medžiaga.
[19] XV-asis Tarptautinis kongresas „Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika“ Kaunas, 2019 m. rugsėjo 20d. Vladimirs Terehovičs “Apklausos taktikos ypatumai Latvijos baudžiamajame procese”.
[20] Lietuvos Respublikos Konstitucija (Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 1994), 45.

kuri yra tokia tolima savo reikšme nuo žmonių apklausinėjimo interakciniais ar informaciniais tikslais. Kituose skyriuose bus atskleistas skirtumas tarp nukentėjusiųjų, liudininkų ir įtariamųjų apklausų, kas vėl gi išryškins atskirų sąvokų poreikį. Galbūt ilgalaikėje perspektyvoje būtų galima pasvarstyti apie „tardymo“ sąvokos grąžinimą, tik daug siauresniame kontekste – kalbant tik apie įtariamojo apklausą.

Literatūroje galima aptikti įvairių apklausos apibrėžimų, tačiau išskirtinas šis, kaip tiksliausiai apibūdinantis aptariamąjį dalyką – „tai procesinis nusikalstamos veikos tyrimo veiksmas, kurio metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas, ikiteisminio tyrimo teisėjas, teismas, griežtai laikydamasis baudžiamojo proceso normų reikalavimų, ypatingo verbalinio bendravimo (apklausos) metu iš apklausiamojo asmens parodymų forma gauna ir užfiksuoja informaciją (duomenis) apie aplinkybes, turinčias reikšmės nusikalstamai veikai ištirti“[21].

Daugelyje apibrėžimų skamba tik „verbalinis bendravimas“. Su tokiu siauru apibūdinimu negalima sutikti. „Verbalinis“ reiškia žodinis ir tai visiškai atitinka apklausos formą, tačiau tai gerokai per siaura sąvoka kalbant apie bendravimą, kuris vyksta apklausos metu. Kiekvienas žmogus yra unikalus, ypatingas savo elgesiu, bruožais, vertybėmis. Vykstant bendravimui tarp dviejų asmenų, norint nenorint susikuria tam tikra savita atmosfera. Ir tai plika akimi nematoma, bet puikiai jaučiama dalyviams. Pirminė nuomonė apie vienas kitą dažniausiai susidaroma ne remiantis racionaliu ir loginiu mąstymu, o ankstesnėmis patirtimis, nuostatomis, vizualiniu vertinimu. Didžiulę įtaką atmosferai daro paties asmens savijauta tuo metu, nuotaika. Taigi, išankstinė nuomonė, nusiteikimas, pozicija - tai dalykai, kurie padaro įtaką apklausai, dar nepradėjus verbalinio bendravimo, tai yra neištarus nė žodžio. Atsižvelgiant į tai, kaip aukščiau minėtame apibrėžime, būtina pridėti žodį „ypatingas verbalinis bendravimas“, kuris leidžia šiek tiek plačiau pažvelgti į pačią apklausos sąvoką, nesuprasti jos vien kaip sauso apklausiamojo pasakojimo ar klausimų - atsakymų tipo tardymo.

Apklausa išsiskiria tuo, jog tai nėra linksmas ir gerai nuteikiantis pokalbis tarp draugų, mylimųjų, ar pažįstamų, dažnu atveju kalbama su pirmą kartą matomu žmogumi apie itin nemalonius, sukrečiančius ar net tragiškus įvykius, kurių apklausiamasis nenori prisiminti, kurie jam skaudūs, gėdingi ar žeminantys.

Apklausa turi tam tikras pasekmes, kadangi surinkti duomenys apklausos metu gali virsti įrodymais teisme ir taip tapti pagrindu asmens nuteisimui arba išteisinimui. Šis verbalinis bendravimas, be kita ko, griežtai reguliuojamas baudžiamojo proceso normų bei fiksuojamas protokoluose. „Taigi šios dvi grupės ypatybių išskiria apklausą nuo kito bendravimo formų – tai, kad

[21] Vidmantas Egidijus Kurapka ir Snieguolė Matulienė, *Kriminalistika. Taktika ir metodika* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 84.

bendravimą apklausos metu reguliuoja baudžiamojo proceso įstatymas ir tai, kad bendravimo apklausos metu dalykas yra nusikalstamos veikos aplinkybės.“[22]

Pagrindinės apklausos rūšys išskiriamos pagal asmens vaidmenį tiriamo įvykio atžvilgiu (procesinę padėtį) – gali būti apklausiamas įtariamasis (kaltinamasis) arba liudytojas, nukentėjusysis. Pagal tai, kas atlieka apklausą, skiriamos apklausos atliktos ikiteisminio tyrimo teisėjo arba ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro. Tai pat išskiriama nepilnamečių apklausa, kadangi tai pati jautriausia socialinė grupė, kuriai turi būti taikomos specialios procesinės taisyklės.

Apklausos kokybė betarpiškai susijusi su informacija esančia apklausiamojo galvoje, t. y. atmintyje. „Atmintis yra individo sugebėjimas įsiminti, išlaikyti ir prireikus vėl grąžinti informaciją į sąmonę.“[23] Norint sėkmingai atlikti apklausą ir pasiekti geriausių įmanomų rezultatų, būtina suprasti kaip susiformuoja parodymai asmens galvoje.

„Taigi parodymų formavimosi procesą sudaro:

- suvokimas;
- įsiminimas;
- atsiminimas.“[24]

Suvokimas - tai individualus gebėjimas suprasti matytą, išgirstą, pajaustą reiškinį, tam įtakos turi subjektyvus ir objektyvus veiksniai. Kiekvienas asmuo tą patį įvykį gali suvokti skirtingai, priklausomai nuo jo išsilavinimo, patirties, amžiaus, regos, klausos ypatumų ir t.t. „Reikia pabrėžti, kad tiriant nusikalstamas veikas būtina įrodyti, kaip įtariamasis suvokė ir ar išvis galėjo suvokti savo veiksmų pobūdį.“[25]

Įsiminimas – tai informacijos išsaugojimas atmintyje, kuris taip pat priklauso nuo asmens išsilavinimo, profesijos, jo interesų rato, asmenybės tipo.

Atsiminimas – tai kažkada suvoktos ir įsimintos informacijos atgaivinimas. Taip pat priklausantis nuo subjektyvių bei objektyvių veiksnių.

Žmogus kasdien išgyvena daug potyrių – mato vaizdus, girdi garsus, jaučia, užuodžia, liečia ir t.t. Atmintis neišsaugo visos šios informacijos, dalis potyrių lieka trumpojoje atmintyje, dalis perkeliama į ilgalaikę, o dalis tiesiog išnyksta kaip bereikšmė. Kas gi nutiktų, jei žmogaus smegenys kauptų visą per dieną išgyventą informaciją? Galima sulyginti žmogaus atmintį su kompiuterio procesoriumi (operatyviaja atmintimi), renkami tik naudingi duomenys, o nereikalingi, bereikšmiai –

[22] R. Burda ir S. Kuklianskis, *supra note* 15: 12.
[23] Roma Jusienė ir Alfredas Laurinavičius, *Psichologija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007), 117.
[24] V. E. Kurapka ir S. Matulienė, *supra note*, 21: 89.
[25] V. E. Kurapka ir S. Matulienė, *supra note*, 21: 91.

pašalinami, kad nebūtų perkrauta sistema. Taip pat ir pas žmogų, smegenys atsikrato nenaudingos ir pasenusios informacijos. Tai natūralus vyksmas, tam, kad nebūtų trukdoma kitiems psichikos procesams. Tokią nuomonę yra išsakęs Wiliamas Jamesas (1890, p. 680):“Atsimindami viską, dažnai jaustumėtės taip pat nepatogiai, kaip ir nieko neprimindami“.[26]

Net Sherlockas Holmsas viename iš Arthuro Conano Doyle apsakymų yra pasisakęs apie ilgalaikę atmintį. Jis ją prilygino senai palėpei, kurioje atsiminimus galima krauti it senus daiktus, tačiau vietos ten ribotai, todėl norint įdėti daugiau naujų atsiminimų, reikia išmesti senus. Mokslas įrodė, kad net šis genijus detektyvas klydo. David G. Meyers savo knygoje „Psichologija“ teigia: “Remiantis vienu atsargiu paskaičiavimu, suaugęs žmogus vidutiniškai atmintyje laiko apie bilijoną bitų informacijos“.[27] Taigi, žmogaus atmintis yra neribota, ten telpanti informacija limito neturi.

Atminčiai atgaivinti naudojami įvairūs būdai – nuotraukos, užuominos, parodymas atpažinti, dežavu (iš pranc. kalbos „*kažkur matytas*“) jausmo sužadinimas, panašių emocijų sukėlimas. Svarbiausia reikiamu momentu suvokti vykstančius įvykius, o juos išsaugojus atmintyje, tinkamai simuliuojant atminį – atgaivinti.

Ši nelengva užduotis tenka apklausas vykdantiems pareigūnams – suprasti ar asmuo nepamena, gal negali, o galbūt ir nenori atsiminti. Išsiaiškinti to priežastis, o žinant, pasirinkti tinkamą elgesio variantą, paveikti asmenį taip, kad jis savo valia atskleistų kuo daugiau informacijos. Tai, be abejo, sunkiausiai įgyvendinama įtariamųjų apklausose.

[26] David G. Myers, *Psichologija* (Kaunas: Poligrafijos ir informatikos, 2000), 299.
[27] *Ibid*.

1.2. Įtariamojo apklausos ypatumai

Vienas svarbiausių apklausos dalyvių ir net viso ikiteisminio tyrimo figūrų – įtariamasis. Įtariamasis turi daugiausia informacijos apie nusikalstamą veiką, gerai pagalvojus, tai visas baudžiamasis procesas ir skirtas jam identifikuoti[28], todėl tinkama jo apklausa gali nuvesti į greičiausią bylos išaiškinimą. Asmens statuso pakeitimas į įtariamojo, suponuoja tam tikrų laisvių, teisių bei pareigų komplekso laikymąsi organizuojant ir atliekant jo apklausą: „Lietuvoje ikiteisminio tyrimo metu, prieš surašant kaltinamąjį aktą, įtariamasis turi būti apklausiamas. Prieš pirmąją apklausą įtariamajam turi būti pasirašytinai įteiktas pranešimas apie įtarimą.“[29] Kone išsamiausią įtariamojo apibrėžimą pateikė R. Merkevičius savo daktaro disertacijoje: „Įtariamasis – tai asmuo, kurį konkrečiame tyrimo etape nusikalstamą veiką tiesiogiai tiriantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas, šiam tyrimui vadovaujantis ar jį kontroliuojantis prokuroras įtaria padarius tiriamą nusikalstamą veiką, ir dėl to šiame tyrimo etape nukreipia prieš jį tolesnį baudžiamąjį persekiojimą, t. y. imasi bent kokios (bent vienos) faktinės ar teisinės priemonės, kuria siekia pagrįsti ar paneigti prieš šį žmogų iškilusį subjektyvų įtarimą.“[30] Taigi, įtariamojo kaltumas yra tik prielaida, o apklausa – geriausias būdas tą prielaidą patvirtinti arba paneigti. Svarbiausi įtariamojo apklausos tikslai yra:

1. Gauti reikšmingos bylai informacijos.
2. Pašalinti nekaltuosius.
3. Nustatyti kaltuosius.
4. Gauti prisipažinimą[31].

Kiekvienas iš šių tikslų yra vienodai svarbus, o idealiausia - pasiekti juos visus, tačiau negalima akcentuoti, kad sėkminga įtariamojo apklausa yra tik ta, kuria buvo pasiektas prisipažinimas. Visgi pats svarbiausias tikslas – objektyvios tiesos atskleidimas.

Norint suprasti skirtumus tarp įtariamojo ir kitų proceso dalyvių (nukentėjusiojo, liudytojo) apklausos, būtina įsigilinti į šių subjektų skirtumus, t. y. tas pats žmogus būdamas skirtingose rolėse gali elgtis skirtingai. Jei liudininko ar nukentėjusiojo apklausa dažnu atveju gali priminti tik išklausymą ir faktų užfiksavimą, tai įtariamojo apklausai reikalingas kur kas didesnis įdirbis bei žinių

[28] V. E. Kurapka ir S. Matulienė, *supra note*, 21: 126.
[29] Petras Ancelis ir kt., *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011), 91.
[30] Cituota iš: Raimundas Jurka, Irma Randakevičienė ir Saulius Juzukonis, *Baudžiamojo proceso dalyviai* (Vilnius: Industrus, 2009), 19.
[31] Charles R. Swanson, Neil C. Chamelin ir Leonardo Territo, *Criminal investigation* (New York: McGraw-Hill, 2003), 123.

bagažas. Įtariamieji ne visada yra linkę atskleisti visą tiesą, o štai čia ir prasideda didysis įtariamojo apklausos taktikos menas.

Liudytojo sąvoka pateikta BPK 78 straipsnyje: „Kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis gali žinoti kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių.“[32] Dažniausiai liudytojas, matydamas nusikalstamą įvykį, įsidėmi aplinkybes, susijusias su juo, tačiau pasitaiko atvejų, kai asmuo nesuvokia, jog jam regimi, ar kitaip jo žinioje esantys veiksmai, yra nusikalstami, jis neįdeda valios pastangų įsiminti informacijos, jo smegenys nefiksuoja informacijos, kaip reikalingos, todėl jos neišsaugo ilgalaikėje atmintyje. Vėliau vykstančioje apklausoje jam gali būti itin sudėtinga pakomentuoti nusikalstamą veiką, ypač jei nuo įvykio praėjo nemažai laiko. Nepaisant to, liudytojai yra be galo svarbūs bylos tyrimui, jie tarsi teisingumo garantas, didžiausi Temidės pagalbininkai, turintys neįkainojamos informacijos, kurią jiems reikia padėti prisiminti ir tinkamai pateikti. Latvijoje galiojanti tvarka išskiria asmenų apklausą dar neprasidėjus ikiteisminiam tyrimui, šio veiksmo tvarka labai supaprastinta ir gali vykti elektroniniu būdu. Tiesa, norint tokius duomenis įtraukti į bylos informaciją, jie turi būti pasirašyti fiziškai arba pasirašyti elektroniniu parašu. Paaiškėjus, kad faktai svarbūs bylai, asmuo gali būti pripažintas liudytoju ar kitu proceso dalyviu.

Nukentėjusieji apie įvykį dažnai turi tikslesnės informacijos, kadangi tai tiesiogiai liečia juos, jie iš arčiau susiduria su nusikaltėliais, gali atskleisti daugiau detalių apie įvykį, kuris jiems sukėlė vienokią ar kitokią žalą. Kur kas platesnis apibrėžimas pateiktas ir BPK: „Nukentėjusysis yra fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos, arba nuo nusikalstamos veikos mirusio fizinio asmens šeimos narys ar artimasis giminaitis, kurie dėl to asmens mirties patyrė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos.“[33] Nukentėjusysis gali aktyviai dalyvauti bylos eigoje ir inicijuoti procesinius veiksmus – teikti prašymus, nušalinimus, apskųsti sprendimus, proceso dalyvių veiksmus. Iš proceso jie dažniausiai nori trijų dalykų – nusikaltėlio nubaudimo, nusikaltėlio perauklėjimo ir žalos atlyginimo[34]. Galiausiai jie nori, kad būtų pripažinta ir patvirtinta, jog jų atžvilgiu buvo pasielgta nusikalstamai, netinkamai. Tai ypač proceso baigtimi suinteresuotas bylos dalyvis, tai reikia turėti omenyje vykdant nukentėjusiųjų apklausą. “Spalvų sutirštinimas“ gali būti savitas kerštо būdas nusikaltėliui už patirtas skriaudas. Nepaisant suinteresuotumo, patirti įvykiai atmintyje blėsta. Literatūroje įvardinamas didėjantis užmiršimas nuo trijų iki penkių parų po patirto įvykio, taigi itin

[32] BPK 78 str.
[33] BPK 28 str.
[34] Ilona Michailovič, *Viktimologijos raida ir perspektyvos*, (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007), 86-108.

svaru laiku atlikti apklausą. Priklausomai nuo įvykio specifikos, nukentėjusysis neturėtų būti šoko būsenoje, tačiau nereikia laukti per ilgai apklausai atlikti dėl, kaip jau minėto, didėjančio užmaršumo.

Nors kartais iš įtariamojo abejingumo gali pasirodyti kitaip – tai ypač bylos baigtimi suinteresuotas asmuo. Ant kortos gali būti pastatyta įtariamojo laisvė, geras vardas, materialinė padėtis, statusas ir t.t. Todėl jie „dėl numatomos atsakomybės už padarytą veiką paprastai mažiau nei kiti suinteresuoti atskleisti tiesą, taigi labiau linkę iškreipti (užmaskuoti) nusikalstamos veikos aplinkybes.“[35]

Hansas Grossas itin vaizdingai aprašo sąsają tarp asmens ir nusikalstamos veikos: „<...> kiekvienas dalykas, kilęs iš žmogaus, jo kalba, jo veiksmai, valia ir galimybės, pastangos ir jo gauti rezultatai yra gyvas organizmas, besivystantis palaipsniui ir natūraliai – organizmas, kruopščiai susikūręs, o jame viskas, kas egzistuoja, bet kurioje nurodytoje vietoje, turi priežastį būti ten ir būtinai ten ir tik ten. Taip yra ir su visais žmogaus veiksmais - nė vienas iš jų neįvyksta atsitiktinai, atskirai nuo kitų įvykių. <...> tai yra vaisiai, kurie neišvengiamai turi vystytis gamtos ir asmens įtakoje, vaisiai, kurių susidarymą paaiškina juos gaminantis organizmas. Jie prisitvirtinę prie asmens, kaip ir lapas prie medžio, ant kurio jis užaugo, jie kyla iš asmens taip natūraliai ir taip užtikrintai, kaip vaisius auga ant medžio. O mes neturėtume rinkti vynuogių iš erškėčių ar figų iš erškėčių.“[36] Šie gilūs ir prasmingi žodžiai aktualūs ir šiandieną. Juos būtų galima pritaikyti ne vienai gyvenimiškai situacijai, nepaisant to jie skirti apklausoms. Kuo daugiau detalių žinoma apie pačią nusikalstamą veiką ir apie apklausiamą asmenį, tuo ryškesnis atsakymas darosi, dėl kaltinimų jam pagrįstumo ir ryšio tarp veikos ir apklausiamojo.

Įtariamojo apklausoje itin svarbi pasiruošimo stadija. Kruopštus pasiruošimas lemia kone pusę apklausos sėkmės. Šią stadiją būtų galima išskirti į du pagrindinius elementus – organizaciniai klausimai ir medžiagos analizė. Pareigūnas atliksiantis apklausą pirmiausia turi nuspręsti elementarius žingsnius – kur bus atliekama apklausa, kada, kaip įtariamasis bus pakviestas į apklausą, ar bus naudojamos techninės priemonės ir jei taip, kokios. Antroji stadija – analizės, itin svarbi, lemianti apklausos turinį. Ji susideda iš bylos medžiagos išstudijavimo, įtariamojo asmenybės analizės, apklausos dalyko nustatymo ir plano sudarymo. Pasiruošimas apklausai dar gali būti skirstomas į kriminalistinį (susipažinimas su įvykio medžiaga, apklausos vietos nustatymas, iškvietimo būdo nustatymas ir kt.), specialųjį (konsultacijos su specialistais, susipažinimas su informacine literatūra),

[35] Petras Ancelis ir kt., *supra note*, 29: 92.
[36] Hans Gross, *Criminal investigation* (Madras: G. Ramasawmy Chetty & Co.,1907m.), 54.

psichologinį (tono, elgsenos formos parinkimas)[37]. Kriminalistinis pasiruošimas atrodo savaime suprantamas ir neišvengiamas - būtina perskaityti bylos medžiagą, nustatyti apklausos vietą ir laiką.

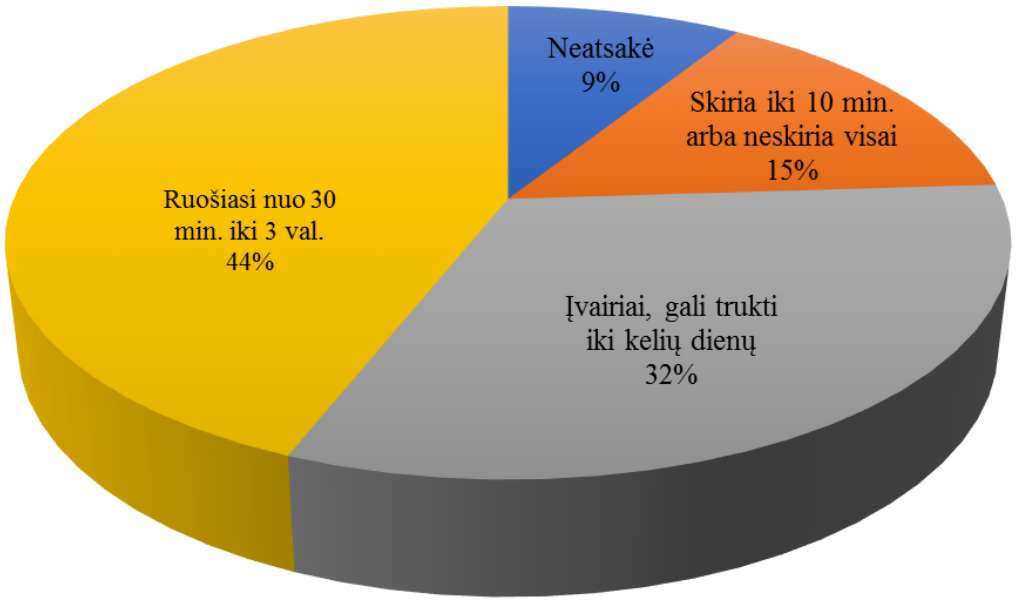
Šioje stadijoje būtina labiau išskirti įtariamojo asmenybės analizę. Norint numatyti įtariamojo elgesį, rekomenduojama surinkti ir išanalizuoti kuo daugiau informacijos apie jo asmenybę – charakterio bruožus, psichikos ypatybes, gyvenimo būdą, pomėgius, moralines savybes, išsilavinimą, nusikalstamą patirtį ir t.t.[38]. Kai technologijos siekia tokias aukštumas, o žmonės labai pamėgo socialinius tinklus, kuriuose viešina asmeninę informaciją – tampa itin lengva surinkti duomenis apie norimą asmenį. Nuo asmeninių nuotraukų archyvo iki draugų ir pažįstamų rato, hobių ir laisvalaikio leidimo būdų, mėgstamos muzikos ir filmų. Taigi keleto kompiuterio klavišų paspaudimo pagalba, pareigūnas gali susidaryti bent jau pirminį vaizdą apie įtariamojo asmenybę ir jo aplinką. Internete taip galima rasti informacijos, apie darbovietes, mokymosi įstaigas, dalyvavimą viešose sporto varžybose, bei kitą veiklą, kuri reikalauja viešos registracijos. Pareigūnų prieiga prie slaptų informacinių sistemų leidžia jiems surinkti informaciją apie asmens kriminalinę praeitį, buvusius ar dar galiojančius teistumus, gautas nuobaudas. Taigi turint informacijos apie įtariamojo asmenybę, taip pat išanalizavus bylos duomenis apie atliktą nusikalstamą veiką, galima prognozuoti, kokia apklausos taktika galėtų padėti konkrečiam asmeniui pilnai atsiskleisti ir papasakoti tiesą apie galimai atliktą nusikalstamą veiką.

Rašant šį darbą, buvo atliktas empirinis tyrimas – anoniminė apklausa. Anketos pateiktos apklausas ikiteisminiame tyrime atliekantiems asmenims, taip pat kada nors įtariamojo rolėje apklausoje dalyvavusiems asmenims. Apklausoje dalyvavo 80 asmenų, dirbančių įvairiose ikiteisminio tyrimo įstaigose, didžiąją dalį į klausimus atsakančių sudarė ikiteisminio tyrimo pareigūnai, kiek mažesnė dalis - prokurorai. Keletas klausimų apklausiantiesiems buvo užduota apie pasiruošimą įtariamojo apklausai. Daugelis pareigūnų, t. y. 75%, atsakė skiriantys laiko įtariamojo asmenybės analizei prieš apklausą ne vien iš bylos medžiagos ir tai parodo, kad didžioji dalis apklausas vykdančių asmenų išnaudoja papildomus būdus ir šiai dienai lengvai prieinamas technologijas. Psichologinis pasiruošimas žengia koja kojon su kriminalistiniu – 80% respondentų atsakė apgalvojantys, kokią taktiką taikys apklausos metu. Tuo tarpu specialusis pasiruošimas nesulaukia tiek dėmesio ir tik mažiau nei pusė atsakė, jog konsultuojasi su specialių žinių turinčiais asmenimis ir net 26% apklaustųjų atsakė to nedarantys visai. Taigi praktikoje, ne visiems pasiruošimo etapams yra skiriama laiko. Neapsieinama be būtiniausių – organizacinių žingsnių, tačiau medžiagos

[37] Ryšardas Burda ir kt. *Kriminalistikos taktika ir metodika* (Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004), 45.
[38] Gediminas Bučiūnas, Edita Gruodytė ir Marijus Šalčius, *Ikiteisminis tyrimas: procesiniai, kriminalistiniai ir praktiniai aspektai* (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2017), 74.

analizė kiek nukenčia, kuri iš esmės palengvintų pačių pareigūnų darbą, sumažintų pakartotinių apklausų skaičių. Šiuos rezultatus apibendrina klausimas – kiek gi laiko skiriama įtariamojo apklausai pasiruošti? Didžioji dalis respondentų, t. y. 44% atsakė, kad įtariamojo apklausai ruošiasi nuo 30 minučių iki 3 valandų, 32% atsakė, jog tai priklauso nuo bylos sudėtingumo ir gali trukti iki kelių dienų, tuo tarpu 15% atsakiusiųjų teigia skiriantys šiam veiksmui iki 10 minučių arba neskiriantys laiko visai, ryšium su tuo, jog yra per daug užimti (žr. 1 pav.)[39].

1 pav. Kiek laiko skiriama įtariamojo apklausai pasiruošti?

Jei pasiruošimui skiriama iki 10 minučių ar neskiriama laiko visai – nieko nuostabaus, kad nukenčia visas analizės etapas – nebendraujama su specialistais, neapgalvojama taktika, bei neskiriama dėmesio įtariamojo asmenybės analizei, kas neabejotinai paveikia apklausos rezultatus. Tokiu atveju, galima teigti, kad apklausiantysis nėra pasiruošęs apklausai, o tai reiškia, kad padėties kontrolė nebus jo rankose, apklausa bus chaotiška, nekonstruktyvi. Šių pareigūnų darbo krūvis tūrėtų būti peržiūrėtas, pasigilinta į jų motyvaciją. Tenka pasidžiaugti, kad pareigūnų, kurie ruošiasi apklausoms skaičiai yra ženkliai didesni. Gilinantis į Hanso Grosso kūrinius tampa aišku, kad kai kurios taisyklės galioja jau šimtmečius ir yra laikui nepavaldžios. Kriminalistikos pradininkas teigia, kad kaip ir kruopščiai apžiūrėjus vaisių galima lengviau suprasti nuo kokio jis medžio ir kur auga, taip ir išanalizavus

[39] Rimos Živoltės atlikto empirinio tyrimo rezultatai.

nusikalstamą veiką, aplinkybes, bei įtariamąjį, galima lengviau suprasti ar tai jis atliko nusikalstamą veiką.[40]

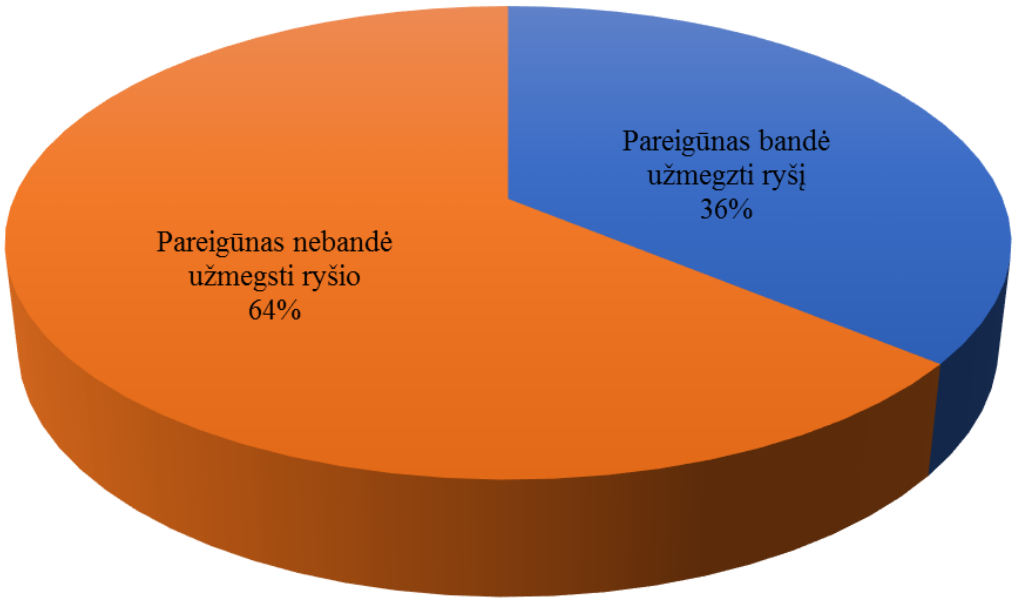
Pasiruošimas kiek skiriasi, jei turima domenų, kad įtariamasis turi psichikos ir (ar) elgesio sutrikimų. Kadangi BPK nenumato specialių normų tokių asmenų apklausai, apklausos sėkmė didžiąja dalimi priklauso nuo tinkamo pareigūno pasiruošimo, jo surinktos informacijos apie įtariamojo sutrikimus, jo būklę. Snieguolės Matulienės, Jolantos Zajančkauskienės ir Ąžuolo Volkaus straipsnis XV-ajame tarptautiniame kongrese „Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika“ tema „Asmenų, turinčių psichikos ir (ar) elgesio sutrikimų, apklausa“ detaliai atskleidė tokių apklausų problematiką ir pasiruošimo jai gaires[41]. Šiame darbe nebus gilinamasi į šių apklausų specifiką, kadangi šiai temai būtų galima skirti atskirą baigiamąjį rašto darbą, kuriame būtų atsižvelgiama į šių asmenų pažeidžiamumą, bei specifinių sutrikimų spektrą ir jų įtaką apklausai. Pritartina straipsnio autorių nuomonei, kad „turinčių psichikos sutrikimų asmenų apklausa gali būti prilyginama nepilnamečių apklausoms, nes jie yra tokie pat pažeidžiami baudžiamojo proceso dalyviai„[42], juolab, kad iki šiol nėra rekomendacijų dėl asmens su psichiniais sutrikimais apklausų taktikos.

Pirmasis įspūdis apklausoje labai svarbus. Kiekvienas žmogus iš savo patirties gali pasakyti, kad pirmą kartą susitikus kitą žmogų nevalingai susidaro vienoks ar kitoks pirmas įspūdis. Tai nelabai kontroliuojamas procesas, kai mūsų smegenys per itin trumpą laiką (keletą sekundžių), suformuoja nuomonę apie asmenį. Didžiausią įtaką pirmam įspūdžiui turi išvaizda, elgesys, drabužiai, net 55%, kiek mažiau – balsas – 35%, ir labai maža dalimi pirmą įspūdį įtakoja tai, ką sako kitas asmuo vos susitikus – 10%[43]. Pirmas įspūdis susidaręs vos per keletą sekundžių yra sunkiai išgyvendinamas iš mūsų galvų, net tam turint ir logiškus pagrindus. Nesvarbu, ką pardavinėjame, bet pirmiausia parduodame save.

Empiriniame tyrime anketas užpildė 15 asmenų, kurie dalyvavo apklausoje kaip įtariamieji. Jie buvo apklausti už įvairias veikas nuo narkotikų platinimo iki prekybos poveikiu, taigi atitinkamai ir apklausiantieji skirtingų įstaigų darbuotojai – policija, Specialiųjų tyrimų tarnyba (toliau - STT), Finansinių nusikaltimų tyrimų tarnyba (toliau - FNTT) ir t.t. Į klausimą, ar pareigūnas bandė užmegzti draugišką kontaktą, tik 36% įtariamųjų atsakė teigiamai (žr. 2 pav.)[44].

[40] Hans Gross, *Criminal investigation* (Madras: G. Ramasawmy Chetty & Co.,1907m.), 55.
[41] Snieguolė Matulienė, Jolanta Zajančkauskienė ir Ąžuolas Volkus „Asmenų, turinčių psichikos ir (ar) elgesio sutrikimų, apklausa“, *XV Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika*, I tomas (Klaipėda: IĮ S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2019), 415.
[42] *Ibid*.
[43] Pardavimų mokymų medžiaga „Hunters sales academy“ 2016.
[44] Rimos Živoltės atlikto empirinio tyrimo rezultatai.

2 pav. Ar pareigūnas bandė užmegzti draugišką kontaktą?

Pusė respondentų teigė, jog jų dėmesys buvo blaškomas įeinančių asmenų, toje pačioje patalpoje dirbančių kitų darbuotojų. Dar prieš pradedant apklausą tai nėra geros perspektyvos. Atlikti tyrimai[45] rodo, kad asmenys dalyvaujantys ikiteisminiame tyrime, kaip įtariamieji, išgyvena platų spektrą stiprių neigiamų emocijų, pagrindinės jų – pyktis, baimė, neviltis, apatija, nerimas, susierzinimas. Apklausiantysis žinodamas tai, kaip įmanydamas turėtų stengtis sudaryti visas sąlygas įtampai mažinti. Nepaisant to, empiriniame tyrime apklausti įtariamieji nurodė, kad prieš juos buvo keliamas balsas, jie jautėsi blogai, nervingi, sutrikę. Pagrindiniai įvardinti veiksniai, kurie trukdė atvirai kalbėti, nurodyti – nepasitikėjimas teisėsaugos institucijomis ir pareigūnų priešiškas nusiteikimas. Pirmojo veiksnio išgyvendinimas ne toks paprastas, tai ilgus metus trunkantis procesas įtraukiantis visą sistemą, baudžiamosios politikos pokyčius šalyje. Kita vertus, antrasis veiksnys – priešiškas apklausiančiųjų nusiteikimas, nereikalauja tiek pastangų ir turėtų būti išgyvendinamas.

Taigi, nepriklausomai nuo to, kokią informaciją apie bylą ar įtariamąjį turi apklausiantysis, patartina pažintį pradėti dalykiškai, bet maloniai, švelniu balso tembru. Taip galima net nepradėjus apklausos išlošti įtariamojo simpatiją, ar bent jau išvengti jo antipatijos. Bet kokiai pokalbio pradžiai, šios srities specialistai siūlo „apšilimą“. Prieš pradedant oficialią dalį dėl informacijos apie teises ir

[45] Gintautas Valickas ir kt.,“*Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisėsaugos pareigūnais bei institucijomis“*, (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013), 158.

protokolo pildymo, būtina įžanga, angl. terminas – *small talk.* Tai trumpas keleto sakinių pokalbis, apie dalykus nesusijusius su apklausos tikslu ir objektu, galimai pasišnekučiuojant apie orą ar nūdienos aktualijas. Jo tikslas – paskatinti įtariamąjį pradėti kalbėti, nesvarbu apie ką, taip pat parodant kas veda pokalbį. Kai kurie autoriai pataria[46] apklausiamąjį pagirti, pasakyti komplimentą, taip dar labiau „sušildant“ atmosferą. Svarbu, kad komplimentas būtų nuoširdus. Hansas Grossas, kaip vieną svarbiausių pareigūno atliekančio apklausas bruožų įvardija – taktą. Tiesa, jis tai įvardina kaip natūralią dovaną. Jos neturint esą nepavyks sėkmingai atlikti apklausų.[47] Taktas, kitaip tariant, mokėjimas tinkamai elgtis, be abejonės labai svarbus, apimantis daugelį tinkamų savybių. Tačiau ar jis privalo būti įgimtas? Su šiuo deterministiniu teiginiu būtų galima nesutikti, turint galvoje, kad ne vien įgimti bruožai lemia sėkmingų asmenybių bei darbuotojų augimą, tai lemia ir psichologiniai faktoriai (tėvų auklėjimas), ir sociologiniai (aplinkos įtaka). Štai tyrimą atlikę mokslininkai Ž. Navickienė ir A. Izotovas gavo kur kas platesnį atsakymą į šį klausimą: „Šio tyrimo metu nustatyta, kad ikiteisminio tyrimo pareigūno (tyrėjo) profesionalumo charakteristiką suponuoja du pagrindiniai elementai, įtakojantys efektyvesnius veiklos rezultatus: ne tik turima kvalifikacija ir kompetencija, t. y. žinios, įgūdžiai, gebėjimai ir jų pritaikymas atliekant savo veiklą, bet ir individualios charakteristikos, tokios kaip asmeninės savybės, padedančios jam pasiekti norimų veiklos tikslų.<...> vertinant ikiteisminio tyrimo pareigūno asmeninių savybių vaidmenį jo profesinei kompetencijai ir profesionalumui, visų pirma, svarbu atkreipti dėmesį į neurotiškumo (gebėjimo toleruoti stresines situacijas, kontroliuoti troškimus ir potraukius, polinkio išgyventi neigiamus jausmus ir pan.) ir sąmoningumo (atkaklumo, tikslų siekimo, nuovokumo, organizuotumo, pareigingumo ir pan.) sričių bruožus, taip pat juos sieti ir su akademiniais rezultatais profesinio rengimo įstaigoje bei motyvacijos lygiu užimti konkrečias pareigas.“[48]

Galima daryti išvadą, kad įtariamojo apklausos taktikos taikymas prasideda daug anksčiau nei pati apklausa. O šie maži taktiniai žingsniai iki apklausimo, gali lemti sprendimą duoti parodymus, taip pat įtakoti įtariamojo nuoširdumą apklausos metu ir visos bylos baigtį.

[46] Charles R. Swanson, Neil C. Chamelin ir Leonardo Territo, *supra note*.26: 151.
[47] Hans Gross, *Criminal investigation* (Madras: G. Ramasawmy Chetty & Co.,1907m.), 55.
[48] Žaneta Navickienė ir Aleksandras Izotovas. *Ikiteisminio tyrimo pareigūno profesionalumo dimensijos: profesinė kompetencja ir asmeninės savybės* (Vilnius: 2013), https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/14930/Navickien%c4%97.pdf?sequence=1&isAllowed=y

1.3. Įtariamojo apklausos teisinio reglamentavimo pokyčiai

Įtariamasis – ypatinga baudžiamojo proceso figūra, tai suponuoja ir specialų teisinį reglamentavimą. Tinkamas šio subjekto teisių ir laisvių užtikrinimas rodo valstybės išprusimo lygį, bei pagarbos žmogui standartą. Įtariamojo teisių ir laisvių apsaugos pamatas padėtas EŽTK 6 straipsnyje, kuriame išdėstyti pagrindiniai šių teisių apsaugos principai - teisė į teisingą procesą, gynybą, teisė žinoti kaltinimo pobūdį ir pagrindą ir turėti pakankamai laiko ir galimybių pasirengti gynybai, rungimosi ir proceso kalbos principai[49]. Tai atsispindi Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnyje[50] bei Konstitucinėje jurisprudencijoje: „*nusikaltimų išaiškinimą, baudžiamųjų bylų tyrimą reglamentuojančių normų sistema demokratinėse valstybėse pagrindžiama lygybės įstatymui ir teismui, nekaltumo prezumpcijos, viešo ir teisingo bylos nagrinėjimo, teismo ir teisėjo nešališkumo ir nepriklausomumo, teismo ir kitų baudžiamojo proceso subjektų funkcijų atskyrimo, teisės į gynybą garantavimo ir kitais principais.“*[51] Šis reguliavimas perkeltas ir į LR BPK 21 straipsnį, kurio 4 dalyje sukonkretintos ir išvardintos įtariamojo teisės: “gauti informaciją apie su juo susijusio baudžiamojo proceso padėtį, žinoti, kuo jis įtariamas; nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento turėti gynėją; gauti vertimą žodžiu ir raštu; informuoti konsulines įstaigas ir vieną asmenį; gauti skubią medicinos pagalbą; žinoti maksimalų terminą, kiek valandų (dienų) gali būti ribojama jo laisvė iki bylos nagrinėjimo teisminėje institucijoje pradžios; duoti parodymus; tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką; pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus; pateikti prašymus; pareikšti nušalinimus; susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga; apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus; būti lydimas atstovo pagal įstatymą teismo posėdžiuose ir atliekant kitus proceso veiksmus, taip pat teisę į privatumo apsaugą, kai įtariamasis yra nepilnametis.“[52]

2017 metų baudžiamojo proceso kodeksas vis tobulinamas vardan didesnės darnos su Konstitucija bei EŽTK. 2018 m. birželio 30 d. įstatymu Nr. XIII-1436[53], BPK 21 straipsnio 4 dalies įtariamojo pasirinkimas duoti parodymus ar tylėti, buvo praplėstas į: „duoti parodymus; tylėti ir (ar)

[49] Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, 1950 m. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LIT.pdf
[50] Lietuvos Respublikos Konstitucija (Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 1994), 12.
[51] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d., 2000 m. rugsėjo 19 d., 2006 m. sausio 16 d., 2009 m. birželio 8 d. nutarimai. https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta523/content
[52] BPK 21 str. 4 d.
[53] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 21, 22, 44, 188, 189, 272 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas 2018 m. birželio 30 d. įstatymu Nr. XIII-1436. https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/644f92e07f8311e89188e16a6495e98c

atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką“[54], taip aiškiau išreiškiamas Konstitucijoje įtvirtintas draudimas versti duoti prieš save parodymus ir EŽTK teisingo proceso principo, įtvirtinti 6 straipsnio 1 dalyje, laikymasis. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau LAT) atsisakymą duoti parodymus vertina nedviprasmiškai: „<…>*įtariamojo teisė tylėti ir neduoti parodymų prieš save, skirta apsaugoti asmenį nuo netinkamos institucijų (pareigūnų) prievartos (vertimo) ir įrodymų gavimo naudojant prievartos ar spaudimo metodus, nepaisant jo valios, iš esmės gina įtariamojo teisę pasirinkti, ar, apklausiant policijos pareigūnams, kalbėti ar tylėti. Tokia pasirinkimo laisvė realiai pažeidžiama tuo atveju, kai įtariamajam apklausos metu pasirinkus tylėti, institucijos imasi gudrybių siekdamos išgauti prisipažinimą ar kitus kaltinamojo pobūdžio parodymus, kurių negali gauti apklausos metu, ir tokie išgauti parodymai pateikiami kaip įrodymai teisme.*“[55] Tikėtina, kad ES valstybių narių nacionaliniai teismai tokius įtariamojo teisių pažeidimus pradėjo vertinti griežčiau po kategoriškai pasisakiusio EŽTT byloje Allan prieš Jungtinę Karalystę[56]. Šioje byloje teismas nustatė Konvencijos 6 straipsnio pažeidimus, kai užsimaskavęs policijos informatorius išgavo parodymus iš kaltinamojo būdamas vienoje kameroje su juo, tai, pasak teismo, prilygo nesankcionuotai apklausai ir atsisakymo, neduoti parodymų, nepaisymui. Atsisakymas duoti parodymus turėtų būti suprantamas vienareikšmiškai, nebandant interpretuoti, neturėtų būti naudojamos gudravimo priemonės prakalbinti įtariamąjį. Jei ir pavyktų tokiu būdu išgauti parodymus, jie pagal galiojančią teismų praktiką, neatitiktų BPK 20 straipsnio leistinumo reikalavimų, taigi negalėtų būti vertinami teisme.

Tas pats 21 straipsnis pildytas darsyk 2019 m. liepos 16 d. įstatymu Nr. XIII-2335[57], kuriuo BPK buvo įtraukta įtariamojo teisė gauti informaciją apie su juo susijusio baudžiamojo proceso padėtį, taip pat išplėstos nepilnamečio įtariamojo teisės.

Prie šios teisės į informaciją verta paminėti ir BPK 45 straipsnį, kuriuo pareigūnai, teisėjai ir prokurorai yra įpareigoti išaiškinti proceso dalyviams jų teises bei galimybę jomis pasinaudoti, tame tarpe ir įtariamiesiems. Šiuo straipsniu perkelta ES direktyva dėl tesės į informaciją baudžiamajame

[54] BPK 21 str. 4 d.
[55] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013m. lapkričio 26d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-475/2013. https://www.infolex.lt/tp/772175
[56] Allan v. the United Kingdom, no. 48539/99, Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 metų lapkričio 5d. sprendimas. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-60713%22]}
[57] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 21, 22, 53, 54, 105, 188 straipsnių ir priedo pakeitimo ir kodekso papildymo 27^2, 189^1 straipsniais įstatymas. 2019 m. liepos 16 d. Nr. XIII-2335. https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/2b6193f2aa0e11e9aab6d8dd69c6da66?jfwid=q8i88m8uw

procese[58]. Ši teisė yra įgyvendinama įtariamiesiems pasirašytinai įteikiant teisių išaiškinimo protokolą[59]. Pirmą kartą ši informacija turi būti suteikiama ne vėliau kaip iki pirmos apklausos[60]. Pranešimas apie įtariamojo teises turi būti kuo paprastesnis, parengtas suprantama kalba. To reikalauja ir Direktyva. ŽTSI minėtame tyrime „Apklausų kambaryje: įtariamųjų procesinės teisės Lietuvoje“ kritikuoja esamą dokumentą, kuris pateikiamas įtariamiesiems kaip pranešimas apie teises: „Lietuvoje naudojamas pranešimas apie teises yra trijų puslapių dokumentas, kurio kalba yra techniška ir sudėtinga – didžioji dalis teksto iš esmės pažodžiui atkartoja atitinkamas BPK nuostatas.<...>Net penkiose vietose yra bendra nuoroda į BPK ar kitų įstatymų „nustatytą tvarką“.[61] Norima pasakyti, kad daugelis įtariamųjų negali suprasti savo teisių, bei kaip jomis pasinaudoti. Pabrėžtina ir tai, kad dažniausiai šį dokumentą įtariamasis skaito vienas, dar nespėjus išreikšti noro dėl gynėjo dalyvavimo. Galbūt tai yra tinkamas dokumentas, jei įtariamasis būtų aukštąjį mokslą baigęs ar, idealiausia, turintis teisinį išsilavinimą. Tačiau realybė yra kur kas kitokia, įtariamieji – dažnai socialinių įgūdžių stokojantys asmenys, kuriems esamas dokumentas yra „sunkiai įkandamas“. Asmeniui pakliuvus į tokią padėtį gali būti itin sunku susigaudyti ką jis gali daryti, kam turi teisę ir pan. Juolab, kad dažniausiu atveju šalia nėra gynėjo, kuris galėtų tą raštą įtariamajam „iššifruoti“. Empirinio tyrimo apklausoje dalyvavę asmenys teigė buvę pasirašytinai supažindinti su savo teisėmis. Būta tik dviejų išimčių, kai vienas apklaustasis teigė gavęs šį raštą tik po apklausos, o antrasis negavęs visai. Nuomonės išsiskyrė ties klausimu, ar tas dokumentas buvo suprantamas. Maždaug pusė atsakiusiųjų teigė, jog dokumentas nebuvo surašytas suprantamai. ŽTSI pagrįstai siūlo šį raštą supaprastinti ir taip ne tik formaliai vykdyti ES Direktyvos rekomendacijas, bet ir užtikrinti praktinį jų įgyvendinimą. Taigi viena vertus, įtariamojo teisių turinys metams bėgant yra plečiamas, kita vertus susiduriama su sunkumais praktiškai jas įgyvendinant.

Į atskirą BPK 50 straipsnį išskirta apklausiančiųjų pareiga įtariamajam išaiškinti teisę turėti gynėją. Šis straipsnis papildytas 2017 m. gegužės 11 d. įstatymu Nr. XIII-357[62] prieš pirmąją

---

[58] Direktyva 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0013

[59] Generalinio prokuroro 2014 m. gruodžio 29 d. įsakymas Nr. I-288 „Dėl baudžiamojo proceso dokumentų formų patvirtinimo“ (su vėlesniais pakeitimais), https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalActEditions/7d88c1908f6911e4a98a9f2247652cf4?faces-redirect=true

[60] BPK 187 str. 1d.

[61] „*Apklausų kambaryje: įtariamųjų procesinės teisės Lietuvoje*„ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Tyrimo ataskaita. (Vilnius: 2018) http://hrmi.lt/apklausu-kambaryje-itariamuju-procesines-teises-lietuvoje/.

[62] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 10, 44, 48, 50, 52, 69, 69[1], 71[1], 72, 128, 140, 168, 190, 192, 196, 197, 233 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas 2017 05 11 įstatymu Nr. XIII-357 . https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/251abba23c6211e79f4996496b137f39

apklausą, įtariamajam taip pat užtikrinant galimybę be pašalinių susitikti su gynėju[63]. Ši teisė itin svarbi asmeniui esant sulaikytam ir nesant galimybės savarankiškai susirasti ir susisiekti su gynėju ar susitikti su juo. Aptariamame ŽTSI tyrime stebėtojai dalyvavo įtariamųjų apklausose, deja, padaryta išvada nedžiugina – ši įtariamųjų teisė įgyvendinama pernelyg formaliai: „informacija apie teisę turėti gynėją buvo suteikta itin lakoniškai, galimybę turėti gynėją pristatant kaip neesminį formalumą, dažniausiai akcentuojant, kad įtariamajam nepriklauso nemokamas advokatas, ir pabrėžiant, kad už advokato dalyvavimą reikės susimokėti arba atstovavimo išlaidos bus išieškotos.“[64] Aplaidus šios teisės įgyvendinimas prieštarauja Konstitucijai, apie tai naujausiose nutartyse pasisako ir LAT: „*Teisė į gynybą – konstitucinė asmens teisė. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalyje nustatyta, kad asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalyje nustatyta asmens teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą yra absoliučios, jos negali būti paneigtos ar suvaržytos jokiais pagrindais ir jokiomis sąlygomis; iš konstitucinės teisės į gynybą, taip pat teisės turėti advokatą kyla ir valstybės institucijų pareiga užtikrinti, kad galimybė įgyvendinti šias teises būtų reali (Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas).*“[65] Įgyvendinant įtariamųjų teisę be pašalinių susitikti su gynėju prieš apklausą, taip pat susidurdama su keblumais. Dažnu atveju pasitarimai vyksta šalia tyrėjo, dėl labai buitiškos priežasties – tokiems pasitarimams nėra skirtų patalpų. ŽTSI apklausti advokatai atkleidžia ir kitą aspektą – pasitarimai dažnai vyksta kur papuolė, ar tyrėjo kabinete, kur egzistuoja galimybė daryti vaizdo ir garso įrašus, tai sakydami advokatai ypač akcentavo apklausas atliekamas STT, kur jų teigimu, negalima atmesti tikimybės, kad visada yra ir „trečia ausis“. Taigi, konfidencialumas nėra užtikrinamas[66].

Teisės į gynėją varžymas atsispindi ir empirinio tyrimo apklausos rezultatuose - 27% atsakiusiųjų teigė, nebuvę supažindinti su šia savo teise. Tai žalinga praktika, galinti sukelti ginčų tolesniame procese.

2015 bei 2017 metų įstatymų pataisomis buvo tobulinama BPK 188 straipsnio 5 d. įtvirtinanti nepilnamečių įtariamųjų apklausą, šiomis pataisomis užtikrinamas vaiko teisių apsaugos darbuotojo

[63] BPK 50 str.
[64] „*Apklausų kambaryje: įtariamųjų procesinės teisės Lietuvoje*„ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Tyrimo ataskaita. (Vilnius: 2018) http://hrmi.lt/apklausu-kambaryje-itariamuju-procesines-teises-lietuvoje/.
[65] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2019m. birželio 27d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-136-689/2019. https://www.infolex.lt/tp/1742039
[66] „*Apklausų kambaryje: įtariamųjų procesinės teisės Lietuvoje*„ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Tyrimo ataskaita. (Vilnius: 2018) http://hrmi.lt/apklausu-kambaryje-itariamuju-procesines-teises-lietuvoje/

bei psichologo dalyvavimas ir taip geriau saugomos nepilnamečio įtariamojo teisės. Aktualus BPK 188 straipsnio 5 d. pakeitimas atliktas 2019 m. liepos 16 d. įstatymu Nr. XIII-2335[67], kuriuo nurodoma, kad: "Ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro iniciatyva arba nepilnamečio įtariamojo ar jo gynėjo arba atstovo pagal įstatymą prašymu gali būti daromas apklausos garso ir vaizdo įrašas. Apklausiant suimtą ar sulaikytą nepilnametį įtariamąjį, garso ir vaizdo įrašas daromas visais atvejais.„[68] Tai didžiulis žingsnis apsaugant nepilnamečių įtariamųjų teises, bei siekiant sklandesnio baudžiamojo proceso, taip pat būdas išvengti pakartotinių apklausų. Tolesniame procese iškilus klausimams, galima peržiūrėti įrašus ir gauti reikiamus atsakymus. Nepaisant to, keista, kad šis pakeitimas įgyvendinamas tokia siaura apimtimi. Imperatyvus nurodymas įrašyti apklausas galėtų apimti visų suimtų įtariamųjų, ar bent jau psichikos ir (ar) elgesio sutrikimų turinčių asmenų apklausas.

Panaši praktika jau senokai įgyvendinama pažangiose užsienio šalyse – Australijoje, Kanadoje, Jungtinėje Karalystėje, Airijoje, Naujojoje Zelandijoje. Šiose šalyse reikalaujama, kad įrašinėjamos būtų visų suimtų įtariamųjų apklausos. Airijoje įrašinėjimas taikomas nuo 1997 metų. Australijoje visose jurisdikcijose jau nuo 1990 metų, apklausa turi būti įrašyta vaizdo ir garso įrašais, norint suėmime esančio įtariamojo prisipažinimą laikyti teisėtu. Jungtinėje Karalystėje bei Airijoje numatomos išimtys, kada apklausa sulaikyto asmens gali būti neįrašyta, tai daugiausia susiję su techninėmis kliūtimis, bei priežastimis dėl kurių apklausa negali būti atidėta. Visose šiose šalyse numatomos taisyklės, įtariamojo įspėjimo dėl įrašinėjimo, bei galimybės papildyti, paaiškinti tam tikrus dalykus apklausos pabaigoje, kas taip pat yra įrašoma. Įstatymai numato ir įrašo saugojimo tvarkas, kad duomenys nebūtų prarasti.[69]

Apklausoje dalyvavusių pareigūnų buvo klausiama, ar jie naudoja vaizdo ar garso įrašymo priemones apklausose, 40% atsakė, kad naudoja ir tai neblogas rezultatas. Tačiau tolesniame klausime, ar sutiktų, kad visos įtariamųjų apklausos privalėtų būti įrašomos, net 66% atsakiusiųjų teigė, kad nemano jog tai būtų gera mintis. Priežastys įvardintos įvairios – dėl laiko stokos, dėl technikos trūkumo, daugumos nuomone - tai tik apsunkintų pareigūnų darbą. Mažesnioji dalis, teigiamai į šį klausimą atsakiusiųjų, mato esant priežasčių, dėl kurių apklausų įrašinėjimas būtų

[67] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 21, 22, 53, 54, 105, 188 straipsnių ir priedo pakeitimo ir kodekso papildymo 272 , 1891 straipsniais 2019 07 16 įstatymas Nr. XIII-2368, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/2dd6ea30997a11e9aab6d8dd69c6da66?positionInSearchResults=13&searchModelUUID=04e14f49-aefb-4306-8da3-dacc60aae9ed

[68] BPK 188 str. 5 d.

[69] Foreign Countries on Recording Custodial Interrogations. *National association of criminal defense lawyers*. Žiūrėta 2019 spalio 14 d. https://www.nacdl.org/.

naudingas – dėl tikimybės, kad įtariamasis keis parodymus, nes apklausiantysis gali praleisti svarbius momentus, detales, kurias vėliau būtų galima patikrinti įraše, dėl įtariamojo teisių užtikrinimo - įrašas galėtų tapti įrodymu nustatant, kad įtariamasis buvo supažindintas su savo teisėmis, jam nebuvo taikomas psichologinis spaudimas, ar kitos poveikio priemonės, duoti vienokius ar kitokius parodymus. Dėl pastarųjų priežasčių kyla nemažai diskusijų teismuose tiriant įrodymus. EŽTT 2018 metų nuosprendžiu atmetė Imbras peticiją prieš Lietuvą, kurioje teigė, kad jo teisė į gynėją nebuvo įgyvendinta. Teismas nebuvo įtikintas Imbras argumentais: „*Priimdamas sprendimą pripažinti pareiškėjo skundą pagal Konvencijos 6 straipsnį aiškiai nepagrįstu, Teismas visų pirma atsižvelgė į bylos aplinkybes – tai, kad pareiškėjui net kelis kartus buvo išaiškinta teisė turėti advokatą, kad pareiškėjas tokios teisės atsisakė, o kitas kaltinamasis byloje V.K. pageidavo turėti valstybės garantuojamą advokatą ir jis buvo suteiktas. Nors pareiškėjas teigė, kad teisinės pagalbos atsisakė dėl VSAT pareigūnų psichologinio spaudimo*<...>“[70]. Ši byla puikiai iliustruoja atvejus, kai įrašyta apklausa būtų išsprendusi ginčą. Iš įrašo būtų galima spręsti, ar prieš įtariamąjį, kaip jis teigia, buvo taikomas psichologinis spaudimas, dėl kurio jis buvo priverstas atsisakyti gynėjo. Investuojant į technologijas, kurios padėtų pareigūnams fiksuoti apklausas, būtų sutaupomi kur kas didesni kaštai, kai tokios bylos, kaip pastaroji, keliauja per visas instancijas ir neapsiriboja Lietuvos teisminių ginčų sprendimo sistema.

Apie vieną iš tyrėjų taikomų gudrybių prabilta įtariamųjų apklausoje. Vienas iš respondentų nurodė, kad jis buvo apklausiamas kaip specialusis liudytojas, taigi jam netaikyta teisė neduoti parodymų kaip įtariamajam, taip pat jis neinformuotas dėl gynėjo (kas yra neprivaloma specialiesiems liudytojams). Tačiau klausinėjama buvo ne tik apie jo galimai atliktą nusikalstamą veiką, o apie kartu su kitais asmenimis galimai įvykdytas nusikalstamas veikas. Taigi tyrėjai vykdė nesankcionuotą įtariamojo apklausą. Tokiu atveju asmeniui prasitarus apie jo nusikalstamus veiksmus, jam būtų galima pareikšti įtarimus, o liudytojo apklausos protokolą naudoti kaip įrodymą, kaip dalinį ar visišką prisipažinimą. EŽTT byloje Venskutė prieš Lietuvą sprendė klausimą dėl per vėlai surašyto apklausos protokolo: „*Teismo nuomone, toks elgesys kelia didelį susirūpinimą, nes panašu, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai naudojo taktiką, kai asmuo iš pradžių atvežamas duoti parodymų kaip liudytojas ar visai nesuteikiant jokio procesinio statuso, nors iš tiesų laikomas įtariamuoju. Tokiu būdu įtariamam asmeniui gali būti atimta galimybė pasinaudoti teisingo bylos nagrinėjimo procesinėmis*

[70] Europos Žmogaus Teisių Teismas 2018 m. rugpjūčio 30 d. sprendimas byloje Imbras prieš Lietuvą (peticijos Nr. 22740/10). Žiūrėta 2019 m. spalio 25 d. http://lrv-atstovas-eztt.lt/naujienos/peticija-pries-lietuva-del-tariamai-neteiseto-laisves-atemimo-ir-teises-i-teisinga-bylos-nagrinejima-pazeidimo-paskelbta-nepriimtina

garantijomis (žr., mutatis mutandis, Salduz v. Turkey [GC], no. 36391/02, § 54, ECHR 2008). Atsižvelgiant į tai, Teismas konstatuoja, kad VSAT pareigūnų tikslas buvo įbauginti pareiškėją tam, kad išgautų iš jos informaciją apie tiriamą nusikaltimą."[71] Nepraėjus nė metams, 2013 LAT taip pat pasisakė apie tokių veiksmų negalimumą: „<...>*V. B. nebuvo suteiktas įtariamojo statusas. Tai turėjo būti padaryta vadovaujantis bent dviem BPK 21 straipsnio 2 dalyje numatytais pagrindais – pagal BPK 21 straipsnio 2 dalį įtariamuoju turi būti laikomas tiek asmuo, sulaikytas įtariant, kad jis padarė nusikalstamą veiką, tiek asmuo, apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtariamas. V. B. 2009 m. sausio 6 d. buvo sulaikytas bei apklausiamas kaip įtariamasis, šių veiksmų tinkamai procesiškai neįforminant. Tokiais veiksmais buvo padaryti BPK 140, 187, 188 straipsnių, nustatančių įtariamojo sulaikymo ir apklausos taisykles, pažeidimai. Laikantis BPK nuostatų 2009 m. sausio 6 d. V. B. privalėjo būti įteiktas pranešimas apie įtarimą*<...>".[72] Nepaisant jau eilę metų cituojamos LAT nutarties ir EŽTT įtakos jai, gan šiurkštūs pažeidimai, kaip parodė apklausa, vis dar egzistuoja. Fiksuojant apklausas vaizdo ir garso įrašais, būtų galima išvengti tokių gudrybių taikymo ar bent jau būtų galima jas įrodyti įrašuose esančia medžiaga. Kone 90% asmenų, kuriems buvo atlikta įtariamojo apklausa nurodė, kad jų apklausa nebuvo įrašinėjama, o 60% įtariamųjų teigia, kad būtų to norėję. Taigi asmenims, dalyvaujantiems ikiteisminio tyrimo apklausose, aktualu, jog jų parodymai būtų fiksuojami ne tik protokole. Apklausų įrašai palengvintų teisminių ginčų sprendimą, taptų vertingu informacijos šaltiniu tikrinant ar buvo užtikrinta įtariamojo teisė į gynybą, ar nebuvo daromas spaudimas duoti parodymus ar panašiai[73]. 70% apklausoje dalyvavusių įtariamųjų nurodė, kad teko dalyvauti pakartotinėse ar papildomose apklausose. Tai dar vienas rodiklis, kuris apklausų įrašinėjimo pagalba, tikėtina, galėtų būti sumažintas. ŽTSI atliktame tyrime apklausti advokatai vienbalsiai pritarė idėjai fiksuoti įtariamųjų apklausas.

Taigi peršasi išvada, kad įstatyminė bazė lyg ir atitinka ES standartus, o BPK gina Konstitucijos saugomas vertybes. Tačiau akivaizdžių problemų kyla teisės aktų įgyvendinime. Pernelyg paviršutiniškas požiūris į tam tikrus straipsnius bei formalus jų įgyvendinimas neužtikrina visaverčių įtariamųjų teisių dar net nepradėjus jų apklausos, todėl apklausos taktikų taikymas tampa neefektyviu, dėl tikimybės nepripažinti parodymų teisėtai gautais. Teisinis reglamentavimas keičiamas teisinga linkme, plečiant įtariamojo teisių turinį ir tam, kad padėtis iš ties keistųsi, būtinas

[71] Europos Žmogaus Teisių Teismas byla: Venskutė prieš Lietuvą (Peticijos Nr. 10645/08).Žiūrėta: 2019 m. spalio 25d. http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/VENSKUTE_2012_sprendimas.pdf.

[72] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013m. rugsėjo 24d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-350/2013. https://www.infolex.lt/tp/728530

[73] „*Apklausų kambaryje: įtariamųjų procesinės teisės Lietuvoje*„ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Tyrimo ataskaita. (Vilnius: 2018) http://hrmi.lt/apklausu-kambaryje-itariamuju-procesines-teises-lietuvoje/.

tinkamas šių teisės aktų įgyvendinimas praktikoje. Apklausos įrašų duomenys galėtų tapti vertinga medžiaga siekiant vienodinti procedūrinių reikalavimų, teisės aktų laikymąsi ir mažinant atotrūkį tarp teisinio reguliavimo ir realios praktikos[74].

[74] „*Apklausų kambaryje: įtariamųjų procesinės teisės Lietuvoje*„ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Tyrimo ataskaita. (Vilnius: 2018) http://hrmi.lt/apklausu-kambaryje-itariamuju-procesines-teises-lietuvoje/.

1.4. Įtariamojo apklausos taktikos santykis su žmogaus teisėmis

Konstitucijos 18 straipsnis teigia: „Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės.“[75] Alfonsas Vaišvila dar 2002 metais savo straipsnyje „Valstybinių prioritetų problema Lietuvos Respublikos Konstitucijoje“ kėlė klausimą dėl žmogaus teisių viršenybės prieš valstybę: ”žmogaus teisių pripažinimas „prigimtinėmis“ – tai pripažinimas, kad pagrindinės žmogaus teisės atsiranda anksčiau už valstybės ir nepriklausomai nuo valstybės valios.<...> Bet šios išvados vienareikšmiškumas gali neatrodyti toks akivaizdus ir tvirtas, kai imame analizuoti ir kitus Konstitucijos straipsnius, skirtus jau ne tikslams deklaruoti, o tų tikslų įgyvendinimo, garantavimo priemonėms ir būdams nustatyti.“[76] Taigi, viena - yra deklaruoti tam tikras vertybes ir teises, visai kas kita - užtikrinti jų visavertį įgyvendinimą bei apsaugą. Uždavinys nelengvas, kadangi baudžiamojoje teisėje, kaip niekur kitur, juntama sankirta tarp valstybės gėrių apsaugos ir asmens teisių ir laisvių suvaržymo. Valstybės tarnautojams suteiktos galios – suimti, apklausti, nuteisti, o tai tiesiogiai implikuoja tokias konstitucines vertybes kaip asmens laisvė, orumas, asmenų lygybė[77], todėl būtina pusiausvyra tarp valstybės ir visuomenės apsaugos nuo nusikalstamų veikų bei teisingo ir sąžiningo proceso nusikalstamas veikas atlikusių asmenų atžvilgiu. Valstybės, siekiančios vadintis „teisine“, uždavinys ir yra rasti civilizuotą šio konflikto sprendimo būdą[78]. Šalyje, kuri priespaudoje kentėjo tiek ilgai, atgavus nepriklausomybę, lyg ir pateisinamas siekis užsitikrinti valstybės viršenybę žmogaus atžvilgiu ir susidėti visus įmanomus saugiklius. Tačiau laikui bėgant ir orientuojantis į Vakarus turime spėti keisti požiūrį Europos ritmu. LAT savo nutartyse nuolat primena proporcingumo principo svarbą: „*Baudžiamosiose bylose proporcingumo principas iš esmės yra aiškinamas kaip teisingas balansas (pusiausvyra) tarp visuomenės intereso poreikio tenkinimo ir asmens teisių apsaugos*.“ [79]

Asmens teisės ir laisvės įtvirtintos tiek tarptautiniu tiek ir nacionaliniu lygmeniu. Įtariamųjų teises saugo BPK 11, 21, 44, 50, 188 straipsniai ir kt. Pagrindinės įtariamojo teisės prieš apklausą ir apklausos metu – žinoti kuom yra įtariamas, nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento turėti gynėją, atsisakyti duoti parodymus ir kt.[80], jau nekalbant apie smurto, grasinimų ir kitų veiksmų

[75] Lietuvos Respublikos Konstitucija, *supra note*, 35:9.
[76] Alfonsas Vaišvila. „Valstybinių prioritetų problema Lietuvos Respublikos Konstitucijoje“ (2002m.): 61. https://www.mruni.eu/upload/iblock/63d/008_vaisvila.pdf.
[77] Petras Ancelis ir kt., *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai.* (Vilnius: Industrus,2009), 18.
[78] Gintaras Goda, „Procesinė prievarta baudžiamajame persekiojime“, pranešimas konferencijoje Žmogaus teisių problema baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese, Vilnius, 1995.
[79] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2018m. gegužės 31d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-185-489/2018. https://www.infolex.lt/tp/1602525
[80] BPK 21 str.

draudimą įtariamojo atžvilgiu, kurie žemintų jo orumą bei kenktų sveikatai[81], kas išplaukia iš tarptautinių teisės aktų, bei visuotinai pripažintų konvencijų. Toks elgesys visais atvejais eliminuoja tokiais būdais gautus duomenis kaip įrodymus[82].

Gintaras Goda savo straipsnyje „Absoliučiai draudžiami veiksmai baudžiamajame procese“ analizuoja EŽTT bylas, kuriose atsispindi prievartinis aspektas išgaunant parodymus. 1992 m. garsus Vokietijos sociologas N. Luhmanas, skaitydamas viešą paskaitą, iškėlė retorinį klausimą: „Įsivaizduokite, Jūs esate aukštas policijos pareigūnas. Šalyje siaučia teroristai, kasdien žudynės, gaisrai. Jūs sugavote teroristų vadeivą ir, jeigu jį kankintumėte, Jums galbūt pavyktų išgelbėti dešimtis ar tūkstančius gyvybių. Kaip elgtumėtės?“[83] Po šio klausimo moralinė dilema iškilo ne vienam, tačiau kylančias diskusijas tildo nuosekli EŽTT nuomonė bylų sprendimuose – jokie kankinimai, fizinės jėgos panaudojimai bei orumo žeminimai negali būti pateisinami jokiu kilniu tikslu.

Vienas iš klausimų pareigūnams atliktame empiriniame tyrime buvo – „Jūsų nuomone, ar veiksmingas būtų fizinės jėgos panaudojimas ypatingais atvejais įtariamojo apklausų metu (pvz: kai nuo atskleistos informacijos priklausytų kitų žmonių gyvybės)?“ Rezultatai stebinantys - net 23% apklaustųjų atsakė, kad tam tikrais atvejais, jų nuomone, tai būtų veiksminga priemonė (žr. 3 pav.)[84].

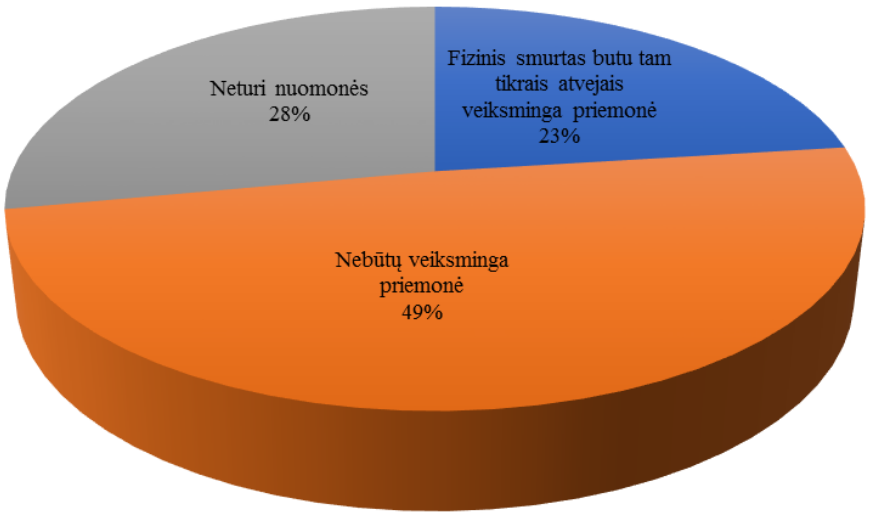
[81] BPK 11 str.

[82] Gintaras Goda, „Absoliučiai draudžiami veiksmai baudžiamajame procese“, 2011 m. file:///C:/Users/Namai/Downloads/148-%23%23default.genres.article%23%23-121-0-10-19700101%20(1).pdf

[83] SALIGER, F. Absolutes im Strafprozeß? Über das Folterverbot, seine Verletzung und die Folgen Verletzung. Zeitschrift für gesamte Strafrechtswissenschaft, 2004, Heft 1 (116), cituota iš: Gintaras Goda, „Absoliučiai draudžiami veiksmai baudžiamajame procese“, 2011 m. file:///C:/Users/Namai/Downloads/148-%23%23default.genres.article%23%23-121-0-10-19700101%20(1).pdf

[84] Rimos Živoltės atlikto empirinio tyrimo rezultatai

3 pav. Ar veiksmingas būtų fizinės jėgos panaudojimas ypatingais atvejais įtariamojo apklausų metu (pvz: kai nuo atskleistos informacijos priklausytų kitų žmonių gyvybės)?

Teigtina, kad kone kas penktas apklausas atliekantis asmuo linkęs manyti, kad „tikslas pateisina priemones“. Viena vertus tai gali byloti apie didžiulį pasiaukojimą, vardan kitų asmenų išgelbėjimo – nusikalsti pačiam, kita vertus - gali rodyti žinių stoką apie efektyvias taktikas ir nejautrumą žmogaus teisėms. Istorija per ilgus metus įrodė, kad kankinimai yra neveiksmingi, o parodymais, duotais kankinant, negalima pasikliauti. Karžygiai dar XVIII amžiuje žinojo apie neveikiančias kankinimo taktikas, po Napoleono išplatinto laiško, kuris teigė: „Turi būti panaikintas barbariškas paprotys sumušti vyrus, kurie įtariami turintys svarbias paslaptis. Visada buvo pripažinta, kad toks vyrų tardymo būdas, juos kankinant, nėra nieko vertas. Vargšai apgailestaujantys sako viską, kas ateina į galvą ir ką, jų manymu, tardytojas nori žinoti.“[85]

Lūžis šioje srityje įvyko Jungtinėse Amerikos Valstijose (toliau - JAV), kai pradėta plačiai naudoti DNR analizė. Nemažai jau kalinčių asmenų, atlikus šiuos tyrimus, turėjo būti paleisti į laisvę, išaiškėjus, kad jie neatliko veikų, kuriomis buvo kaltinami, o prisipažinimai buvo išgauti naudojant fizinę jėgą ar psichologinį spaudimą. Viena žymiausių – „centrinio parko bėgikės byla“ sukausčiusi visas JAV, o labiausiai Niujorką. Penketas Lotynų Amerikos kilmės paauglių buvo nuteisti už merginos, bėgiojusios centriniame parke, sumušimą ir iššaginimą. Vaikinai buvo tardomi septynias valandas, pasak jų, buvo naudojamas smurtas, kol galiausiai keletas iš jų prisipažino. Paaugliai buvo

[85] Cituota iš: Olga Khazan, „The Humane Interrogation Technique That Actually Works“, *The Atlantic*, 2014. https://www.theatlantic.com/health/archive/2014/12/the-humane-interrogation-technique-that-works-much-better-than-torture/383698/

pasiųsti ilgiems metams už grotų. Byla susilaukė didžiulio rezonanso, įsitraukė net dabartinis JAV prezidentas, anuomet – nekilnojamojo turto magnatas – Donaldas Trumpas. Jis nepagailėjo nemenkos pinigų sumos ir užsakė straipsnius didžiuosiuose dienraščiuose su antrašte - „Grąžinkite mirties bausmę, grąžinkite policijai galią!“ Po kurio laiko atsirado tikrasis užpuolikas, kurio DNR sutapo su mėginiais, paimtais įvykio vietoje.[86]

Tokių kraupių istorijų esama nemažai, kai pasikliovus prievarta išgautais parodymais, žmonės siunčiami už grotų. Kiekvieno žmogaus psichologinė būklė, mentalitetas, kultūra yra skirtinga ir jei vienas gali meluoti, duodamas parodymus, be menkiausios sąžinės graužaties, tai kitas, silpnesnės psichikos žmogus, gali prisiimti kaltę už veiką, kurios nepadarė, arba net patikėti ją padaręs. Psichologinis spaudimas, melas apie turimus įrodymus, grasinimai – tai veiksmai, kurie priverčia įtariamąjį jausti baimę ir didžiulį norą ištrūkti iš apklausų kambario bet kokia kaina, gal net prisiimant kaltę už veiką, kurios nepadarė. JAV teisminei sistemai nebūtini kiti įrodymai, asmeniui nuteisti, pakanka jo prisipažinimo. Ši teisminės sistemos spraga, bei pareigūnų plačiai naudojami psichologinio spaudimo būdai apklausų metu, įtakoja nekaltų žmonių nuteisimus. Saul Kassin, psichologijos profesorius John Jay koledže Niujorke, ilgus metus tyrinėja melagingus prisipažinimus (eng. *fake confession*). Jo nuomone, jie gali būti trejopi: pirma, savanoriškas prisipažinimas gali būti asmenų, nebūtinai įtariamų atlikus veiką, bandant ką nors pridengti, išgarsėti. Antra - įtariamieji, žinantys, kad nepadarė nusikalstamos veikos, tačiau prisiimantys kaltę, vien tam, kad ištrūktų ir apklausos patalpos, slegiančios aplinkos. Trečia – žinantys, kad nepadarė nusikalstamos veikos, tačiau apklausai tęsiantis įtikintys, kad visgi jie yra kalti.[87] Rodos sunkiai įtikima, kad nekaltas asmuo, gali patikėti padaręs nusikalstamą veiką, su kuria neturi nieko bendra. Saul Kassin įvardija aplinkybes, kada tai nutinka. Visų pirma, asmenis, prisiimančius ne savo kaltę vienija viena aplinkybė – jie visi yra labai pažeidžiami. Tai gali būti pervargę asmenys, labai jauno amžiaus, patyrę šoką (pvz. netekę artimųjų), sutrikusio intelekto. Kitaip tariant, asmenys, kuriais lengva manipuliuoti. Pasinaudojus tokia įtariamojo būkle, taikant psichologinį spaudimą ir meluojant apie esamus įrodymus, asmuo privedamas prie lūžio taško - pasvarstymo „o gal aš ir galėjau taip pasielgti“, o tai fiksuojama, kaip

[86] Portalas Delfi: „Niujorką prikausčiusi byla: kaip penki paaugliai sėdo už grotų dėl brutalaus nusikaltimo, kurio nepadarė“, 2019 m. liepos 21 d. Skaitykite daugiau: https://www.delfi.lt/news/daily/world/niujorka-prikausciusi-byla-kaip-penki-paaugliai-sedo-uz-grotu-del-brutalaus-nusikaltimo-kurio-nepadare.d?id=81660209.

[87] American Psychological Association: „Speaking of Psychology: False confessions aren’t always what they seem“.Žiūrėta 2019 m. spalio 16d. https://www.apa.org/research/action/speaking-of-psychology/false-confessions.

prisipažinimas.[88] Visgi pareigūnai atlikdami apklausas turėtų savęs paklausti - ar tai ką aš padarysiu ar pasakysiu, gali priversti nekaltą žmogų prisipažinti?

JAV dar visai neseniai naudoti kankinimo būdai Džordžo Bušo jaunesniojo prezidentavimo laikais buvo dangstomi po „patobulintos tardymo technikos“ (eng. *enhanced interrogation technique*) pavadinimu. JAV kaip ir daugelis valstybių draudė kankinimus apklausų metu, šalis prisijungusi prie ne vienos tarptautinės sutarties draudžiančios tokius veiksmus. Tuo tarpu „patobulinta tardymo technika“ buvo plačiai naudojama apklausoms įtariamųjų teroristiniais išpuoliais ir kt. Vienas iš metodų – skendimo imitavimas (eng. *waterboarding*), kurio metu, įtariamasis guldomas žemyn galva, jo veidas uždengiamas medžiaga ar plastmasiniu maišu ir pilamas vanduo, kuris patenka į kvėpavimo takus ir asmuo akimirksniu pasijunta skęstantis. Šis būdas sukelia psichologinę žalą, kaulų lūžius bei smegenų pažeidimus.[89] Taip pat plačiai naudotas patalpinimas ilgoms valandoms į karsto dydžio dėžę, draudimas miegoti iki 180 valandų ir kiti žeminantys bei skausmingi būdai. Prezidentas Barakas Obama jau antrą savo darbo dieną uždraudė šiuos metodus, pavadinęs tai „tamsiu ir skausmingu laikotarpiu JAV istorijai“[90]. Britanijos žurnalo – The British psychological society tyrimas parodė stebinančius rezultatus. Buvo nustatyta, kad paprasti žmonės labiau palaiko kankinimus, jei jiems buvo pasakyta, kad įtariamasis yra teroristas, bet ne todėl, kad, jų manymu, įtariamasis turėjo daugiau informacijos. Jų palaikymas kankinimui, kitaip tariant, buvo grindžiamas atpildo noru, o ne žvalgyba.[91] Taigi, natūralu, kad kyla klausimas – ar apklausiantysis parodymų pagalba nori išsiaiškinti tiesą byloje, ar jo galvoje įtariamasis kaltas jau prieš apklausą?

Remiantis Gintaro Godos aprašoma anuomet kilusia mokslininkų diskusija dėl kankinimų legalizavimo tam tikrais atvejais, vis aikštėn iškylančiais atvejais pavienėse šalyse apie esamus ir buvusius kankinimus, kad ir EŽTT sprendimas dėl 2005 m. – 2006 m. Lietuvoje veikusio JAV Centrinės žvalgybos valdybos (toliau - CŽV) kalėjimo[92], darytina išvada, kad tema vis dar aktuali nūdienai. Tai dar labiau patvirtina pareigūnų apklausos rezultatai, įrodantys, kad net šiai dienai yra darbuotojų manančių, jog fizinės jėgos panaudojimas apklausų metu galėtų būti efektyvus. Apklausti

[88] American Psychological Association: „Speaking of Psychology: False confessions aren’t always what they seem“.Žiūrėta 2019 m. spalio 16d. https://www.apa.org/research/action/speaking-of-psychology/false-confessions.
[89] BBC: „CIA tactics: What is 'enhanced interrogation'?“ Žiūrėta 2019 m. spalio 17 d. https://www.bbc.com/news/world-us-canada-11723189
[90] *Ibid.*
[91] „People’s support for torture in "ticking time bomb scenarios" is influenced by their desire for retribution“, *The British psychological society (*2014*).* https://digest.bps.org.uk/2014/12/10/peoples-support-for-torture-in-ticking-time-bomb-scenarios-is-influenced-by-their-desire-for-retribution/
[92] Abu Zubaydah prieš Lietuvą (Nr. 46454/11), Europos Žmogaus Teisių Teismo 2018 metų gegužės 31d. sprendimas. Žiūrėta: 2019 spalio 24 d. http://lrv-atstovas-eztt.lt/naujienos/lietuva-pripazinta-pazeidusia-konvencijos-reikalavimus-byloje-del-czv-slaptai-ikalinto-asmens

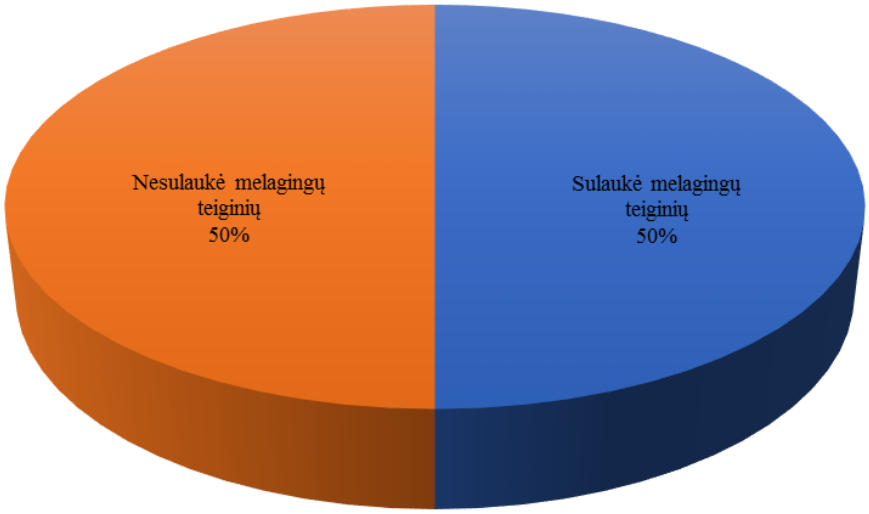
įtariamieji tarp neleistinų pareigūnų veiksmų neįvardino smurto ir fizinės jėgos panaudojimo. Taigi, manytina, kad nors ir yra pareigūnų linkusių nepaisyti šių fundamentalių žmogaus teisių, visgi praktikoje to neįgyvendina ir tai, be abejonės yra teigiamas dalykas.

Kad įtariamojo apklausos protokolas turėtų įrodymo galią teisme, svarbu, nepažeisti apklausos tvarkos, bei įtariamojo procesinių teisių. Ankstesniame skyriuje jau išvardintos įtariamųjų vis tobulinamos ir plečiamos teisės. Kyla klausimas, kaip jos įgyvendinamos praktikoje. Apklausoje, kaip įtariamieji, dalyvavę asmenys atsakė į klausimą, ar jų nuomone, buvo pažeistos jų procesinės teisės apklausos metu? Atsakymų rezultatai rodo, kad praktikoje vis dar susiduriama su problemomis įgyvendinant net ir pagrindines įtariamojo teises. Net 42% atsakė nebuvę informuoti apie savo teisę tylėti ir (ar) neduoti parodymų. Prašant plačiau atskleisti pareigūnų neleistinus veiksmus, buvo paminėtas pareigūnų melavimas, psichologinis spaudimas, grasinimai, bandymas paimti balso pavyzdžius šantažuojant. Šantažas, grasinimai, psichologinis spaudimas – tai žodžiai kurių nesinori išgirsti kalbant apie demokratinės valstybės tarnybų vykdomas sankcionuotas įtariamųjų apklausas. Juolab, tai prieštarauja vienam pamatinių humaniškumo principui. Principas, apimantis eilę savybių, kurių asmuo, dirbantis darbą kitų žmonių apsuptyje, nebūtinai teisėsaugoje, turėtų nestokoti – pagarba kitam, gailestingumas, paprasčiausias žmogiškumas, o „ten, kur įstatymai „tyli“ arba yra neaiškūs, humaniškumo principas įgauna ypač didelę reikšmę“[93]. Literatūroje brėžiama gan plona linija tarp uždrausto ir leistino pareigūnų elgesio apklausų metu: „Apklausos taktikos būdai turi būti pagrįsti gudrybe, apsukrumu, priešininko klaidinimu, <...>jo valios priešintis palaužimu skatinant norą duoti teisingus parodymus. Visa tai reikia daryti teisėtomis, žmoniškomis priemonėmis, nežeminant apklausiamojo orumo.“[94]

Į klausimą, apklausoje dalyvavę įtariamieji, –„Ar sulaukėte tyrėjų teiginių, kurie vėliau paaiškėjo esantys melagingi, pvz. „tavo bendrininkai prisipažino ir tave išdavė“, „apklausa tik formalumas, vis tiek turime visus įrodymus prieš tave“?“, net 50% atsakė teigiamai (žr. 4 pav.)[95]. Tai rodo pareigūnų naudojamus neleistinus būdus parodymams išgauti.

[93] R. Burda ir S. Kuklianskis, *supra note* 15: 68.
[94] R. Burda ir S. Kuklianskis, *supra note* 15: 123.
[95] Rimos Živoltės atlikto empirinio tyrimo rezultatai.

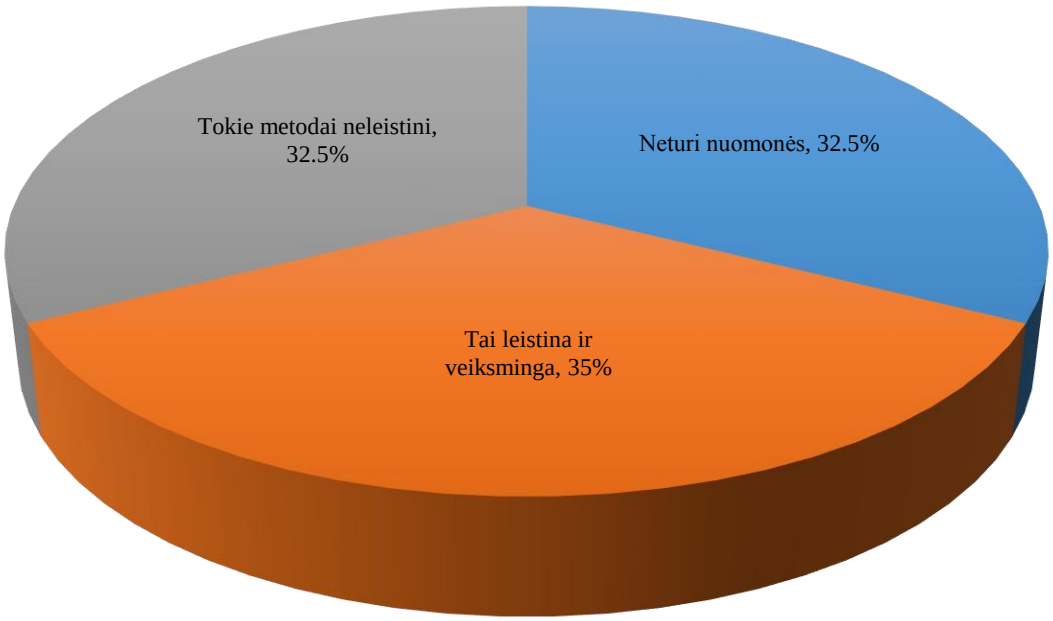
4 pav. Ar sulaukėte tyrėjų teiginių, kurie vėliau paaiškėjo esantys melagingi, pvz. „tavo bendrininkai prisipažino ir tave išdavė“, „apklausa tik formalumas, vis tiek turime visus įrodymus prieš tave“?

Tas pats klausimas užduotas ir apklausas vykdančių pareigūnų apklausoje, tik šiek tiek kita formuluote - „Jūsų nuomone, ar leistinas būdas yra naudoti psichologinio poveikio priemones, kai sakoma netiesa apie turimus įrodymus, apie kitų dalyvių duotus parodymus (pvz. „*prisipažink, tai tik formalumas, nes vis tiek turime visus įrodymus“, „prisipažink, tau bus geriau, nes kiti jau davė tave inkriminuojančius parodymus“ ir pan.*) įtariamojo apklausų metu?“. 32,5% atsakiusiųjų teigia neturintys nuomonės šiuo klausimu, lygiai toks pat procentas atsakė neigiamai, kad tokie metodai neleistini. 35% atsakė teigiamai, argumentuodami, kad tai leistina ir veiksminga, kai kurie pridūrė, kad leistina viskas, kas neuždrausta (žr. 5 pav.)[96].

[96] Rimos Živoltės atlikto empirinio tyrimo rezultatai.

5 pav. Ar leistinas būdas yra naudoti psichologinio poveikio priemones, kai sakoma netiesa apie turimus įrodymus, apie kitų dalyvių duotus parodymus (pvz. „prisipažink, tai tik formalumas, nes vis tiek turime visus įrodymus“, „prisipažink, tau bus geriau, nes kiti jau davė tave inkriminuojančius parodymus“ ir pan.) įtariamojo apklausų metu?

Taigi, atsakiusieji į šį klausimą pasiskirstė per pus. Tad, kurių pusėje yra tiesa?

Pastarasis tyrėjų atsakymas verčia žvilgtelti į teisės mokslo pradmenis, o tiksliau – baudžiamojo proceso principus. Kaip žinoma, teisės aktai sudaro vieną darnią visumą ir turėtų būti aiškinami kompleksiškai, sistemiškai, o tam tikrų teisės aktų prasmės reikėtų ieškoti analizuojant teisės principų turinį. Vienas aktualiausių baudžiamajam procesui, o kartu ir įtariamųjų apklausoms, su Konstituciniu teisingumo principu siejamas – teisingo bylos nagrinėjimo principas. Šis principas aiškinamas kaip kiekvieno asmens teisė į teisingą teismą, o tai savo ruožtu – „<...> teise į teisminį procesą lygiomis galimybėmis su kitais asmenimis, teise į demokratiniais pagrindais vyksiantį teisinio ginčo išsprendimą, teise į nepriklausomą, nešališką ir pagal įstatymą sudarytą teismą, teise į procesą jam suprantama kalba, teise į procesą per įmanomai trumpiausią laiką, teise į teisminę pagalbą, teise į tinkamą atstovavimą ir t.t.“[97] Iš šio apibrėžimo nereikia suprasti, kad kalbama vien apie teisminę bylos stadiją. Teisingumo reikalavimas taikomas visam bylos tyrimui, įskaitant ir pirmines proceso

[97]Raimundas Jurka ir kt. *Baudžiamojo proceso principai*. (Vilnius: Eugrimas, 2009), 56.

stadijas (pavyzdžiui, ikiteisminį tyrimą), tam, kad nebūtų eliminuojama ikiteisminių institucijų pareigūnų pareiga elgtis tinkamai[98]. „Ši teisė dar kitaip vadinama teise į tinkamą procesą, reiškiantį jog kiekvienas žmogus turi teisę į tokį procesą, kurio metu su juo bus elgiamasi sąžiningai bei pagarbiai.“[99] Kiekvieno asmens teisėti lūkesčiai, jog su juo bus elgiamasi tinkamai, turėtų būti apsaugoti. Sąžiningas ir pagarbus elgesys yra neatsiejamas nuo tiesos sakymo, kitaip tariant, nesuderinamas su melu ir apgaule. To pasekoje, darytina išvada, kad dalis tyrėjų nesupranta ne tik baudžiamojo proceso, bet ir bendrųjų teisės principų, ir to, kad civilinės teisės principas „kas neuždrausta, yra leistina“, negali būti taikomas baudžiamajai teisei. Vienas žymiausiu, senovės romėnų teisininkų, Publijus Juvencijus Celsas yra pasakęs, kad įstatymų išmanymas yra ne tik teksto žinojimas, o įstatymo prasmės, paskirties bei veiksmų ribų supratimas (lot. Scire leges nos est verba earum tenere sed vim ac potestatem).[100]

Liudytojai, nukentėjusieji asmenys, ekspertai, specialistai ir vertėjai turi apsaugą nuo spaudimo ir vertimo duoti melagingus parodymus. Jų apsauga įtvirtinta BK 233 straipsnyje, kuriuo numatyta baudžiamoji atsakomybė tam, kuris siekia paveikti šiuos asmenis ir jų duodamus parodymus. LAT pasisako, kad veiksmai nebūtinai turi būti prievartiniai: „<...> *teismų praktikoje pripažįstama, kad pagal BK 233 straipsnį kvalifikuojamas ne tik prievartinis poveikis proceso dalyviui, kad šis duotų melagingus parodymus, bet ir neprievartinės jo formos, pvz., duodant atitinkamus nurodymus, įtikinėjant, prašant, siūlant pinigų ir pan. (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-291/2013, 2K-102/2010, 2K-140/2009, 2K-529/2008, 2K-440/2008, 2K-665/2007)*“[101]. Taigi neleistinu laikomas ir prašymas, ir įtikinėjimas. Manytina, kad įtariamieji ir kaltinamieji nėra įtraukti į šį straipsnį ne be priežasties, kadangi jie gali atsisakyti duoti parodymus visai (BPK 80 straipsnio 1 p.), o ir už melagingus parodymus nėra baudžiami. Todėl logiška, kad į minėtą straipsnį jie neįtraukti. Tačiau kaip pavadinti neleistinus pareigūnų veiksmus įtariamųjų atžvilgiu apklausų metu? Kaip jau minėta ankstesniame skyriuje, galima daryti tik prielaidą, kad įtariamasis atliko nusikalstamą veiką, o vertimas prisipažinti, duoti vienokius ar kitokius parodymus, kai kuriais atvejais galėtų būti traktuojamas, kaip vertimas duoti melagingus parodymus. Tačiau, šiuo

[98] R. Jurka ir kt. *Supra note* 92: 57.
[99] R. Jurka ir kt. *Supra note* 92: 56.
[100] Albertas Milinis, Baudžiamoji atsakomybė už nužudymą be pavojingumą didinančių ir mažinančių aplinkybių (BK 129 str. 1 d.): daktaro disertacija. (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009), p. 10. Cituota iš: Gediminas Bučiūnas, *Konfidencialumo ir konspiracijos principai baudžiamajame procese*,(Vytauto Didžiojo universitetas, 2014*)*. 26. https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/30773/1/ISSN2029-4239_2014_N_1_11.PG_25-38.pdf
[101] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2017 m. vasario 21d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-4-895/2017. https://www.infolex.lt/tp/1431652.

atveju „verčiantysis“ neatsako pagal baudžiamąjį kodeksą, o šis neleistinas veiksmas paliekamas svarstyti teismui. Pripažinus jį neteisėtu, turėtų būti neleista vertinti tokiu būdu surinktų parodymų, kaip neatitinkančių BPK 20 straipsnio.

Pravartu žvilgtelėti į naujausią Aukščiausiojo teismo praktiką šiuo klausimu. Peržiūrėti 2018 – 2019 metų LAT sprendimai, bylose, kuriose kaltinamieji užsimena apie psichologinį spaudimą iš pareigūnų apklausų metu. Teismo sprendimai diktuoja nepalankią kalinamiesiems tendenciją. Štai 2019 metų nutartyje -2K-35-1073/2019, nuteistas kasatorius teigė, parodymus ikiteisminio tyrimo metu davęs esant neleistinam pareigūno poveikiui. Teismas kasatoriaus argumentą atmetė, kaip nepagrįstą: „*Pirmosios ir apeliacinės instancijos teismai padarė nuoseklias, logiškas ir pagrįstas išvadas dėl jokios neigiamos pareigūnų įtakos atliekant A. B. apklausas ikiteisminio tyrimo metu nebuvimo, akcentavo, kad ikiteisminio tyrimo metu jo apklausose dalyvavo ir gynėjas advokatas, apklausų protokolai pasirašyti, pareiškimų dėl duomenų juose tikrumo nepareikšta*.“[102] Teismas argumentuoja gynėjo dalyvavimu bei protokolo pasirašymu.

Baudžiamojoje byloje - 2K-60-942/2019 vienas iš kasatoriaus advokato argumentų buvo: “*Svarbu ir tai, kad ikiteisminio tyrimo metu pareigūnas D. Ž. lankėsi pas suimtuosius be gynėjų ir nedalyvaujant asmeniui, atliekančiam ikiteisminį tyrimą. Teisme buvo nurodyta, kad šių vizitų metu suimtiesiems buvo daromas psichologinis spaudimas, jie buvo verčiami pripažinti savo kaltę*.“ Taigi, teismo prašyta atkreipti dėmesį į neleistinus pareigūno veiksmus. Teismas į šiuos argumentus neatsižvelgė, teigdamas: „*Dėl nuteistojo D. P. kasacinio skundo argumentų dėl D. Ž. ikiteisminio tyrimo metu daryto psichologinio spaudimo ir vertimo prisipažinti padarius nusikalstamas veikas pažymėtina, kad abiejų instancijų teismams ši nuteistojo versija buvo žinoma ir pareigūnas D. Ž. apie tai buvo apklaustas tiek pirmosios, tiek apeliacinės instancijos teisme. Jis paaiškino apsilankymo aplinkybes, kad pirmą kartą pas D. P. vyko paties nuteistojo prašymu, antrą kartą – norėdamas paaiškinti apie galimybę prisipažinus dėl nusikalstamų veikų būti atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės. Abu kartus jis vyko su vadovybės žinia ir leidimu. Be to, baudžiamojoje byloje nėra objektyvių duomenų, kad D. Ž. iš tiesų būtų bandęs daryti kokį nors spaudimą D. P., tokių duomenų nepateikia ir pats nuteistasis.“*[103] Šiuo atveju, pareigūno žodžiai prieštarauja kaltinamojo ir iš pastarojo prašoma daugiau, jo žodžius patvirtinančių, „objektyvių duomenų“.

[102] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2019 m. vasario 26 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-35-1073/2019. https://www.infolex.lt/tp/1701365
[103] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2019 m. kovo 5 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-60-942/2019. https://www.infolex.lt/tp/1703748

Vienintelė baudžiamoji byla minėtuoju laikotarpiu pasibaigusi kitoniškai - 2K-329-719/2018. Pasak kasatoriaus gynėjo, kaltinamasis sulaukė pareigūnų neleistino poveikio: „*A. D. nuoširdus prisipažinimas buvo išgautas naudojant neteisėtus veiksmus ir psichologinį spaudimą. Tokia išvada daroma atsižvelgiant į tai, kad operatyviniai pareigūnai ne kartą lankėsi nuteistojo laisvės atėmimo vietoje nedalyvaujant gynėjui ir darė neleistiną poveikį, be to, jie neteisėtai slapta padarė įrašą, kai kasatorius rašė nuoširdų prisipažinimą. Iš šio įrašo matyti, kad operatyviniai pareigūnai jau buvo susipažinę su nustatytomis 2007 m. kovo 11 d. gaisro aplinkybėmis, todėl sąmoningai uždavė menamus klausimus apie tiriamą įvykį, kad A. D. būtų suklaidintas ir iš jo išgautų operatyviniams pareigūnams naudingą informaciją.*“ Teismas atsižvelgęs į šiuos argumentus pažėrė kritikos apeliaciniam teismui dėl neišsamaus įrodymų tyrimo: „*<...>neteisėtus pareigūnų veiksmus ir taikytą psichologinį smurtą patvirtina į bylą pateiktų apelianto rašytų laiškų turinys;<...> Pažymėtina ir tai, kad apeliacinės instancijos teismo motyvai dėl galimo poveikio lankant A. D. pareigūnams taip pat yra nepakankami.<...> Patikrinus skundžiamą nuosprendį teisės taikymo aspektu, konstatuotina, kad pirmosios instancijos teismas padarė BPK 20 straipsnio 5 dalies pažeidimų, o apeliacinės instancijos teismas, neišdėstydamas tinkamų išvadų dėl esminių apeliacinio skundo motyvų, nepatikrino bylos tiek, kiek prašoma nuteistojo apeliaciniame skunde, pažeisdamas BPK 320 straipsnio 3 dalies reikalavimus. Kasaciniame skunde keliamos abejonės dėl įrodymų, kuriais rėmėsi apeliacinės instancijos teismas, priimdamas skundžiamą nuosprendį, atitikties įstatymų reikalavimams yra pagrįstos.*“[104] Teismo sprendimu, byla gražinta Apeliaciniam teismui. Negalima teigti, kad argumentus paprašyta peržiūrėti remiantis vien nuteistojo žodžiais dėl pareigūnų psichologinio spaudimo. Iš bylos medžiagos matyti, kad esama kitų įrodymų, kurie Aukščiausiojo teismo nuomone, nebuvo ištirti iki galo, šių duomenų visuma lėmė Aukščiausiojo teismo sprendimą bylą gražinti persvarstymui.

Esant įtariamojo ar jau kaltinamojo skundams dėl psichologinio pareigūnų spaudimo apklausų metu, teismas dažniausiai atsižvelgia į kitų įrodymų visumą, į tai, ar protokolas surašytas ir pasirašytas pagal procesines taisykles, ar įtariamojo apklausoje dalyvavo gynėjas ar kiti asmenys, galintys patvirtinti neleistinus pareigūnų veiksmus. Tačiau bylų analizė pateikė nedviprasmišką išvadą – dažnai situacijose, kai apklausoje dalyvavo tik du asmenys, tai yra pareigūnas ir įtariamasis, ir jei įtariamasis pasirašo apklausos protokolą, o pareigūnas teigia, jog jo veiksmai atitiko teisės aktuose leistinus veiksmus, įtariamajam lieka maža galimybė įtikinti teismą atsižvelgti į jo žodžius apie

[104] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2018 m. gruodžio 12 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-329-719/2018. https://www.infolex.lt/tp/1674072.

psichologinį spaudimą jo atžvilgiu. Esama teismo argumentų, kai kaltinamųjų skundai dėl psichologinio spaudimo atmetami, esą skundą pateikti reikėjo iškart po neleistinos apklausos, ikiteisminį tyrimą kuruojančiam prokurorui ar ikiteisminio tyrimo teisėjui. Viena vertus laikas išties svarbus ir šio fakto pateikimas teismui turi būti neatidėliotinas. Kita vertus, jei apklausą atliko prokuroras, kuris ir yra ikiteisminio tyrimo vadovas, tai skųstis jam dėl jo neleistinų veiksmų prilygtų skundimuisi sutuoktiniui dėl jo smurto artimoje aplinkoje.

Remiantis BPK 181 straipsniu, galima būtų manyti, kad problemos dėl melo apklausose neturėtų kilti. Šiame straipsnyje teigiama, kad įtariamasis ir jo gynėjas ikiteisminio tyrimo metu bet kuriuo momentu turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis. Tai tarsi galėtų užkirsti kelią pareigūnams naudoti neegzistuojančius faktus iš bylos medžiagos, o įtariamasis tiksliai žinotų kokie duomenys prieš jį surinkti. Tačiau dažniausiai prokurorai tokius prašymus atmeta, o teismai šiuos atmetimus pateisina: „*Kasatorius nurodo, kad ikiteisminio tyrimo metu nebuvo leista visiškai susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, tačiau pažymėtina tai, jog BPK 181 straipsnio nuostatos suteikia teisę prokurorui neleisti susipažinti su visais bylos ikiteisminio tyrimo duomenimis ar jų dalimi, jei toks susipažinimas galėtų pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei. Tai, kad ikiteisminio tyrimo metu nebuvo leista susipažinti su dalimi ikiteisminio tyrimo duomenų, nelaikytina esminiu BPK pažeidimu, suvaržiusiu teisę į gynybą, juolab kad baigus ikiteisminį tyrimą kaltinamajam tokia teisė buvo suteikta ir jis šia teise pasinaudojo.*“[105] Prokurorų argumentas, kad įtariamojo susižinojimas pakenks ikiteisminio tyrimo sėkmei yra itin dažnai naudojamas ir pakankamas teismui įtikinti. Gynėjų atstovai kritiškai vertina tokius argumentus, kadangi tik pasibaigus ikiteisminiam tyrimui gynyba įgauna teisę susipažinti su surinktais duomenimis, kaip taisyklė, dažnai trūksta papildomų duomenų tyrimo, ekspertizių, prašoma papildomų apklausų, kitų versijų tikrinimo. Tokiu būdu stoja procesas, o veiksmai turėję būti atlikti ikiteisminio tyrimo metu, yra atliekami teisminio nagrinėjimo metu. Kartais procesas užsitęsia net iki senaties termino suėjimo. Taigi tas prokurorų ikiteisminio tyrimo duomenų laikymas paslaptyje ir „sėkmė“ dažnu atveju gali pavirsti į 4 ir daugiau metų (užvilkinto proceso) nesėkmę.[106]

Kontraversiška situacija egzistuoja JAV. Nors Amerikoje jau seniai uždraustas fizinis smurtas apklausų metu, ši šalis garsėja įvairiais naudojamais psichologinio poveikio metodais, įskaitant apgaulę, įtariamųjų prisipažinimams išgauti. Pareigūnams leidžiama meluoti apie bendrininkų

[105] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. balandžio 19 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-136-697/2016. https://www.infolex.lt/tp/1251061
[106] Interviu su dr. Edgaru Dereškevičiumi.

prisipažinimus, surinktus įrodymus, net įvykio vietoje surinktus DNA mėginius. Vienas populiariausių teiginių, kad įvykio vietoje buvo rasti įtariamojo pirštų atspaudai, kai to iš tiesų nebuvo.[107] Atrodytų, visišką laisvę turintys JAV pareigūnai iš tiesų yra varžomi ir keleto apribojimų. Floridos apeliacinis teismas pasisakė, kad apgaulė apklausų metu gali būti išreikšta tik žodžiais, kadangi būta atvejo, kai pareigūnai suklastojo ekspertizių rezultatus ir pateikė juos įtariamajam, kad paskatintų prisipažinimą. Teismas atmetė šį prisipažinimą, teigdamas, kad pareigūnai negali naudoti tokių metodų, kaip dokumentų klastojimas, nes tai savaime yra teisės pažeidimas.[108] Mokslininkai JAV pasiskirstę į dvi stovyklas – vieni teigia, kad apgaulės metodai yra tiesus kelias į prisipažinimus, o tai savo ruožtu veda į apkaltinamąjį nuosprendį ir taip visuomenė apsaugoma nuo nusikaltėlių, kiti teigia, kad apgaulė apklausose iššaukia melagingus prisipažinimus ir tokiu būdu daug nekaltų žmonių pasiunčiama už grotų. Nors daugelis prisiekusiųjų, pareigūnų apgaulę ir spaudimą apklausų metu prilygina prievartai, jie taip pat pripažįsta manantys, kad tokia prievarta yra veiksminga ir būtina įtariamųjų prisipažinimams išgauti, o tokiu būdu išgauti prisipažinimai yra teisingi ir mažai tikėtina, kad jie yra melagingi.[109] Šiuo atveju prisiekusiųjų nuomonę galima prilyginti visuomenės nuomonei.

Visuomenės nuomonė baudžiamosios politikos atžvilgiu turi daugiau įtakos nei gali pasirodyti. Lietuvoje šiai sričiai be abejonės didžiulės įtakos turėjo sovietų okupacijos metai, anuomet vyravusi baudimo ideologija. Be abejonės, kaip ir kiekvienoje totalitarinėje sistemoje, buvo tikima ir neabejojama dideliu griežtų bausmių veiksmingumu, siekiant bendrosios prevencijos tikslų.[110]

Teisės aktų keitimai baudžiamosios politikos srityje dažniausiai vyksta chaotiškai, išryškėjus tam tikrai problemai, (dažniausiai) atskirų Seimo narių iniciatyva rengiant teisės aktų pakeitimus. Suvokti ir nustatyti jų atsiradimo priežastis, juo labiau – sukurti veiksmingas priemones joms spręsti – sudėtinga mokslinė ir vadybinė užduotis. Tuo tarpu priimant baudžiamuosius politinius sprendimus dažnai remiamasi paprasta ir banalia formule – „griežtinti atsakomybę, didinti bausmes“.<...> Šiuo atžvilgiu baudžiamajai politikai yra kur kas paprasčiau - visuomenės noras yra žinomas, gali būti greitai patenkinamas ir panaudojamas kaip instrumentas rinkimų kovoje, nors kartais ir vien tik simboliniais veiksmais.[111] Visuomenėje vyrauja pasiskirstymas – asmenys susidūrę su baudžiamąja

[107] Cynthia J. Najdowski ir Catherine L. Bonventre,”Deception in the interrogation room”, *American Psychological Association* (2014): 26, https://www.apa.org/monitor/2014/05/jn.
[108] Nicole Cain, „The Use of Deception During Police Interrogations“, *In public safety* (2015), https://inpublicsafety.com/2015/12/the-use-of-deception-during-police-interrogations-2/
[109] Cynthia J. Najdowski ir Catherine L. Bonventre, *supra note* 101.
[110] Gintautas Sakalauskas, Skirmantas Bikelis, Vaidas Kalpokas ir Aušra Pocienė. *Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai* (Vilnius: Teisės institutas, 2012), 20.
[111] *Ibid*.

politika ir nesusidūrę. Pastarųjų yra dauguma ir daugelis jų labai griežtai nusiteikę baudžiamosios politikos atžvilgiu. Galima pabandyti įsivaizduoti gyvenimišką situaciją – politikas rinkimuose žadantis švelninti baudžiamąją atsakomybę, gerinti įtariamųjų, kaltinamųjų procesinę padėtį, niekada nesusilauks tokio populiarumo, kaip politikas, kuris žada griežtas bausmes, o dar skambiau tariant „kalėjimą nusikaltėliams“. Visuomenė dažnai remiasi emocija, tad masių nuomonė dažnai gali skirtis nuo mokslinių išvadų bei istorijos pamokymų. Šiuo atveju ir neleistinų metodų naudojimas apklausose, tikėtina, susilauktų nemažo palaikymo iš visuomenės.

Nepaisant kai kurių šalių praktikos ir to, kad 35 % apklaustų pareigūnų atsakė, nematantys nieko blogo naudoti melą ir apgaulę apklausų metu, šios priemonės nėra leistinos pagal Lietuvos teisės aktus. Itin didelė dalis apklausoje dalyvavusių įtariamųjų (75 %) atsakė sulaukę menančių klausimų, kurie taip pat nėra leistini vykdant apklausas. Taigi, nors pastarojoje (įtariamųjų) apklausoje dalyvavo ne itin platus ratas respondentų, iš atsakymų galima matyti tam tikras tendencijas susijusias su įtariamųjų teisių pažeidimais, kas byloja, kad šioje srityje būtina gilintis plačiau.

Norint kalbėti apie įtariamųjų apklausų taktikas, būtina suvokti žmogaus teises ir baudžiamojo proceso teisės principus. Šių dienų aktualijos dažnai priverčia atsigręžti į tokias žmogaus teises, kaip teisė į nuosavybę, teisė į žodžio laisvę, religiją, teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą, lygybę, tačiau net ir XXI amžiaus 3 dešimtmečio prieigose negalime pamiršti pagrindinių, pamatinių žmogaus teisių. Privaloma nuolat kalbėti apie žmogaus teisę į gyvybę, laisvę, orumą ir pabrėžti jų svarbą. Būtent ant šio pamato stovi visos demokratijos ir šiuolaikinis laisvas pasaulis. Grėsmės neturėtų būti suprastos tik kaip populistinių radikalių politinių jėgų judėjimai, istorija įrodo – grėsmė prasideda vieno žmogaus galvoje, galvoje, kurioje nėra vietos žmogiškumui ir kito pagarbai. Kiekvienas žmogus daugiau ar mažiau gerbia valstybę, jos tvarką, įstatymus. Tačiau jei toks žmogus susiduria su didžiule neteisybe valstybės institucijose (pvz. apklausų metu), kurios turėtų ginti ir gerbti jo teises ir laisves, jis neteka pagarbos, galbūt jam kyla pyktis, agresija, o gal apatiškumas, abejingumas taisyklėms. Tokie jausmai labai pavojingi, nes gali atsiskleisti netinkamiausiu metu, kai žmogui kyla dilema, ar pasielgti sąžiningai valstybės atžvilgiu, kuri elgėsi nesąžiningai su juo.

2. TAKTIKOS POKYČIAI IR NAUJI APKLAUSOS TAKTINIAI BŪDAI

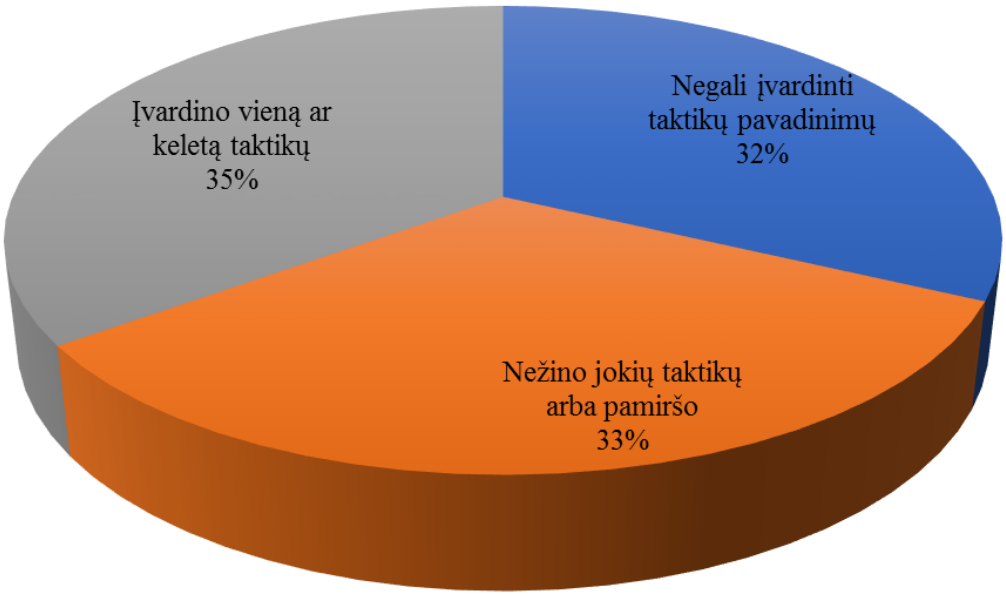
2.1.Taktikos pokyčiai konfliktinėje/nekonfliktinėje situacijoje

Apklausos taktinis būdas – tai tikslingiausias, veiksmingiausias ikiteisminio tyrimo pareigūno veikimo būdas (elgesys), kurį jis pasirenka atsižvelgdamas į konkrečią apklausos situaciją ir įtariamojo asmenybę, kuriuo pasiekiamas tinkamiausias apklausos rezultatas.[112] Apibrėžimas aiškus ir konkretus, tačiau įsigilinus į įvairius teisės aktus, matyti, kad tokie taktiniai būdai nėra pateikti ir įforminti. R. Burda ir S. Kuklianskis savo knygoje pastebi, kad tokie būdai nepateikiami mokslinėje literatūroje ir negalėtų būti pateikti: „<...>įsigilinus į tai, ką siūlo kriminalistika arba kriminalinė psichologija dėl apklausos taktikos, kaip atlikti šį sudėtingą veiksmą, galima įsitikinti, kad vis dėlto nepateikiami konkretūs veikimo būdai ir, mūsų manymu, jų neįmanoma pateikti. Pateikiamos bendro pobūdžio rekomendacijos.“[113] Pritartina tokiai autorių nuomonei, kadangi numatyti elgesio variantą kiekvienai unikaliai situacijai butų išties sunku. Tuo tarpu bendro pobūdžio rekomendacijų galima rasti kone kiekviename kriminalistikos vadovėlyje, ko nebūtų galima pasakyti apie teisės aktus. BPK nekalba apie įtariamojo apklausos taktikas, tai menkai detalizuojama ir šio įstatymo komentare. Iki šiol nėra ir įtariamojo apklausai skirtų Generalinio prokuroro rekomendacijų. Tai įneša šiek tiek neaiškumo pačių apklausiančiųjų tarpe.

Apklausoje dalyvavę pareigūnai susiduria su sunkumais atsakydami į klausimą – kokias įtariamojo apklausos taktikas jie žino. 33% respondentų atsakė nežinantys jokių, o jei ir žinojo, tai jos seniausiai pamirštos. Nemaža dalis teigia, nežinantys, kaip naudojamas taktikas įvardinti. Ir tik kiek daugiau nei trečdalis atsakiusiųjų įvardino vieną ar keletą naudojamų taktikų (žr. 6 pav.)[114].

[112] V. E. Kurapka ir S. Matulienė, *supra note* 21: 98.
[113] R. Burda ir S. Kuklianskis, *supra note* 15: 43.
[114] Rimos Živoltės atlikto empirinio tyrimo rezultatai.

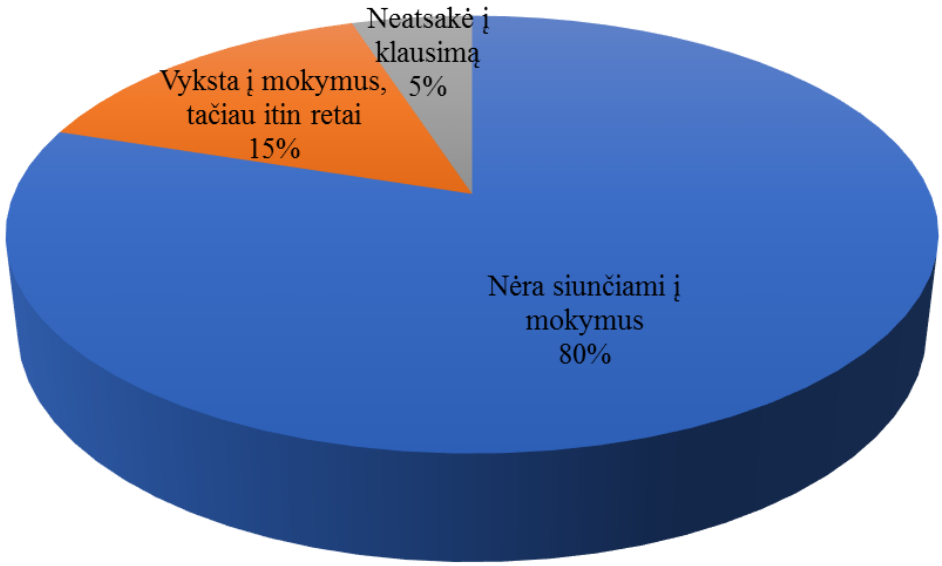
6 pav. Kokias įtariamojo apklausos taktikas žino pareigūnai?

Dėl šio, gan prasto, rezultato kaltinti ar smerkti apklausas vykdančius tyrėjus būtų netikslinga. Vadovėlių medžiaga, tikėtina, buvo nagrinėta tik studijų laikais, o galiojančių ir atnaujintų rekomendacijų šiai dienai nėra. Viena iš išeičių – savarankiškai domėtis apklausų taktikomis. Kone puse apklaustųjų pareigūnų atsakė būtent tai ir darantys, kas yra pagirtina ir sveikintina. Nesant galiojančių rekomendacijų dėl taikytinos įtariamojo apklausos taktikos, vienas iš sprendimų būdų galėtų būti darbuotojų apmokymai, kurių metu jų žinios būtų atnaujinamos ir tobulinamos. Paklausus pareigūnų, kaip dažnai jie yra siunčiami į mokymus, kur būtų aptariamos apklausų taktikos, 15% atsakė, kad tokie mokymai organizuojami itin retai. Kone visi likę respondentai, kurie sudaro 80% visų apklaustų pareigūnų, teigia į tokius mokymus nesiunčiami visai (žr. 7 pav.)[115].

[115] Rimos Živoltės atlikto empirinio tyrimo rezultatai.

7 pav. Kaip dažnai pareigūnai yra siunčiami į mokymus, kur būtų aptariamos apklausų taktikos?

Nežinia, kada baigus studijas ir nevykdant jokių žinių atnaujinimų, nenuostabu, kad turėta informacija pamažu blėsta, o naudojamos taktikos per laiką gali nebeatitikti joms keliamų reikalavimų. Apklausos rezultatai veda prie išvados, kad apklausas atliekančių tyrėjų bendruomenei praverstų periodiniai žinių atnaujinimai, o ilgalaikėje perspektyvoje ir konkretesnės rekomendacijos ar metodiniai nurodymai įtariamųjų apklausų vykdymui.

Štai FNTT dirbantis teisės ir personalo skyriaus psichologas Aleksandras Izotovas teigia, kad jis darbovietės tyrėjams tokius mokymus organizuoja kartą į pusmetį ar ketvirtį. Žiūrint į apklausos rezultatus, retas tyrėjas, atsakė dalyvaujantis mokymuose išvis. Būtina prisiminti, kad apklausoje dalyvavo didžioji dalis pareigūnų dirbančių policijos komisariatuose, ir tik maža dalis dirbančių FNTT, STT ir prokuratūrose. Tad darytina išvada, kad policijos sektoriuje šie mokymai itin reti ar nevyksta visai, kitose įstaigose situacija kiek geresnė. Psichologas pabrėžia, kad siūlymų, tokius mokymus organizuoti plačiau ir dažniau, yra, trūksta tik valdžios iniciatyvos. Mokymų turinys išties įdomus bei naudingas – kalbama apie liudytojų apklausą ir kaip sužadinti pastarųjų atmintį (kognityvinio interviu metodas), šia metodiką galima taikyti ir įtariamųjų apklausose nekonfliktinėse situacijose. Antra dalis mokymų skirta įtariamųjų apklausoms – kontakto užmezgimo galimybės, kad būtų pasiektas maksimalus bendradarbiavimas, melo aptikimo būdai.

Esant nesuskaičiuojamam kiekiui įtariamųjų apklausų, buvusių ir dar busimų, su skirtingais pareigūnais ir vis kitais įtariamaisiais, galima tik įsivaizduoti kiek skirtingų situacijų per tas apklausas susidarė ir dar susidarys. Kiekvienas žmogus yra savitas, jo būsena apklausos dieną yra kitoniška, apklausos dalykas yra skirtingas, todėl kiekviena apklausa yra unikali. Nepaisant to, analizuojant apklausas, vertinant apklausos aplinkybes, apklausiančiojo elgesį ir, žinoma, galimus įtariamojo elgesio variantus, apklausos taktikas galima išskirti į du didžiulius blokus. Tradiciškai vadovėliuose išskiriamos įtariamojo apklausos taktikos konfliktinėje ir nekonfliktinėje situacijoje. Nereikėtų susikoncentruoti vien į įtariamojo elgesį, pabrėžtina, kad kalbama apie konfliktinę arba nekonfliktinę situaciją, o tai – visuma aplinkybių (reiškinių, santykių), atsirandančių apibrėžtu laiku apklausos procese[116].

Kalbant apie konfliktišką situaciją, nenorom kyla vaizdinys apie agresyviai nusiteikusias šalis, barnį, pakeltus tonus, ginčus, kivirčus ar pan. Žodis „konfliktas“ savaime asocijuojasi su pastaraisiais veiksniais. Nepaisant to, apklausa konfliktinėje situacijoje nebūtinai reiškia akivaizdžiai demonstruojamą nesantaiką, nesutarimą. Tai dažnu atveju reiškia įtariamojo nenorą dirbti išvien, prisipažinti, gal net siekį suklaidinti tyrėjus, meluoti.

Kai kuriuose vadovėliuose[117] išskiriamas ir trečiasis blokas - apklausa neutralioje situacijoje. Tokioje situacijoje įtariamasis atlieka kas jo yra prašoma ir tik tiek, kiek prašoma. Jei apklausiantysis jo paklausia – jis atsako, jei nepaklausia – nesako. Situacija kiek panaši į nekonfliktinę, tačiau nekonfliktinė išsiskiria tuo, kad įtariamasis yra suinteresuotas atskleisti objektyvią tiesą byloje, todėl dalijasi visa jam žinoma informacija.

Nekonfliktinės situacijos problematika ta, kad įtariamasis nors ir nori atskleisti tiesą apie įvykio aplinkybes, tačiau natūraliai gali tiesiog apsirikti. Pagrindinis skirtumas tarp apklausos konfliktinėje ir nekonfliktinėje situacijoje, kad vienu atveju tyčia (sąmoningai) iškreipiama tiesa, o kitu atveju, tiesa iškraipoma nesąmoningai, apsirinkant. Tyrėjas turi įminti mįslę, ar apklausiamasis meluoja ar apsirinka.[118] Nekonfliktinės situacijos svarbiausias momentas – laisvas įtariamojo pasakojimas. Pareigūnas turėtų kantriai išklausyti, pasakotojui nuklydus, nukreipti reikiama linkme. „Apklausiamajam baigus laisvą pasakojimą, jam užduodami klausimai, kuriais siekiama papildyti ar patikslinti gautus parodymus.“[119]Priklausomai nuo žmogaus tipo, jis didesnį dėmesį skiria

[116] V. E. Kurapka ir S. Matulienė, *supra note*, 21: 99.
[117] V. E. Kurapka ir S. Matulienė, *supra note*, 21: 100.
[118] R. Burda ir S. Kuklianskis, *supra note* 15: 113.
[119] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys. (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003), 502.

skirtingoms detalėms - vieni linkę labiau pasakoti apie savo išgyvenimus, kiti susitelkia ties motyvais. Tyrėjo tikslas, neįžeidžiant pašnekovo, pakreipti pokalbį apie nusikaltimą ir su juo susijusias detales. „Kreipiant apklausiamojo parodymus reikiama kryptimi, kaip tai nurodyta literatūroje, reikia vadovautis chronologiniu, loginiu nuoseklumu. Laikantis chronologinio nuoseklumo, įvykiai atkuriami tokia tvarka, kokia jie vyko. Laikantis loginio nuoseklumo pirma akcentuojamos įvykio priežastys, motyvai, o po to – įvykio mechanizmas.“[120] Tokiais būdais apklausiamajam lengviau prisiminti, atrodytų, ne tokias įsimintinas detales. Taip pat nekonfliktinėje situacijoje naudojami taktiniai būdai – supažindinimas su kitų asmenų parodymų fragmentais, apklausa įvykio vietoje (naudojama prisiminimų sužadinimui), priminimas, detalizavimas, sugretinimas, daiktų bei dokumentų pateikimas, loginių uždavinių formulavimas.[121] Visi šie būdai sužadina atmintį ir padeda sufokusuoti dėmesį į svarbiausias detales. Apklausos įvykio vietoje nereikėtų maišyti su parodymų patikrinimu vietoje. Skirtingai nei parodymų patikrinimo vietoje, apklausos įvykio vietoje metu nereikia atkartoti įvykio scenarijaus, į įvykio vietą grįžtama, tam ,kad esama aplinka – kvapai, vaizdai, pojūčiai, sužadintų apklausiamojo parsiminimus ir jis galėtų pateikti maksimaliai daugiausia informacijos apie veiką. Dokumentų pateikimas ganėtinai dažnas tiriant ekonomines ir finansinio tipo nusikalstamas veikas. Asmenims, kurie nusikalsta šioje srityje, gali būti sudėtinga prisiminti kiekvieno dokumento turinį ir detales susijusias su jais, tad būtina juos pateikti, kad apklausiamasis galėtų pakomentuoti. Tyrėjui patartina apie dokumentus nesakyti nieko, kad apklausoj nebūtų atkartojama tyrėjo žinoma informacija.

Konfliktinė situacija kur kas sudėtingesnė, tuo pačiu gali atskleisti pareigūno meistriškumą bei profesionalumą. Baudžiamojo proceso kodekso komentaras pateikia būtinus žingsnius apklausiant įtariamąjį konfliktinėje situacijoje: „Pirma, reikia stengtis įtikinti įtariamąjį, kad jis neteisingai nusistatęs, dėl to gali būti jam neigiamų pasekmių: gali būti užvilkintas tyrimas, neišaiškintos lengvinančios jo atsakomybę aplinkybės ir pan. Antra, grupinėje byloje galima pasinaudoti faktu, jog kiti bendrininkai davė parodymus. Trečia, grupinėje byloje tikslinga pasinaudoti tarp bendrininkų atsiradusiu psichologiniu prieštaravimu. Būna taip, kad iš jų bijo duoti parodymus pirmas ir kartu nenori, kad jį aplenktų kitas (kaltininkai žino, kad nenaudinga prisipažinti paskutiniajam).“[122] Taigi, nemažai taktinių rekomendacijų pateikiama grupinės veikos įtariamiesiems apklausti, pabrėžiant apklausos eiliškumo svarbą. Taktiniai būdai taip pat didele dalimi priklauso nuo informacijos, kurią

[120] R. Burda ir S. Kuklianskis, *supra note* 15: 122.
[121] R. Burda ir S. Kuklianskis, *supra note* 15: 118.
[122] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras, *supra note* 111: 503.

turi tyrėjas apie nusikalstamą veiką, o taip pat nuo apklausiamojo informuotumo apie byloje surinktus duomenis. Šie dėmenys nubrėžia tam tikras ribas, kiek tyrėjas gali manipuliuoti turima informacija.

Apklausiant įtariamąjį, kuris duoda žinomai melagingus parodymus, BPK komentare siūlomi du būdai: loginio poveikio ir emocinio poveikio[123]. Panašus skirstymas pateiktas ir literatūroje – taktiniai būdai paremti apklausiamojo socialinėmis psichinėmis, fizinėmis, dorovinėmis savybėmis ir logikos dėsningumais paremti apklausos taktikos būdai[124].

Prie logikos dėsningumais paremtų taktinių būdų priskiriami – prieštaravimų panaikinimas ir įrodymų pateikimas. Visų pirmą pareigūnas turi surinkti prieštaravimus, juos užfiksuoti, o tam reikia, kad įtariamasis įmanomai daugiau kalbėtų, taip pat pareigūnas turi būti gerai susipažinęs su bylos aplinkybėmis. Prieštaravimams panaikinti yra keletas būdų – gilinti juos, leidžiant įtariamajam kalbėti toliau, atkreipti įtariamojo dėmesį į juos, leisti paaiškinti ir t.t. Tuo tarpu įrodymų pateikimas, gali tapti lemiamu taktiniu būdu, jei jis teisingai naudojamas – būtina apgalvoti, įrodymų pateikimo eiliškumą, pateikimo laiką, bei pačius įrodymus, ką jie sako ir ar gali būti ginčijami[125]. Švedai išpopuliarino metodą, pateikiantį gaires, kada ir kaip pateikti įrodymus (eng. *strategic use of evidence*), šis metodas vis labiau populiarėja Vakarų Europoje. Jo esmė – neatskleisti visų turimų įrodymų iškart, kuo svaresnis įrodymas tuo vėliau jį panaudoti, taip sudaromos sudėtingesnės sąlygos įtariamajam slėpti tiesą.[126]

Prie šių taktinių būdų, BPK komentaras pateikia dar vieną – aplinkinę arba „užmaskuotą“ apklausą: „ <...>tokia apklausa taikoma tada kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, žinodamas kad negaus teisingo atsakymo į pagrindinį jį dominantį klausimą, duoda kitus, aplinkinius, įtariamojo nuomone, nepavojingus klausimus. Girdėdamas tokius „nekaltus“ klausimus, įtariamasis atsipalaiduoja, susilpnėja jo budrumas. Tačiau tokiu atveju dar svarbiau yra tai, kad atsakydamas į aplinkinius klausimus, apklausiamasis, pats to nejausdamas, atsako ir į pagrindinį, užmaskuotą klausimą. Šis būdas sėkmingai naudojamas tikrinant alibi.“[127] Visi šie būdai reikalauja itin didelio apklausiančiojo išmanymo ir žinių.

[123] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras, *supra note* 111: 503.
[124] V. E. Kurapka ir S. Matulienė, *supra note*, 21: 11- 114.; R. Burda ir S. Kuklianskis, *supra note* 15: 125- 131.
[125] V. E. Kurapka ir S. Matulienė, *supra note*, 21: 112-113.
[126] Franziska Clemens, *Detecting lies about past and future actions: The Strategic Use of Evidence (SUE) technique and suspects' strategies*, (Sweden, University of Gothenburg2013) https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/32705/1/gupea_2077_32705_1.pdf
[127] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras, *supra note* 111: 503-504.

Taktiniai būdai, paremti apklausiamojo socialinėmis psichinėmis, fizinėmis, dorovinėmis savybėmis gali būti tinkamai panaudojami, pareigūnui kruopščiai pasiruošus apklausai. Dar kitaip vadinami emocinio poveikio būdai privalo atitikti etiką ir moralę, negalima naudotis tokiomis žmogaus savybėmis, kaip invalidumas, potrauminiai randai, mikčiojimas ir kt.[128] Tikslinga skatinti teigiamas asmens savybes, remtis jo nuopelnais, atkreipti dėmesį į antipatijas ir pan.[129] Žinojimas, kas apklausiamajam brangu, ko jis bijo, ant ko pyksta, ką myli, suteikia milžinišką pranašumą apklausiančiajam. Giliai viduje, kiekvienas žmogus yra sąžiningas, tik tam tikri socialiniai ir psichologiniai reiškiniai kai kuriuos priverčia elgtis nesąžiningai. Apklausos taktikai svarbu šią žmogaus savybę (sąžiningumą) pabrėžti[130], iškelti, sužadinti.

Knygoje *Criminal investigation* autoriai išskiria žmonių grupes, kuriems kuris būdas labiau tinka, pavyzdžiui loginiai taktikos būdai, grįsti sveiku protu ir pagrįstais samprotavimais, labiau veikia vyrus, ypač tuos, kurie jau buvo teisti praeityje, taip pat išsilavinusius, subrendusius asmenis. Emociniai taktikos būdai, kurie apeliuoja į žmogaus sąžinę, moralę, teisingumo jausmą, šeimos garbę, religiją, padorumą, labiau veikia moteris ir asmenis, kurie į teisėsaugos rankas pakliuvo pirmą kartą.[131] Taigi, ne pirmą kartą baudžiamojon atsakomybėn traukiamas asmuo nesureikšmina savo reputacijos, jam ne taip svarbu, ką apie tai pagalvos kiti, kadangi jis per šią stadiją jau perėjęs. Dažnai nuteisti asmenys visuomenėje yra atstumti, „nurašyti“. O tai leidžia jiems savo elgesį pateisinti. Tokiam asmeniui svarbu, kas jam gresia ir ką jis/ji galėtų padaryti dėl mažesnės bausmės. Išsilavinę ir subrendę asmenys linkę mąstyti racionaliai, jiems būtini ir atitinkami apklausiančiojo siūlymai bei loginės priežastys, norint juos prakalbinti apklausoje. Tuo tarpu asmenys, kuriems labiau veikia emociniai taktiniai būdai, labiau linkę save graužti, išgyventi, jie jaučia didesnę gėdą prieš šeimą, bendruomenę. Šiuos asmenis prakalbinti sąlyginai lengviau, jiems norisi „nusiimti naštą nuo pečių“, išsikalbėti, tam būtinas empatiškas apklausiančiojo elgesys ir gebėjimas nejuntamai paskatinti.

Esant pakankamai duomenų apie įtariamojo kaltumą, galima naudoti trijų žingsnių mechanizmą - racionalizavimas, projekcija ir minimizavimas. Racionalizavimas – racionaliu būdu paaiškinti įtariamojo veiksmus pozityvioje šviesoje. Projekcija – nukreipti ugnį į kitą asmenį ar aplinkybes. Minimizavimas – tai veikos, ar įtariamojo vaidmens atliekant veiką sumenkinimas, kuris

[128] V. E. Kurapka ir S. Matulienė, *supra note*, 21: 110.
[129] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras, *supra note* 111: 504.
[130] V. E. Kurapka ir S. Matulienė, *supra note*, 21: 111.
[131] Charles R. Swanson, Neil C. Chamelin ir Leonardo Territo, *Criminal investigation* (New York: McGraw-Hill, 2003), 156.

jam suteiktų pakankamą savęs pateisinimo jausmą prisipažinimui.[132] Tam tikra prasme, įtariamojo elgesio pateisinimas, elgesio priežasčių supratimas, leidžia jam pasijusti geriau ir atsiverti.

Nors literatūroje pateikiami gan platūs apibūdinimai įvairių metodų, manytina, kad tikslinga paminėti ir konkretų konfliktinių apklausų taktinių būdų sąrašą, kuris pateiktas dar 2004 metų kriminalistikos vadovėlyje:

1. „Įtikinti apklausiamąjį, kad tyrėjas yra objektyvus, sukelti pagarbą tyrėjui.
2. Rūpintis apklausiamojo teisių apsauga ir patenkinti jo teisėtus interesus.
3. Sukurti ir išlaikyti apklausos metu ramią, dalykinę atmosferą, stengtis pašalinti įtampą.
4. Apklausos metu svarbūs taktiškumas, valdymasis ir kultūringas bendravimas.
5. Išaiškinti įtariamajam nuoširdaus prisipažinimo reikšmę.
6. Išaiškinti motyvus, skatinančius duoti melagingus parodymus ir juos pašalinti.
7. Logiškai įtikinti, kad duoti melagingus parodymus yra beprasmiška.
8. Maksimalus apklausiamojo parodymų detalizavimas ir konkretizavimas.
9. Teigiamų apklausiamojo savybių skatinimas.
10. Nuoseklus įrodymų, demaskuojančių apklausiamąjį, pateikimas.“[133]

Šis sąrašas aktualus ir tinkamas naudojimui ir šiandieną. Tokia ar patobulinta forma, sąrašas galėtų būti įtrauktas į rekomendacijas ar metodologinius nurodymus pareigūnams atliekantiems apklausas, žinoma, mokymų pagalba, plačiau jas paaiškinant, pabrėžiant, kas vienu ar kitu punktu turima omeny.

Teigtina, kad nekonfliktinėse situacijose taktikos būdai labiausiai skirti apklausiamojo atminčiai sužadinti, nukreipti jo pasakojimą teisinga linkme, išgauti įmanomai daugiausia detalių, aplinkybių susijusių su nusikalstama veika. Vaizdingiau tariant, tai ėjimas kartu su apklausiamuoju jo rodoma kryptimi, vis prižiūrint, kad nenukryptų iš pagrindinio tako, jį kuruojant. Jei nekonfliktinėje situacijoje apklausą galime prilyginti ėjimui drauge ar greta apklausiamojo, tai konfliktinė situacija prilygtų jo vedimui už rankos, vis stabtelint jo įtikinti, kodėl jam reikia eiti iš viso, iki kol bus galima jį paleisti ir eiti šalia vis nurodant pagrindinį kelią. Paprasčiau tariant, konfliktinės apklausos tikslas –

[132] Charles R. Swanson, Neil C. Chamelin ir Leonardo Territo, *Criminal investigation* (New York: McGraw-Hill, 2003), 156.
[133] R. Burda ir kt. *supra note* 37: 46.

paversti apklausą nekonfliktine. Apklausoje, kurioje įtariamasis sako netiesą, apklausiantysis visų pirma turi sutelkti savo dėmesį ir sufokusuoti savo elgesį. Jis turi išlikti stiprioji, taktiškoji pusė, vedanti visą pokalbį. Nepasiduoti įtariamojo manipuliacijoms. Tokia apklausa reikalauja didelio pasiruošimo, įžvalgos, psichologinių žinių, valios. Pareigūnas prieš apklausą negali žinoti, kokia situacija jo laukia. Kuo platesnis jo žinomų taktikų arsenalas tuo lengviau identifikuoti situaciją, bei tinkamai panaudoti žinomus taktinius būdus pritaikytus atitinkamai situacijai, nesvarbu, ar ji būtų konfliktinė ar nekonfliktinė.

Galima daryti išvadą, kad informacija vadovėliuose ir kitoje teisinėje literatūroje pateikiama apie įtariamojo apklausos taktikas – aktuali ir tinkama remtis. Nepilnamečių apklausai skirtos 2005 metais paskelbtos teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais[134], taip pat 2009 metų Generalinio prokuroro rekomendacijos dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos[135]. Šios rekomendacijos itin reikalingos ir naudingos. Deja, teisės aktuose aktualios informacijos apie rekomenduojamas pilnamečio įtariamojo taktikas nėra. Tai itin jaučiama analizuojant empirinio tyrimo rezultatus, kai apklausiantiesiems sudėtinga išvardinti naudojamas taktikas. Jaučiamas poreikis susisteminti vadovėliuose esančią teoriją ir ją pateikti apklausas vykdantiems pareigūnams rekomendacijų ar metodinių nurodymų forma, tuo pačiu primenant apie taktikų pokyčius vienokiose ir kitokiose situacijose. Tikslingiausia, žinoma, būtų šias rekomendacijas pateikti mokymų forma, tuo pačiu pasikartojant būtinus žingsnius ruošiantis apklausoms, kurie itin naudingi nustatant apklausos situaciją, parenkant tinkamas taktikas ir jas pritaikant.

[134] Rima Ažubalytė, Petras Ancelis ir Ryšardas Burda. *Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais*. (Vilnius, 2005). https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Teisine_informacija/Tyrimai_ir_analizes/Metodikos%2C_rekomendacijos/Teisinesrekomendacijos.pdf

[135] „Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro įsakymas dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos 2009 m. rugsėjo 16 d. Nr. I-126“ (Vilnius, 2009). https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.46BFEB2C4291/wFhXFPKHKN

2.2. Įtariamojo apklausos taktikos pokyčiai (ne)dalyvaujant gynėjui

Teisė į gynėją įtvirtinta svarbiausiame šalies įstatyme – Konstitucijoje: „<...>Asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą.“[136] Ankstesniame skyriuje „Įtariamojo apklausos teisinio reglamentavimo pokyčiai“ aptarti kai kurie BPK straipsniai, kurie įtvirtina teisę į gynėją, taip pat teismų praktika, imperatyviai nurodanti, kad šios teisės negali būti sumenkinamos ar interpretuojamos įtariamojo nenaudai.

Pagrindiniai BPK straipsniai reglamentuojantys įtariamojo teisę į gynėją yra BPK 50 (gynėjo kvietimas ir paskyrimas), BPK 51 (būtinas gynėjo dalyvavimas) ir BPK 52 (atsisakymus gynėjo). Apklausiamasis turi būti informuotas dėl gynėjo ir to pasekoje, pasirašyti tai suprantantis: „Įtariamasis taip pat turi pasirašyti teisės turėti gynėją išaiškinimo protokolą, kur nurodoma įtariamojo pozicija dėl gynėjo dalyvavimo – ar reikalingas gynėjas, ar ginsis pats. Nemokamos teisinės pagalbos galimybė šiuose dokumentuose atskleista labai formaliai ir lakoniškai, nukreipiant į „įstatymo, reglamentuojančio valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą“, nustatytą tvarką.“[137] Taigi šioje situacijoje pagrindinis vaidmuo tenka pareigūnui atliekančiam apklausą. Jo išsamus įtariamojo teisių išaiškinimas gali lemti apklausiamojo pasirinkimus, o tai savo ruožtu – efektyvų įtariamojo teisų užtikrinimą.

Kaip minėta ankstesniame skyriuje, informacija apie teisę turėti gynėją pateikiama itin lakoniškai ir neinformatyviai. Iš ŽTSI stebėtų apklausų, galima daryti išvadą, kad tyrėjo suinteresuotumą, kuo greičiau atlikti apklausą, kai kuriais atvejais būtų galima vertinti, kaip skatinimą atsisakyti gynėjo. Apklausose, kuriose dalyvavo ir ŽTSI atstovai, tyrėjai dažniausiai atskleidė priežastis, kodėl įtariamajam nepravartu prašyti gynėjo, pavyzdžiui – nemokamas valstybinis gynėjas nepriklauso, taigi tai kainuos, arba, kad procesas dėl to bus užvilkintas. Tuo tarpu, priežastys, dėl kurių jiems būtų naudinga prašyti gynėjo, neatskleistos visai, kas galimai pakeistų kai kurių įtariamųjų apsisprendimą. Visais atvejais akcentuojama, kad gynėją galima pasisamdyti bet kurioje bylos stadijoje, t. y. pasikviesti vėliau.[138] BPK 52 straipsnyje teigiama, kad įtariamasis ar kaltinamasis atsisakyti gynėjo gali tik savo iniciatyva.[139] Tą imperatyviai pagrindžia ir BPK komentaras:

[136] Lietuvos Respublikos Konstitucija (Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 1994), 12.
[137] „*Apklausų kambaryje: įtariamųjų procesinės teisės Lietuvoje*„ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Tyrimo ataskaita. (Vilnius: 2018) http://hrmi.lt/apklausu-kambaryje-itariamuju-procesines-teises-lietuvoje/.
[138] „*Apklausų kambaryje: įtariamųjų procesinės teisės Lietuvoje*„ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Tyrimo ataskaita. (Vilnius: 2018) http://hrmi.lt/apklausu-kambaryje-itariamuju-procesines-teises-lietuvoje/.
[139] BPK 52 str. 1 d.

„Ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorui, teismui (teisėjui) neleidžiama jokia forma patarti įtariamajam (kaltinamajam, nuteistajam), kad jis atsisakytų gynėjo (neturi reikšmės, ar patariama apskritai atsisakyti gynėjo, ar konkretaus advokato (advokato padėjėjo)), išskyrus atvejus, kai pakviestasis ar paskirtasis gynėjas akivaizdžiai nevykdo savo kaip gynėjo pareigų.“[140] ŽTSI atstovų apklaustas advokatas interviu metu, pateikia atvejį kai ne tik nepaisoma šio straipsnio, bet tai daroma ganėtinai įžūliai: „kai pradėjau žmogui aiškinti teises, tai ji (tyrėja) man pradėjo sakyti: „Tu čia neaiškink, laikas suplanuotas, eikit iš čia“. Na ir kai aš jai išaiškinau pagal procesinį įstatymą, kokios jos, kaip tyrėjos, pareigos, tai ji atsisuko į mano klientą ir sako: „Žinai, aš tau siūlyčiau samdyti valstybinį, tu didelius pinigus moki, tau neapsimoka. Bus viskas valstybės sąskaita ir bus tau gerai.“ Tai sakau: „Kam bus gerai? Jam ar jums?“. Tai būna ir tokių atvejų“[141] Taigi, minėtame ŽTSI tyrime daromos išvados atskleidžia kur kas kitokią realybę arba kitaip tariat, šios normos įgyvendinimą praktikoje: „Stebėtos apklausos atskleidė, kad gynėjo atsisakymas ne visais atvejais gali būti laikomas tikrai savanorišku, ar, juo labiau, išreikštu įtariamojo iniciatyva. <...> pateikti apklausų epizodai, rodo tam tikrą spaudimą įtariamajam sutikti, kad pirmoji apklausa vyktų be gynėjo.“[142] Kyla klausimas, ar vien dėl laiko stokos pareigūnai yra linkę pirmas apklausas atlikti be gynėjo, kadangi tai reikalauja papildomų laiko sąnaudų (pirmoji apklausa sulaikytojo turi būti atlikta per 24 valandas), ar tokiu būdu bandoma eiti lengvesniu keliu, kadangi be gynėjo, labiau tikėtina, įtariamasis prisipažins ar išsiduos.

Situacija bandoma taisyti - nuo 2019 m. sausio 1 d. įsigaliojusiu įstatymu Nr. XIII-1438 priimti BPK 51 straipsnio pakeitimai, o tiksliau nustatytas būtinas gynėjo dalyvavimas, kai asmuo yra sulaikytas.[143] Šis pokytis vertintinas teigiamai, kadangi įtariamojo esančio suėmime, laisvė yra suvaržyta, taip pat apribota susižinojimo teisė, dažnai vieninteliu informacijos šaltiniu paliekant tyrėją. Iš pateiktų tyrimų matyti, kad tyrėjas ne visada linkęs nušviesti situaciją objektyviai, taigi būtinas gynėjas įtariamajam esant suimtam, turėtų užtikrinti pastarųjų teises daug efektyviau. Kiek šis pakeitimas atsiliepė teismų praktikai, dar sunku vertinti, kadangi nėra bylų nukeliavusių iki aukščiausių instancijų. Tačiau šios normos taikymas jau dabar susilaukia praktikų kritikos. Normoje

[140] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras, *supra note* 111: 148.
[141] „*Apklausų kambaryje: įtariamųjų procesinės teisės Lietuvoje*„ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Tyrimo ataskaita. (Vilnius: 2018) http://hrmi.lt/apklausu-kambaryje-itariamuju-procesines-teises-lietuvoje/.
[142] „*Apklausų kambaryje: įtariamųjų procesinės teisės Lietuvoje*„ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Tyrimo ataskaita. (Vilnius: 2018) http://hrmi.lt/apklausu-kambaryje-itariamuju-procesines-teises-lietuvoje/.
[143] Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 51 straipsnio ir priedo pakeitimo įstatymas 2018 m. birželio 30 d. Nr. XIII-1438. https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/35a873127f8511e89188e16a6495e98c.

įžvelgiamos spragos, kadangi įtariamasis apie tai, kad turi teisę į gynėją nuo sulaikymo, sužino tik pirmos apklausos metu, taigi atsiranda vietos pareigūnų galimoms manipuliacijoms iki apklausos.[144]

Įstatymo numatytais atvejais, įtariamasis gali prašyti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos (toliau – VGTP) gynėjo. Ne paslaptis, kad šie gynėjai dirba didžiuliu krūviu, taigi kyla klausimas ar yra išlaikoma atstovavimo kokybė. ŽTSI atlikto tyrimo rezultatai pateikė tokias išvadas: stebėtos 22 apklausos, kuriose dalyvavo VGTP gynėjai, gynėjai buvo aktyvus 8 atvejais (36%), likusiaisiais atvejais, t. y. 14 (64%), VGTP gynėjai buvo pasyvūs, nesiėmė jokios iniciatyvos, apsiribojo tiesiog buvimu patalpoje. Interviu su tyrėjais metu, pastarieji pripažįsta faktą, kad VGTP gynėjai neša mažai naudos įtariamiesiems, nėra suinteresuoti efektyvia gynyba. Interviu metu su advokatais, jie atskleidžia, kad yra susidūrę su situacijomis, kai tyrėjai vengia kviesti prašomą advokatą, vietoj jo siūlydami VGTP gynėją, tai esą labiau praktikuoja tokios tarnybos kaip STT ir FNTT.[145] Ar tai rodo, kad tam tikrų tarnybų tyrėjai suvokia valstybės garantuojamų advokatų nenaudingumą įtariamajam? ŽTSI griežtai vertina teisėsaugos neveiksnumą šioje srityje: „Atsižvelgiant į tai, kad teisinė pagalba teikiama asmenims, kurie dėl vienų ar kitų priežasčių yra labiau pažeidžiami, netinkama dalies VGTP advokatų teikiamų paslaugų kokybė yra rimta sisteminė problema, menkinanti pasitikėjimą advokatais, teisine pagalba ir baudžiamojo proceso teisingumu apskritai.“[146] Šios nuomonės nereikėtų suabsoliutinti ir suasmeninti. Dalis valstybės garantuojamų advokatų ir esamomis sąlygomis dirba tinkamai, o kritika šiuo atveju tenka, kaip ir buvo teisingai paminėta, pačiai sistemai. Valstybė savo ruožtu turėtų išspręsti šių advokatų užmokesčio, krūvio ir kompetencijos klausimus. Juolab, kad įtariamajam prastas atstovavimas ne tik, kad nepadeda, bet ir pakenkia, mat tolesniame procese, jei bus vertinami proceso pažeidimai, bus atsižvelgiama ar apklausose dalyvavo gynėjas, o tai gali apsunkinti tokių klausimų kėlimą ir tyrėjų veiksmų ginčijimą.

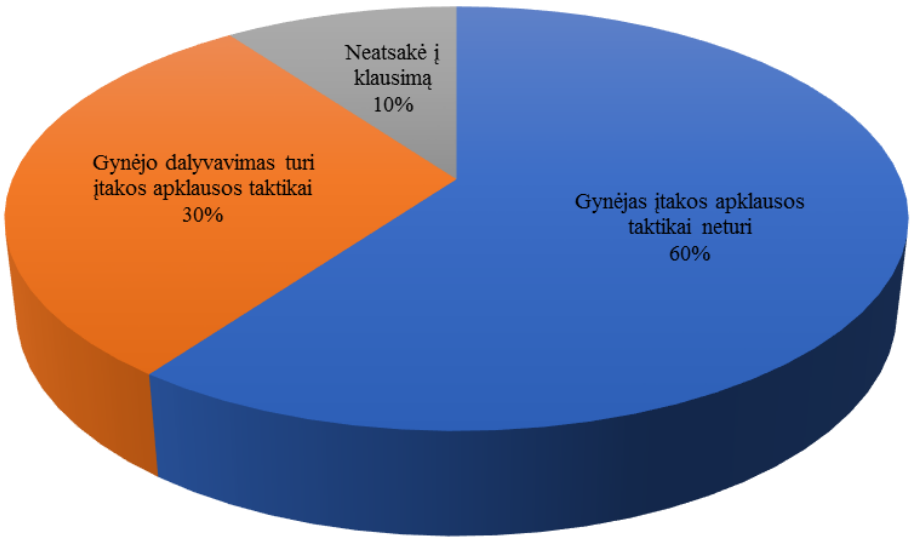
Nei vadovėliuose nei kitoje teisinėje literatūroje nėra kalbama apie skirtumus apklausos taktikų dalyvaujant ir nedalyvaujant gynėjui. Būtų galima manyti, kad taktika nesikeičia ar neturėtų keistis dėl šio papildomo asmens apklausoje, ypač tai neturėtų turėti įtakos įtariamojo procesinėms teisėms. Kadangi pagrindinis tikslas neturėtų keistis – kuo objektyvesnė ir visapusiškesnė apklausa. Empirinio tyrimo klausimais bandyta atskleisti, ar praktikoje taip pat nesiranda skirtumų, kaip ir teorijoje.

[144] Interviu su advokatu Edgaru Dereškevičiumi.
[145] „*Apklausų kambaryje: įtariamųjų procesinės teisės Lietuvoje*„ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Tyrimo ataskaita. (Vilnius: 2018) http://hrmi.lt/apklausu-kambaryje-itariamuju-procesines-teises-lietuvoje/.
[146] „*Apklausų kambaryje: įtariamųjų procesinės teisės Lietuvoje*„ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Tyrimo ataskaita. (Vilnius: 2018) http://hrmi.lt/apklausu-kambaryje-itariamuju-procesines-teises-lietuvoje/.

Apklausoje dalyvavusių įtariamųjų buvo klausiama ar jie apklausoje dalyvavo su gynėju ar be. Atsakymai pasiskirstė per pus. Apie 60 % respondentų atsakė dalyvavę apklausoje ir su gynėju ir be jo. Papildomu klausimu paprašyta jų įvardinti skirtumus, kuriuos jie įžvelgė tarp šių apklausų. Kalbėdami apie apklausą su gynėju, apklaustieji teigia, kad pareigūnai tokiose apklausose elgiasi atsargiau, taktiškiau. Apie apklausas be gynėjo atsiliepimai itin neigiami. Apklaustieji teigia, kad jiems buvo grasinama, spaudžiama prisipažinti, jie buvo provokuojami, užduodami menamieji klausimai, kurių formuluotė netiesiogiai leidžia numanyti atsakymą[147].

Panašus klausimas užduotas apklausas atliekantiems pareigūnams – „ar keičiasi Jūsų naudojamos įtariamųjų apklausos taktikos dalyvaujant ir nedalyvaujant gynėjui?“ 60 % apklaustųjų atsakė, kad gynėjas įtakos apklausos taktikai neturi. Kiek daugiau nei 30 % atsakė, kad gynėjas įtakoja apklausos taktiką (žr. 8 pav.)[148]. Keletas pareigūnų patikslino atsakymą sakydami, kad apklausose su gynėju reikia elgtis atsargiau.

8 pav. Ar keičiasi Jūsų naudojamos įtariamųjų apklausos taktikos dalyvaujant ir nedalyvaujant gynėjui?

Taigi, galima teigti, kad apskritai, pareigūnai labiau linkę atlikti apklausas be gynėjo nei su gynėju, o jei galima būtų rinktis, jie pasirinktų valstybės garantuojamą advokatą, o ne privačiai samdomą gynėją įtariamajam į pagalbą. Kas lemia šiuos pareigūnų pasirinkimus?

[147] Gediminas Bučiūnas, Edita Gruodytė ir Marijus Šalčius, *Ikiteisminis tyrimas: procesiniai, kriminalistiniai ir praktiniai aspektai*. (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2017), 75.
[148] Rimos Živoltės atlikto empirinio tyrimo rezultatai.

Empirinio tyrimo metu, buvo atliktas interviu, kurio metu į klausimus atsakė advokatas, turintis 15 metų darbo patirtį advokatūroje, o prieš tai 6 metus dirbęs ikiteisminio tyrimo institucijoje ir pats atlikinėjęs įtariamųjų apklausas. Taigi šis asmuo gali pažvelgti į baudžiamąjį procesą iš abiejų barikadų pusių, taip pat palyginti situaciją buvusią anksčiau ir dabar.

Apklausiamojo nuomone, situacija nuo 90-ųjų kardinaliai pasikeitusi: „anuomet į kai kurias taisykles žiūrėta pro pirštus, o ir nusikaltėliai buvo kitokie, visuomenė buvo kitokia. Pastaruoju metu apie apklausas atliekančių tyrėjų smurtą iš klientų nusiskundimų negaunama. Anais laikais visko pasitaikydavo. Dabar smurtas pasitaiko išskirtiniais atvejais, pareigūnams viršijus įgaliojimus, taikant kardomąsias priemones.<...> smurtas – nepasiteisinanti priemonė, įtariamieji kankinami prišneka visko, ką tik nori išgirsti tyrėjas, o jei reikia, paskui gali pakeisti parodymus. Tai kokia nauda? Tas pats ir su melavimu įtariamajam, anksčiau ar vėliau sužino, kad tyrėjas melavo, tada pakeičia parodymus.“[149]

Advokato teirautasi, ar gaunama nusiskundimų iš klientų apie apklausas, kuriose jie dalyvavo vieni (be gynėjo), dėl jų teisių pažeidimų: „Į jų teises, aišku, nėra taip atsižvelgiama kaip gynėjui esant šalia, bet daugelis įtariamųjų nesupranta, kada tyrėjas elgiasi ne pagal taisykles. Pvz. pildant protokolą, nepaminimos smulkmenos, kurios turi esminės reikšmės bylai, po to įtariamasis to nepastebi ir pasirašo protokolą. Čia teisiniai niuansai, įtariamajam gali pasirodyti tai nesvarbi smulkmena, o paskui ta smulkmena nulemia visą procesą. Nesant gynėjo, žinoma, spaudžia labiau, gali pasinaudoti informacija apie šeimą, gal pas tą įtariamąjį žmona jautresnė... Ir žinoma populiariausias – „kalbėk arba uždarysim, tada tikrai prašneksi“. Paskui, aišku kalbama apie tą buvusį spaudimą iš tyrėjų pusės, bet teismas nelabai reaguoja.“[150] Kaip jau ankstesniame skyriuje kalbėta, teismų praktika atspindi šiuos advokato žodžius.

Advokato taip pat paklausta, kodėl, jo manymu, tyrėjai labiau linkę vesti apklausas be gynėjo, o jei su gynėju, tai prioritetas teikiamas valstybės garantuojamam gynėjui. Jo manymu, tai nėra vien operatyvumo ir laiko taupymo klausimas: „Iš tyrėjo, pusės tai sakyčiau geriau apklausti be gynėjo, kai yra visi įrodymai, jei nėra įrodymų, tai geriau su gynėju, tada aiški jų pozicija. O pagrindinė priežastis, kodėl nori be gynėjo - nes taip patogiau. Nebus iš gynėjo nepatogių klausimų, mažiau streso. VGTP gynėjas tas pats, kas nieko. Čia aišku ne apie visus.“[151] Apklausiamasis taip pat pabrėžė skirtumus tarp skirtingų institucijų tyrėjų, FNTT ir STT tyrėjai susiduria su kitokio tipo bylomis, bei kitokiu

[149] Interviu su advokatu Nr. 1.
[150] *Ibid.*
[151] *Ibid*.

kontingentu įtariamųjų, kurie dažniausiai reikalauja apklausos su gynėju. Šiuo atveju policijos komisariatuose, didžioji dalis nesunkių nusikaltimų, o įtariamieji dažnu atveju mažiau išprusę, dėl to lengviau palaužiami psichologiškai. Taigi didesnė tikimybė patraukti tokį įtariamąjį savo pusėn, papirkti švelnesne bausme ar lengvinančiomis aplinkybėmis, kai nėra gynėjo šalia. Interviu į klausimus atsakęs psichologas žvelgia į tai ir iš kitos pusės, jam girdėtos situacijos, kad gynėjai neretai leidžia sau būti įžūliems, netaktiškiems, todėl natūralu, kad nemalonios patirties turintis pareigūnas rinktųsi apklausą be gynėjo dalyvavimo.

Vienas iš atliktų empirinių tyrimų – interviu su advokatu, baudžiamojo proceso teisės bei kriminalistikos ekspertu, turinčiu principingą poziciją dėl įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių pažeidinėjimo, dr. Edgaru Dereškevičiumi. Jo nuomone apklausa su gynėju ir be gynėjo skiriasi iš esmės. Vertinant apklausą, kurioje nedalyvauja gynėjas, matomas pareigūno noras apklausą „lenkti“ jam norima linkme. Apklausa būna labiau formalaus pobūdžio, joje neatsispindi visų versijų tikrinimas ir visos faktinės aplinkybės, dažnai apklausa išplečiama už įtarimo ribų. Į apklausą žiūrima kaip į formalumą, rutiną. Tuo tarpu dalyvaujantis gynėjas visada nori susipažinti su įtarimu ir neleidžia apklausos plėsti už jo ribų, taip pat stengiamasi aptarti visus surinktus duomenis, ne tik inkriminuojančius veiką.[152] Verta prisiminti BPK 1 straipsnį, kuris teigia, kad veiką atlikęs asmuo turi būti teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas[153]. Taigi ir pareigūnų atliekančių apklausas tikslas turėtų būti – objektyvus ir visapusiškas tyrimas. O dažnai susidaro įspūdis, kad įtariamasis su gynėju įgyvendindamas savo teises tampa priešu.

Dr. Edgaras Dereškevičius paklaustas, kodėl, jo nuomone, tyrėjai vengia gynėjų apklausose, atsakė, kad priežastis paprasta: „Tyrėjų krūvis labai didelis, ribotas finansavimas, o kokybės standartas aukštas, tad jie neturi tokių galimybių, kaip gynėjai pasiruošti apklausoms. Todėl jėgos jau nuo pat pradžių nelygios.“[154] Kiekvienas advokatas atsakingas pats už save, už savo reputaciją, gerą vardą, taip pat suinteresuotas daugiau uždirbti, kas priklauso nuo klientų gausos, bei atsiliepimų. Tuo tarpu tyrėjai neneša asmeninės atsakomybės už prastą darbo kokybę, už jų veiksmus atsakinga valstybė. Tai gali turėti įtakos atliekamų apklausų kokybei, bei procesinių taisyklių laikymuisi. Interviu metu iškelta idėja dėl galimybės griežtinti apklausą organizuojančio bei vykdančio asmens

[152] Interviu su dr. Edgaru Dereškevičiumi.
[153] BPK 1 str. 1 d.
[154] Interviu su dr. Edgaru Dereškevičiumi.

kontrolę, bei kelti klausimą dėl individualios atsakomybės (ne bendrosios ir ne institucinės) dėl teisės aktų nesilaikymo ar piktnaudžiavimo jais.[155]

Abu advokatai interviu metu pabrėžė būtinybę kelti kvalifikaciją tyrėjų, atliekančių apklausas. Prieita išvados, kad naudingiausi būtų mokymai kas pusę metų, kurių metu būtų atnaujinamos žinios bei organizuojami žinių patikrinimai. Žiūrint į tolimesnę perspektyvą, teisės studijose turėtų atsirasti psichologijos kursas, kuris turėtų būti dėstomas vėlesniuose kursuose.[156] Privačiai samdomi gynėjai yra skatinami tobulintis dalyvaujant mokymuose, konferencijose ir t.t. Advokatūra reikalauja, kad advokatai per metus surinktų 10 kreditų ir taip nuolat keltų savo kvalifikaciją. Taigi norint tyrėjams per apklausas ir kituose procesiniuose veiksmuose prilygti privačiai samdomiems gynėjams būtina tobulintis ir tai daryti periodiškai.

Vertinant apklausų bei interviu rezultatus, negalima paneigti fakto, kad įtariamojo apklausos taktikos skiriasi apklausose su gynėju ir be gynėjo. Taip pat skirtumų galima įžvelgti apklausose su privačiai samdomu gynėju ir valstybės garantuojamu. Darbo sąlygos, ribotas finansavimas, didelis krūvis pastato pareigūnus į poziciją, kurioje pasiekti aukštą kokybę tampa labai sudėtinga. Kai kurios sistemos spragos, kaip prasta pareigūnų kontrolė ar individualios atsakomybės nebuvimas, leidžia kai kuriems pareigūnams pro pirštus pažvelgti į kai kurias procesines taisykles, ginančias įtariamojo teises. Pareigūnai, kurie veikia valstybės vardu, turėtų demonstruoti elgesio pavyzdį piliečiams, profesionalumą, pagarbą paprastam žmogui, sąžiningumą. Tai vienas iš veiksnių įtakojantis meilę valstybei ir jos taisyklių laikymąsi. Asmuo, kuris galbūt neturi kaštų pasisamdyti gynėjo, turi tokias pačias teises ir laisves, kaip asmuo, kuris apklausoje dalyvauja su puikiai jo teises atstovaujančiu advokatu. Todėl, nenuostabu, kad besiskirianti taktika apklausose su gynėju ir be gynėjo, gali sužadinti asmens pykti, neteisingumo jausmą, nusivylimą teisėsauga ir visa valstybe.

[155] Interviu su dr. Edgaru Dereškevičiumi.
[156] Interviu su advokatu Nr. 1; Interviu su dr. Edgaru Dereškevičiumi.

2.3. Netradiciniai apklausos būdai bei taktikos

Problematiškos ir bevaisės įtariamųjų apklausos reikalauja skirti dėmesio netradiciniams apklausos metodams ir taktikoms, bei nuolat žvalgytis naujų, mokslo pagalba atrastų būdų, kaip prakalbinti įtariamuosius, o prakalbinus, išgauti teisingus parodymus. Ryšardas Burda ir Samuelis Kuklianskis savo knygoje apie apklausos taktinius būdus teigia, kad reikia rinktis tarp žmogaus teisių ir laisvių bei modernių įrodymo fiksavimo būdų: „<...>gamtos mokslų pasiekimai, techninio lygio kilimas meta naujus iššūkius baudžiamajam procesui ir kriminalistikai. Tenka nuolat rinktis tarp modernių įrodymų rinkimo bei fiksavimo būdų ir asmens laisvių ir teisių.“[157] Taip, žmogaus teisės ir laisvės visada žengia koja kojon su apklausos taktiniais būdais, tačiau nebūtina sutikti su tokia autorių nuomone, kad reikia rinktis tarp jų. Jei griežtai reikėtų rinktis vieną ar kitą, pasirinkimas neturėtų kelti klausimų, tai visada turėtų būti asmens teisės ir laisvės kaip aukštesnio prioriteto vertybė. Kur kas svarbesnis klausimas ir sudėtingesnis, o kaip gi suderinti šias priešpriešas, kad viena su kita nesikirstų. Kaip pasinaudojus istorijos išmintimi, užsienio šalių praktika, bei mokslo pasiekimais patobulinti įtariamojo apklausos taktikas ir tuo pačiu nepaminti žmogaus teisių ir laisvių? Šiame skyriuje nebus tradiciškai kalbama apie poligrafą, hipnozę ar farmakologinių ir kitokių specialių medžiagų panaudojimą apklausose. Netradiciniais būdais ir taktikomis šiame skyriuje pavadinti metodai, kurie nėra plačiai išnagrinėti lietuvių autorių, ir, tikėtina, nenaudojami praktikoje Lietuvoje. Vienas tokių – plačiai už Atlanto naudojama ir menkai nagrinėta Lietuvoje – įtariamojo kūno kalba ir mikro ekspresijos apklausų metu.

Paul Ekman – amerikiečių psichologas, profesorius Kalifornijos universitete, emocijų ir jų santykio su veido išraiška, tyrimų pradininkas. Jis sukūrė „emocijų atlasą“, turintį daugiau kaip dešimt tūkstančių veido išraiškų ir įgijo „geriausio žmogaus melo detektorius pasaulyje“ reputaciją. Dar 1967-1968 metais jis nuvyko į Papua Naująją Gvinėją, kad ištirtų, vienos seniausių ir labiausiai nuo civilizacijos atsiskyrusių, genčių neverbalinį elgesį. P. Ekman tyrimai pateikė stiprius įrodymus, kad veido išraiškos yra universalios. Paprastai tariant – jei žmogus yra laimingas, nesvarbu ar jis Afrikos genties gyventojas, ar išprusęs amerikietis, ar azijietis kūdikis – jis šypsosi. Jo teigimu, veido išraiškos, išduoda žmonių emocijas, bei natūralias reakcijas į klausimus ir jos yra universalios, nepriklausomai nuo jų tautybės, išsilavinimo, religijos ir kitų faktorių. Remiantis jo studijomis bei konsultacijomis, buvo sukurtas, apdovanojimų sulaukęs, serialas „Melo teorija“ (eng. *Lie to me*), kuriame apklausas atliekantys pareigūnai sėkmingai išaiškina nusikaltimus remdamiesi veido

[157] R. Burda ir S. Kuklianskis, *supra note* 15: 138.

ekspresijų, bei kūno kalbos skaitymu. Remiantis P. Ekman studijomis, JAV teisėsauga užsakė šio profesoriaus mokymus tyrėjams dirbantiems CŽV, Transportation Security Administration (toliau - TSA) ir Federal Bureau of Investigation (toliau - FBI).[158]

Apie neverbalinės kalbos skaitymą rašo ir kadaise FBI agentu dirbęs Joe Navarro. Knygoje jis atskleidžia vieną iš priežasčių, kodėl taip sunku atpažinti meluojantį žmogų. Melas prasideda dar vaikystėje, pvz. – „pasistenk atrodyti linksmas“, „pasakyk, kad mūsų nėra namie“. Tai kartojama diena iš dienos, iki kol įgundama įtikinamai kalbėti netiesą. Vieniems tai sekasi geriau, kitiems sunkiau. Joe Navarro kone pirmasis pateikė modelį pritaikytą apgaulingam elgesiui nustatyti, pagrindinė jo mintis gan paprasta – remtis demonstruojamu komforto, diskomforto jausmu, kurį išduoda kūnas, asmeniui atsakant į įvairius klausimus.[159] Pritartina šio autoriaus nuomonei, kad žmonių elgesio ženklus galima skirstyti į žodinius ir nežodinius. Neįtikėtina kiek daug laiko skiriame žodiniams ženklams skaityti ir visai neskiriame laiko skaityti nežodiniams ženklams, kurie daugeliu atvejų gali pasakyti daug daugiau. “Mūsų kūnas paklūsta vidiniam nusiteikimui, iškelia išorėn tai, ką tuo momentu jaučiame ar galvojame, ir ima kalbėti.“[160] Kūno kalba bei veido mikro ekspresijos, tai atskira kalba, kurią ypač verta išmokti apklausas atliekantiems pareigūnams, kuriems taip svarbu atskirti meluojantį nuo neatsimenančio, bandantį klaidinti nuo pasimetusio. „Galint suprasti kito žmogaus kūno judesius kaip jo vidinio nusiteikimo išraišką, atsiveria plačios galimybės suprasti kitus, nes žodžius žmonės parenka, o kūnas kalba be cenzūros.“[161] Įtariamasis sėdintis priešais pareigūną yra knyga, bet skaitant ją reikia atkreipti dėmesį ne tik į žodžius ir sakinių struktūrą, būtina skaityti ir tarp eilučių, būtina atkreipti dėmesį į intonaciją, bei visos knygos kontekstą.

Egzistuoja ir kontraversiška nuomonė kūno kalbos bei mikro ekspresijų atžvilgiu. Dalis mokslininkų pataria būti atsargiems ir skeptiškiems dėl šių metodų, kadangi universalių veido ekspresijų tyrimo nepavyko pakartoti paskesniems mokslininkams, o moksle, kaip žinome, reikalingas pakartojamumas, tam, kad būtų užtikrintas patikimumas. Taigi mokslininkų tarpe egzistuoja kūno kalbos ir veido ekspresijų šalininkai, o kitoje barikadų pusėje – verbalinės kalbos analizės šalininkai.

The British psychological society atliko tyrimą dėl efektyviausių naudojamų taktikų įtariamųjų apklausose. Tyrime dalyvavo 34 apklausas vykdantys pareigūnai (1 moteris) iš kelių tarptautinių jurisdikcijų, įskaitant Australiją, Indoneziją ir Norvegiją. Buvo atliktos 30-ties įtariamųjų apklausos,

[158] Paul Ekman Group, Dr Ekman‘s work. Žiūrėta: 2019 spalio 29d. https://www.paulekman.com/about/paul-ekman/
[159] Joe Navarro, Marvin Karlins. *Kūno kalba*. (Vilnius: Alma littera, 2014),
[160] Stefan Spies, *Kūno kalba*, (Vilnius: Vaga, 2006), 24.
[161] S. Spies, *supra note* 145: 14.

iš kurių dauguma buvo sulaikyti įtariant terorizmu. Tardytojų ir sulaikytųjų prašyta prisiminti konkrečią apklausos sesiją, aprašyti naudotas apklausos taktikas, rezultatus, ar buvo bendradarbiaujama, ar pasiektas prisipažinimas. Rezultatai stebinantys - 14 kartų didesnė tikimybė gauti nuoširdžius parodymus jau apklausos pradžioje yra naudojant artimo ryšio užmezgimo metodą. Keturis kartus didesnė tikimybė gauti prisipažinimą, kai apklausiantieji laikėsi, neutralios ir pagarbios įtariamojo atžvilgiu, pozicijos. Sulaikytieji asmenys taip pat buvo labiau linkę atsiskleisti, kai jie buvo apklausiami fiziškai patogiose vietose. Šiame tyrime dalyvavę pareigūnai teigė esantys patenkinti rezultatais, kurie dar labiau sustiprino tikėjimą tarpvalstybiniais susitarimais dėl prievartinių taktikų nenaudojimo. Rezultatai taip pat, tikėtina, įtikino bent dalį tyrėjų, kurie buvo skeptiškai nusiteikę neprievartinių taktikų atžvilgiu.[162]

Tyrimu itin pabrėžta nauda taktikos, kuria užmezgamas artimas ryšys su įtariamuoju (eng. *building rapport*). Ryšys užmezgamas dviem būdais – veidrodinio atspindžio būdu ir plėtojant bendrą patirtį. Veidrodinio atspindžio metodas nereiškia aklai kopijuoti pašnekovo elgesį ar manieras, tai labiau bendro ritmo paieška, psichologinės būsenos sutapatinimas.[163] Pašnekovo emocinės būklės supratimas ir kiek galimas savosios emocinės būklės sutapatinimas su jojo, gali jį paskatinti atverti informacijos srautą. Bendros patirties plėtojimas itin nesudėtingas metodas ryšiui užmegzti. Šiame etape galima kalbėti apie transporto spūstis pakeliui į darbą tą rytą arba apie kokią nors kitą patirtį, kuria gali pasidalinti ir pašnekovas. Tai leidžia įtariamajam humanizuoti apklausiantįjį, padeda atsipalaiduoti abiem dalyviams ir padėti komunikacijos pagrindą, surasti bendrų interesų taškų. Kalbėjimas apie bendrą dalyką leidžia neribotai ir abipusiai keistis dialogu, atskleidžiant asmeninę informaciją, faktus, jausmus ar interpretacijas. Šioje stadijoje apklausiančiajam lengva įvertinti, kaip įtariamasis jaučiasi, atrodo atsakinėdamas į klausimus, kurie nėra susiję su veika. Po to, pradėjus apklausą apie nusikalstamą veiką, tampa lengviau atpažinti, kada apklausiamasis meluoja, kurie klausimai jam kelia diskomfortą.[164]

Leonid Genrikhovich Zorin savo knygoje siūlo į ikiteisminį tyrimą pažvelgti kiek kitaip. Autorius siūlo netradicine forma spręsti konkuruojančių pusių nematomą konfliktą - žaidimai, inversijos, jo manymu, gali būti taikomi ne tik sporte, versle, švietime, bet ir ikiteisminiame tyrime. Žaidimais, spąstais, inversijomis, intrigomis vadinamos įvairios taktikos, kurios gali būti taikomos ir

[162] „People's support for torture in "ticking time bomb scenarios" is influenced by their desire for retribution", *The British psychological society (*2014*).* https://digest.bps.org.uk/2014/12/10/peoples-support-for-torture-in-ticking-time-bomb-scenarios-is-influenced-by-their-desire-for-retribution/

[163] Brian Fox, Rick Schumacher, „How to Build Rapport in Investigation Interviews", *I-Sight*, 2012. https://i-sight.com/resources/how-to-build-rapport-in-investigation-interviews/

[164] *Ibid*.

apklausose. Dėmesys atkreipiamas ne tik į mąstymo vingrybes, o taip pat ir į aplinkos poveikį asmeniui jį apklausiant - temperatūrą, objektų buvimą regėjimo lauke, garsus už sienos ir koridoriuje, specifinius kvapus, taip pat bet kokius kitus informacijos nešėjus, kurie gali turėti teigiamą ar neigiamą poveikį asmeniui. Visi šie veiksniai ar po vieną ar visi kartu, gali lemti įtariamojo pozicijos pasirinkimą (tokios, kokios nori tyrėjas). Išblaškymo efektas – nukreipiantis apklausiamojo dėmesį, humoro jausmo panaudojimas – priverčiantis atsipalaiduoti, atšvaito spąstai – leidžiant įtariamajam vesti apklausą melagingais parodymais iki lemiamo momento – tik keletas iš smulkiai analizuojamų taktinių veiksmų, kurias naudojant tyrėjas gali vesti apklausą jam norima kryptimi.[165]

Psichologo interviu metu taip pat klausta, jo nuomone, kokia taktika apklausiant įtariamąjį yra efektyviausia? Atsakymas sutampa su pastaraisiais mokslinių tyrimų rezultatais – draugiškas kontaktas, ryšio užmezgimas, šiltas bendravimas.

Šiuo klausimu įdomi ir pačių pareigūnų atliekančių apklausas nuomonė. Jiems buvo užduotas klausimas –„Remiantis jūsų patirtimi, kokių turite įžvalgų, kokie pokyčiai reikalingi įtariamojo apklausos taktikoms, kad apklausos būtų efektyvesnės?“. Didžioji dalis atsakiusiųjų teigė neturintys atsakymo ir pasiūlymų, kiti savo ruožtu mano, kad esama situacija yra patenkinama, todėl nieko keisti nereikia. Trečioji grupė atsakiusiųjų pateikė savo siūlymus, kaip efektyvinti įtariamųjų apklausas. Didesnė dalis pastarųjų mano, kad pareigūnų apmokymai pagerintų situaciją, ypač tokie, kurie suteiktų specialių psichologinių žinių, bei informacijos iš teismų praktikos. Kiti siūlo daugiau dėmesio skirti įtariamojo asmenybės analizei, kas vėl gi atsiremia į psichologines žinias. Likusieji teigia, kad apklausų vaizdo ir (ar) garso įrašinėjimas pakeltų įtariamųjų apklausų efektyvumą. Tiesa, pastarųjų, kurie taip mano, itin mažai vos 2,5%. Įdomu tai, kad interviu dalyvavęs psichologas teigia sulaukiantis skeptiško pareigūnų požiūrio dėl jo dalyvavimo apklausose.

Remiantis naujausiais tyrimais, galima daryti išvadą, kad įtariamojo apklausos taktikos išgyvena renesansą. Buvusios žiaurios ir nehumaniškos taktikos, senokai uždraustos ir vis rečiau aptinkamos šiuolaikinių demokratijų teisėsaugose. Šiandieninis mokslas atsigręžia į pačias paprasčiausias taktikas, kaip efektyviausias. Artimo ryšio užmezgimas, rodos visiems žinoma ir nieko nestebinanti taktika, kurį laiką buvo nustumta užmarštin, ieškant naujų stebuklingų būdų prakalbinti įtariamuosius. Moksliniai tyrimai rodo, kad būtent į žmogiško ryšio užmezgimą verta atsigręžti. Ši

[165] Leonid Genrikhovich Zorin, *Ispol'zovaniye kriminalisticheskikh igr, inversiy, effektov i takticheskikh lovushek pri rassledovanii, obvinenii i zashchite po ugolovnym delam* (Yurlitinform, 2002).

taktika ne tik padidina tikimybę gauti nuoširdžius parodymus, bet ir keičia žmonių, susidūrusių su teisėsauga, nuomonę apie visą sistemą ilgalaikėje perspektyvoje.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Šio darbo įvade išdėstyti ginamieji teiginiai pasitvirtina. Žmogaus teisės ir laisvės nors ir tinkamai įtvirtintos, nėra užtikrinamos praktikoje, atliekant įtariamųjų apklausas. Vis atnaujinamas įtariamojo teisių reglamentavimas reikalauja pokyčių įtariamojo apklausos taktikoje, bei visoje baudžiamojo proceso sistemoje. Nauji apklausos taktikos būdai Lietuvoje mažai tiriami ir aprašomi, nors juos panaudojant galima padidinti įtariamojo apklausos taktikos efektyvumą.

1. Žmogaus teisės ir laisvės – aukščiausio prioriteto vertybė teisinėje valstybėje. Įtariamųjų apklausas atliekantys pareigūnai, kaip valstybės tarnautojai, turi demonstruoti pagarbos žmogui standartą. Tačiau iš atliktų empirinių tyrimų (apklausų ir interviu) matyti (23% apklaustų pareigūnų, pateisintų fizinį smurtą, tam tikrais atvejais, apklausų metu), kad dalis pareigūnų linkę ignoruoti kai kuriuos bendruosius teisės ir baudžiamojo proceso teisės principus. Nekaltumo prezumpcija, humaniškumo principas, teisingo bylos nagrinėjimo principas tik keletas svarbiausiųjų, kurie turėtų būti imperatyviai priminti daliai pareigūnų, o jų nepaisymas griežtai vertinamas, taikant individualią atsakomybę.

Žmogaus teisių ir laisvių ignoravimas baudžiamajame procese sukelia įtariamųjų neigiamas emocijas, bei ilgalaikį nusivylimą teisėsauga ir visa valstybe. Žmogus, susidūrus su didžiule neteisybe valstybės institucijose (pvz. apklausų metu), kurios turėtų ginti ir gerbti jo teises ir laisves, netenka pagarbos, galbūt jam kyla pyktis, agresija, o gal apatiškumas, abejingumas taisyklėms. Tokie jausmai labai pavojingi, nes gali atsiskleisti netinkamiausiu metu, kai žmogui kyla dilema, ar pasielgti sąžiningai valstybės atžvilgiu, kuri elgėsi nesąžiningai su juo.

2. Įtariamojo teisės ir laisvės nesiskiria ir neturi skirtis, nesvarbu, ar apklausoje jis dalyvauja su gynėju ar be jo. Nepaisant to, atlikti empiriniai tyrimai rodo, kad apklausos su gynėju ir be gynėjo skiriasi iš esmės. Apklausose be gynėjo, stengiamasi labiau spausti įtariamąjį prisipažinti, apklausa išplečiama už įtarimo ribų, netikrinamos visos galimos versijos, tik labiausiai tikėtina, apkaltinanti įtariamąjį. Vietoj to, kad pareigūnai, įgyvendindami teisingumą, siektų objektyvaus ir visapusiško tyrimo, susidaro įspūdis, kad įtariamasis su gynėju, įgyvendindamas savo teises tampa priešu. Pareigūnai vengia gynėjų apklausose, dėl konfrontacijos, kuri dažnai baigiasi jų nenaudai, gynėjams esant geriau pasiruošus.

3. LAT bylų analizė bei empirinis tyrimas (įtariamųjų apklausa) rodo, kad nepaisant plečiamų įtariamojo teisių norminiu lygmeniu, praktikoje susiduriama su sunkumais tas normas įgyvendinant. Tiek nacionaliniuose, tiek EŽTT teismuose vis girdimi kaltinimai pareigūnams spaudimu ir neleistinų

metodų naudojimu apklausų metu. Įtariamųjų apklausų įrašinėjimas vaizdo ir garso priemonėmis pakeltų apklausų kokybę į aukštesnį lygį bei užtikrintų įtariamųjų teisių ir laisvių paisymą. BPK 188 straipsnis turėtų būti papildytas nurodant įrašinėti įtariamųjų apklausas, ar bent visų sulaikytųjų apklausas, ne tik sulaikytų nepilnamečių, kaip įstatymas reikalauja dabar.

Išanalizavus empirinio tyrimo rezultatus (pareigūnų apklausą), darytina išvada, kad pareigūnams, atliekantiems apklausas, trūksta žinių apklausos taktikų srityje arba jos pamirštos, dalis pareigūnų linkę naudoti neleistinus metodus (35% apklaustų pareigūnų). Negaunama reikiamų žinių atnaujinimų (80% apklausoje dalyvavusių pareigūnų atsakė, kad nėra siunčiami į mokymus apie apklausos taktikas). Todėl siūlytina parengti metodologinius nurodymus bei rekomendacijas, apklausas atliekantiems pareigūnams, juos pateikiant mokymų forma, taip pat organizuoti periodinius mokymus, bei žinių patikrinimus, kuriais būtų keliama kvalifikacija.

4. Per ilgus metus tirtos įvairios įtariamųjų apklausų taktikos ir skirtinga valstybių praktika leidžia stebėti pasiteisinančius ir neveikiančius metodus. Netaikytini metodai pažeidžiantys žmogaus teises, laisves, bei bendruosius teisės ir baudžiamojo proceso principus (psichologinis, fizinis smurtas, spaudimas, melas, grasinimai ir kt.). Pastarieji tyrimai (British psychological society) patvirtino seną posakį – „genialumas slypi paprastume“, paskelbę, kad efektyviausia taktika yra artimo ryšio užmezgimas (eng. *building rapport*). Tai tvirtina ir interviu į klausimus atsakęs psichologas, bei apklausoje dalyvavę įtariamieji, kurie pasigedo apklausose kontakto su pareigūnu (64% apklausose dalyvavusių įtariamųjų, teigė, kad pareigūnai nebandė užmegzti ryšio). Taigi, rodos, labai paprastas, jokių kaštų nereikalaujantis metodas, nėra išnaudojamas ir turėtų būti atrastas iš naujo. Verta iš naujo atrasti ir psichologinio kontakto svarbą, kūno kalbą, aplinkos, garsų įtaką, o svarbiausia gebėti dinamiškai pažvelgti į apklausos taktikas ir individualiai pritaikyti būtent tam įtariamajam galimai veiksiantį metodą.

LITERATŪRA

Norminiai teisės aktai:

Lietuvos Respublikos teisės aktai:

- Lietuvos Respublikos Konstitucija. Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, 1994.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2017.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 21, 22, 44, 188, 189, 272 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas 2018 m. birželio 30 d. įstatymu Nr. XIII-1436. https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/644f92e07f8311e89188e16a6495e98c
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 21, 22, 53, 54, 105, 188 straipsnių ir priedo pakeitimo ir kodekso papildymo 272, 1891 straipsniais įstatymas. 2019 m. liepos 16 d. Nr. XIII-2335. https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/2b6193f2aa0e11e9aab6d8dd69c6da66?jfwid=q8i88m8uw
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 10, 44, 48, 50, 52, 69, 69^1, 71^1, 72, 128, 140, 168, 190, 192, 196, 197, 233 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas 2017 05 11 įstatymu Nr. XIII-357 . https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/251abba23c6211e79f4996496b137f39
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 21, 22, 53, 54, 105, 188 straipsnių ir priedo pakeitimo ir kodekso papildymo 272 , 1891 straipsniais 2019 07 16 įstatymas Nr. XIII-2368. https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/2dd6ea30997a11e9aab6d8dd69c6da66?positionInSearchResults=13&searchModelUUID=04e14f49-aefb-4306-8da3-dacc60aae9ed
- Generalinio prokuroro 2014 m. gruodžio 29 d. įsakymas Nr. I-288 „Dėl baudžiamojo proceso dokumentų formų patvirtinimo“ (su vėlesniais pakeitimais), https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalActEditions/7d88c1908f6911e4a98a9f2247652cf4?faces-redirect=true
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 51 straipsnio ir priedo pakeitimo įstatymas 2018 m. birželio 30 d. Nr. XIII-1438. https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/35a873127f8511e89188e16a6495e98c
- „Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro įsakymas dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos 2009 m. rugsėjo 16 d. Nr. I-126“, Vilnius, 2009. https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.46BFEB2C4291/wFhXFPKHKN

Europos Sąjungos, tarptautiniai ir užsienio valstybių teisės aktai:

- Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija, 2000 m. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=EN.
- JTO tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktas, 1966 m. http://hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/TARPTAUTINIS_PILIETINIU_IR_POLITINIU_TEISIU_PAKTAS.pdf
- JTO visuotinės žmogaus teisių deklaracija, 1948 m, https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/lit.pdf
- JTO konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą, 1984 m. http://hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/JT_Konvencija_pries_kankinima_CAT_2010.pdf
- Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, 1950 m. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LIT.pdf
- Europos konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą, 1987 m. https://rm.coe.int/16806dbac1
- Direktyva 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0013

Teismų praktika:

Lietuvos teismų praktika:

- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d., 2000 m. rugsėjo 19 d., 2006 m. sausio 16 d., 2009 m. birželio 8 d. nutarimai. https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta523/content
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013m. lapkričio 26d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-475/2013. https://www.infolex.lt/tp/772175
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2019m. birželio 27d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-136-689/2019. https://www.infolex.lt/tp/1742039
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013m. rugsėjo 24d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-350/2013. https://www.infolex.lt/tp/728530
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2018m. gegužės 31d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-185-489/2018. https://www.infolex.lt/tp/1602525

- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2017 m. vasario 21d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-4-895/2017. https://www.infolex.lt/tp/1431652
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2019 m. vasario 26 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-35-1073/2019. https://www.infolex.lt/tp/1701365
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2019 m. kovo 5 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-60-942/2019. https://www.infolex.lt/tp/1703748
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2018 m. gruodžio 12 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-329-719/2018. https://www.infolex.lt/tp/1674072
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. balandžio 19 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-136-697/2016. https://www.infolex.lt/tp/1251061

Tarptautinių teismų praktika:

- Europos Žmogaus Teisių Teismas, Iljina ir Sarulienė prieš Lietuvą, Strasbūras 2011 m. http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/ILJINA_ir_SARULIENE_2011_sprendimas.pdf
- Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 metų lapkričio 5d. sprendimas Allan v. the United Kingdom, no. 48539/99,. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-60713%22]}
- Europos Žmogaus Teisių Teismas 2018 m. rugpjūčio 30 d. sprendimas byloje Imbras prieš Lietuvą (peticijos Nr. 22740/10). http://lrv-atstovas-eztt.lt/naujienos/peticija-pries-lietuva-del-tariamai-neteiseto-laisves-atemimo-ir-teises-i-teisinga-bylos-nagrinejima-pazeidimo-paskelbta-nepriimtina
- Europos Žmogaus Teisių Teismas byla: Venskutė prieš Lietuvą (Peticijos Nr. 10645/08).Žiūrėta: 2019 m. spalio 25d. http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/VENSKUTE_2012_sprendimas.pdf.
- Europos Žmogaus Teisių Teismo 2018 metų gegužės 31d. sprendimas. Abu Zubaydah prieš Lietuvą (Nr. 46454/11), http://lrv-atstovas-eztt.lt/naujienos/lietuva-pripazinta-pazeidusia-konvencijos-reikalavimus-byloje-del-czv-slaptai-ikalinto-asmens

Specialioji literatūra:

- Ancelis, Petras, Gediminas Aleksonis, Gediminas Bučiūnas, Janina Juškevičiūtė, Marijus Šalčius, Rolandas Šlepetys ir Mindaugas Šukys. *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
- Ancelis, Petras, Rima Ažubalytė, Linas Belevičius, Marina Gušauskienė, Gabrielė Juodkaitė-Granskienė, Ramūnas Jurgaitis, Raimundas Jurka, Hendryk Malevsi, Remigijus Merkevičius, Irma

Randakevičienė, Jolanta Zajančkauskienė. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: 2009.

- Ažubalytė, Rima, Raimundas Jurka, Jolanta Zajančkauskienė. *Baudžiamojo proceso teisė: bendroji dalis*. I knyga. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2016.
- Bučiūnas, Gediminas ir Edita Gruodytė, *Ikiteisminis tyrimas: procesiniai, kriminalistiniai ir praktiniai aspektai*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009.
- Bučiūnas, Gediminas, Edita Gruodytė ir Marijus Šalčius, *Ikiteisminis tyrimas: procesiniai, kriminalistiniai ir praktiniai aspektai*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2017.
- Burda, Ryšardas ir Samuelis Kuklianskis, *Apklausa ikiteisminio tyrimo metu: taktikos teorija ir praktika*. Vilnius: Mykolo Romeri universitetas, 2007.
- Burda, Ryšardas, Rolandas Krikščiūnas, Eglė Latauskienė, Hendryk Malevski ir Snieguolė Matulienė. *Kriminalistikos taktika ir metodika*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
- Burda, Ryšardas. *Kriminalistikos taktika*. Vilnius: Lietuvos tesės universitetas, 2001.
- Dereškevičius, Edgaras. Kriminalistikos metodų taikymas gynėjo procesinėje veikloje: nuo teorijos iki metodikos. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
- Goda, Gintaras, „Procesinė prievarta baudžiamajame persekiojime“. pranešimas konferencijoje *Žmogaus teisių problema baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese,* Vilnius, 1995.
- Gross, Hans, *Criminal investigation.* Madras: G. Ramasawmy Chetty & Co.,1907.
- Gušauskienė, Marina, *Įtariamojo teisė būti informuotam: teorinės prielaidos ir įgyvendinimo galimybės*, Jurisprudencija, 2008;
- Ilona Michailovič, *Viktimologijos raida ir perspektyvos*, Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.
- Justickis, Viktoras ir Gediminas Navikas, *Bendravimo psichologija.* Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1995.
- Jurka, Raimundas, Irma Randakevičienė ir Saulius Juzukonis, *Baudžiamojo proceso dalyviai*. Vilnius: Industrus, 2009.
- Jurka, Raimundas, Rima Ažubalytė, Marina Gušauskienė ir Artūras Panomariovas. *Baudžiamojo proceso principai*. Vilnius: Eugrimas, 2009.
- Jurka, Raimundas. *Liudytojas: ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese.* Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009.
- Jusienė, Roma ir Alfredas Laurinavičius, *Psichologija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.

- Juškevičiūtė, Janina, Snieguolė Matulienė, Daiva Kairienė, Laimutis Kraujalis, Giedrius Mickus, Audrius Kacelavičius, Vytautas Kažemikaitis, Aleksandr Valentij, Sigitas Sinkevičius ir Gintautas Kaikaris. *Kriminalistika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014.
- Kurapka, Vidmantas Egidijus, Hendryk Malevski ir Snieguolė Matulienė. *Europos kriminalistikos bendros erdvės 2020 vizijos įgyvendinimo Lietuvoje mokslinė koncepcija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2016.
- Kurapka, Vidmantas Egidijus, Hendryk Malevski, Snieguolė Matulienė ir Eglė Bilevičiūtė. „Kriminalistikos vizija 2020 ir naujos įžvalgos dėl jos ateities“. *XIII Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika*, I dalis. Vilnius: IĮ S. Jokužio leidykla-spaustuvė 2017.
- Kurapka, Vidmantas Egidijus ir Snieguolė Matulienė. *Kriminalistika. Taktika ir metodika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
- Kurapka, Vidmantas Egidijus ir Hendryk Malevski. *Šiuolaikinė nusikaltimų tyrimo koncepcija ir jos kriminalistinis bei procesinis užtikrinimas – dabarties mokslinis įdirbis ir ateities perspektyvos*. Jurisprudencija, 2005.
- *Lietuvos baudžiamoji teisė: specialioji dalis*. Antroji knyga. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2017.
- Lietuvos teisininkų draugija. *Žmogaus teisių problema baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese*. Vilnius: Finansų ministerijos Mokymo centro leidybos grupė, 1995.
- Malevski, Hendryk. *Įvykio vietos apžiūra ir įvykio vietos tyrimas: naujas kriminalistinės koncepcijos modelis*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1997.
- Malevski, Hendryk. “Pagrindinės kriminalistikos mokyklos ir šiuolaikinio kriminalistinio modelio formavimas Lietuvoje”,VI *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009.
- Matulienė, Snieguolė, Jolanta Zajančkauskienė ir Ąžuolas Volkus. „Asmenų, turinčių psichikos ir (ar) elgesio sutrikimų, apklausa“*, XV Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika,* I tomas, Klaipėda: IĮ S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2019.
- Matulienė, Snieguolė, Gediminas Bučiūnas. „Ikiteisminio tyrimo efektyvumo problemos“, *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.
- Merkevičius Remigijus.“*Baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese*“. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė (01 S). Vilnius, 2005

- Merkevičius, Remigijus, *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata,* Vilnius: Registrų centras, 2008;
- Myers, David G. *Psichologija.* Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2000 m.
- Navarro, Joe, Marvin Karlins. *Kūno kalba*. Vilnius: Alma littera, 2014.
- Paine, Thomas. *Žmogaus teisės*. Naujoji Rosma, 2003.
- Palskys, Eugenijus. *Lietuvos Kriminalistikos Istorijos apybraižos*. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1995.
- Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. *Baudžiamasis procesas: teisingumo garantas ar kliūtis*? Vilnius: Vilniaus panda, 2014.
- Sakalauskas Gintautas, Skirmantas Bikelis, Vaidas Kalpokas ir Aušra Pocienė. *Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai*. Vilnius: Teisės institutas, 2012.
- Spies, Stefan. *Kūno kalba*. Vilnius: Vaga, 2006.
- Swanson, Charles R., Neil C. Chamelin ir Leonardo Territo. *Criminal investigation.* New York: McGraw-Hill, 2003.
- Štarienė, Lijana. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010.
- *Teisės viršenybės link.* Vilnius: Vilniaus universiteto, Teisės fakultetas, 2019.
- Terehovičs, Vladimirs "Apklausos taktikos ypatumai Latvijos baudžiamajame procese".XV-asis Tarptautinis kongresas „*XV Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika*" Kaunas, 2019 m. rugsėjo 20d.
- Tishchenko, Valery, Larysa Bielik. „Informacinės fikcijos tiriant nusikaltimus*", XV Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika*, I tomas, Klaipėda: IĮ S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2019.
- Torvaldas, Jurgenas. *Kriminalistikos keliai ir klystkeliai*. Vilnius: Mintis, 1981.
- Valickas, Gintautas, Viktoras Justickis, Kristina Vanagaitė ir Ksenija Voropaj. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisėsaugos pareigūnais bei institucijomis*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.
- Zorin, Leonid Genrikhovich. *Ispol'zovaniye kriminalisticheskikh igr, inversiy, effektov i takticheskikh lovushek pri rassledovanii, obvinenii i zashchite po ugolovnym delam.* Yurlitinform, 2002.

Elektroniniai leidiniai:

- Žmogaus teisių stebėjimo institutas. *Apklausų kambaryje: įtariamųjų procesinės teisės Lietuvoje*. Tyrimo ataskaita. Vilnius: 2018. http://hrmi.lt/apklausu-kambaryje-itariamuju-procesines-teises-lietuvoje/
- Vaišvila, Alfonsas. „Valstybinių prioritetų problema Lietuvos Respublikos Konstitucijoje“ (2002m.): 61. https://www.mruni.eu/upload/iblock/63d/008_vaisvila.pdf.
- Najdowski, Cynthia J., Catherine L. Bonventre,”Deception in the interrogation room”, *American Psychological Association* (2014): 26, https://www.apa.org/monitor/2014/05/jn.
- Cain, Nicole, „The Use of Deception During Police Interrogations“, *In public safety* (2015), https://inpublicsafety.com/2015/12/the-use-of-deception-during-police-interrogations-2/
- Foreign Countries on Recording Custodial Interrogations. *National association of criminal defense lawyers*. Žiūrėta 2019 spalio 14 d. https://www.nacdl.org/.
- Alfonsas Vaišvila. „Valstybinių prioritetų problema Lietuvos Respublikos Konstitucijoje“ (2002m.): 61. https://www.mruni.eu/upload/iblock/63d/008_vaisvila.pdf.
- Gintaras Goda, „Absoliučiai draudžiami veiksmai baudžiamajame procese“, 2011 m. file:///C:/Users/Namai/Downloads/148-%23%23default.genres.article%23%23-121-0-10-19700101%20(1).pdf
- Portalas Delfi: „Niujorką prikausčiusi byla: kaip penki paaugliai sėdo už grotų dėl brutalaus nusikaltimo, kurio nepadarė“, 2019 m. liepos 21 d. Skaitykite daugiau: https://www.delfi.lt/news/daily/world/niujorka-prikausciusi-byla-kaip-penki-paaugliai-sedo-uz-grotu-del-brutalaus-nusikaltimo-kurio-nepadare.d?id=81660209.
- American Psychological Association: „Speaking of Psychology: False confessions aren’t always what they seem“. Žiūrėta 2019 m. spalio 16d. https://www.apa.org/research/action/speaking-of-psychology/false-confessions.
- BBC: „CIA tactics: What is 'enhanced interrogation'?“ Žiūrėta 2019 m. spalio 17 d. https://www.bbc.com/news/world-us-canada-11723189
- Najdowski, Cynthia J. ir Catherine L. Bonventre,”Deception in the interrogation room”, American Psychological Association (2014): 26, https://www.apa.org/monitor/2014/05/jn.
- Cain, Nicole, „The Use of Deception During Police Interrogations“, In public safety (2015), https://inpublicsafety.com/2015/12/the-use-of-deception-during-police-interrogations-2/
- Paul Ekman Group, Dr Ekman‘s work. Žiūrėta: 2019 spalio 29d. https://www.paulekman.com/about/paul-ekman/

- Bučiūnas, Gediminas, Konfidencialumo ir konspiracijos principai baudžiamajame procese. (Vytauto Didžiojo universitetas, 2014). https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/30773/1/ISSN2029-4239_2014_N_1_11.PG_25-38.pdf.
- Ažubalytė, Rima, Petras Ancelis ir Ryšardas Burda. Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. (Vilnius, 2005). https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Teisine_informacija/Tyrimai_ir_analizes/Metodikos%2C_rekomendacijos/Teisinesrekomendacijos.pdf
- Khazan, Olga, „The Humane Interrogation Technique That Actually Works“, *The Atlantic*, 2014. https://www.theatlantic.com/health/archive/2014/12/the-humane-interrogation-technique-that-works-much-better-than-torture/383698/
- „People's support for torture in "ticking time bomb scenarios" is influenced by their desire for retribution“, The British psychological society, 2014. https://digest.bps.org.uk/2014/12/10/peoples-support-for-torture-in-ticking-time-bomb-scenarios-is-influenced-by-their-desire-for-retribution/
- Fox, Brian, Rick Schumacher, „How to Build Rapport in Investigation Interviews“, *I-Sight*, 2012. https://i-sight.com/resources/how-to-build-rapport-in-investigation-interviews/
- Clemens, Franziska, Detecting lies about past and future actions: The Strategic Use of Evidence (SUE) technique and suspects' strategies, (Sweden, University of Gothenburg2013) https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/32705/1/gupea_2077_32705_1.pdf
- Navickienė, Žaneta ir Aleksandras Izotovas. Ikiteisminio tyrimo pareigūno profesionalumo dimensijos: profesinė kompetencja ir asmeninės savybės (Vilnius: 2013), https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/14930/Navickien%c4%97.pdf?sequence=1&isAllowed=y

ANOTACIJA

Magistro baigiamajame darbe, pasitelkiant teismų praktiką, doktriną, besikeičiantį teisinį reglamentavimą bei empirinius tyrimus, analizuojamos įtariamojo apklausos taktikos. Nagrinėjama taktikų kaita esant nekonfliktinei ar konfliktinei situacijai, dalyvaujant ir nedalyvaujant gynėjui. Vertinamas žmogaus teisių ir laisvių prioriteto išlaikymas taikant įtariamojo apklausos taktikas.

Darbą sudaro dvi dalys. Pirmojoje dalyje nagrinėjama apklausos samprata, įtariamojo apklausos specifiškumas lyginant su kitų baudžiamojo proceso subjektų apklausomis, teisinis reglamentavimas ir žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimas praktikoje vykdant įtariamojo apklausas. Antrojoje dalyje atskleidžiami įtariamojo apklausos taktikų skirtumai konfliktinėje, nekonfliktinėje situacijoje, bei skirtumai tarp apklausų su gynėju ir be. Atkreipiamas dėmesys į taktikas rekomenduotinas naudoti Lietuvoje ir pokyčius reikalingus sistemai norint efektyvinti įtariamųjų apklausas bei visą baudžiamąjį procesą.

Raktiniai žodžiai: baudžiamasis procesas, įtariamojo apklausa, apklausos taktika.

ANNOTATION

This Master thesis analyzes suspect's interrogation tactics using case law, doctrine, changing legal regulation, and empirical research analysis. Attention is paid to changes in tactics in non-conflict or conflict situations, with and without advocate. Maintaining the priority of human rights and freedom through suspect's interrogation process.

The work consists of two parts. The first part is dedicated to the concept of questioning, the specificity of an interrogation of a suspect as compared to a questioning of other subjects in criminal proceedings, legal regulation and the implementation of human rights and freedom in the practice of interrogation process. The second part analyses the differences in tactics of interrogating the suspect in a conflict, non-conflict situations, and the differences between interrogating with and without advocate. Attention is drawn to the tactics recommended to use more in Lithuania and the changes needed to the system to improve the effectiveness of suspect's interrogation and the entire criminal process.

Key words: penal process, interrogation of a suspect, interrogation tactics.

SANTRAUKA

Įtariamojo apklausa - procesinis veiksmas, be kurio neįsivaizduojama nė viena baudžiamoji byla. Magistro baigiamajame darbe „Įtariamojo apklausos taktika“ nagrinėjamos įtariamojo apklausos taktikos, jų teisinis reglamentavimas, taktikų pokyčiai skirtingose situacijose bei atitikimas žmogaus teisėms ir laisvėms. Dėl įtariamojo svarbos visam baudžiamajam procesui, būtina išanalizuoti pagrindines daromas klaidas, taikant įtariamųjų apklausos taktikas ir numatyti būtinus pokyčius šiam tyrimo veiksmui, rasti problemų sprendimo būdus.

Nors įtariamojo apklausa, kaip procesinis veiksmas naudojama kone kiekvienoje baudžiamojoje byloje, teismų praktikoje vis dar girdimi apklaustųjų skundai dėl procesinių taisyklių nesilaikymo ir jų teisių ir laisvių pažeidinėjimo, kas rodo spragas baudžiamojo proceso sistemoje. Netinkamas įtariamojo apklausos taktikų bei neleistinų būdų panaudojimas veda prie žmogaus teisių pažeidimų bei neteisingų parodymų išgavimo, o tai savo ruožtu - į papildomus ginčus teisme, bei ištęstą procesą.

Šiame darbe taikant bylų analizę, doktrinos ir teisinio reglamentavimo studijas, bei eilę empirinių tyrimų (pareigūnų ir įtariamųjų apklausas, bei psichologo ir advokatų interviu), atskleidžiamos tikrosios problemų šaknys ir jų mastas. Iš šio darbo matyti, kad teigiami teisinio reglamentavimo pokyčiai neatsispindi praktikoje, išsami doktrinos medžiaga bei pamatiniai baudžiamojo proceso principai pamiršti ir netaikomi daugelio pareigūnų, atliekančių įtariamojo apklausas. Neskiriamas dėmesys naujausių, efektyviausių taktikų analizei. Empirinių tyrimų - apklausų ir interviu rezultatai rodo, kad pamirštamos ne tik taikytinos apklausos taktikos, bet ir pagrindinis įtariamojo apklausos tikslas – objektyvios tiesos atskleidimas.

Išanalizavus empirinius tyrimus, kurie rodo tikrąją įtariamojo apklausos procesinio veiksmo padėtį, bei įtariamųjų teisių užtikrinimą jį atliekant, pateikiamos išvados ir pasiūlymai kaip patobulinus teisės normas, pakėlus pareigūnų kvalifikaciją, būtų galima padidinti įtariamojo apklausų efektyvumą.

Raktiniai žodžiai: baudžiamasis procesas, įtariamojo apklausa, apklausos taktika.

SUMMARY

Interrogation is a procedural act and no criminal investigation could be imagined without it. The Master's thesis "Interrogation tactics" analyzes suspect's interrogation tactics, their legal regulation, changes of tactics in different situations and compliance with human rights and freedom. The importance of the suspect figure in the whole criminal process, leads to a more thorough analysis of the main mistakes made using the suspect's interrogation tactics and to foresee the necessary changes for this investigative action and to find solutions to the problems.

Although suspect's interrogation as a procedural act is used in almost every criminal case, in case law it is still heard about complaints of non-compliance with procedural rules and violations of their rights and freedom, indicating gaps in the criminal justice system. Misuse of tactics and unauthorized suspect's interrogation leads to human rights violations and false testimony, which in turn leads to further litigation and process delays.

In this work, case studies, doctrine and legal studies and a series of empirical studies (survey with officials and suspects, interviews with psychologists and attorneys) reveal the true roots and extent of problems. As a result of these analysis we can see that the positive changes in the legal regulation are not reflected in practice, and comprehensive doctrine and fundamental principles of criminal procedure have been overlooked and are not applies by many officers during suspect's interrogation. There is not enough attention paid for analyzing the latest, most effective tactics. The results of the empirical research – a survey and two interviews - show that not only the tactics of questioning but also the main purpose of suspect's interrogation - the disclosure of objective truth - are forgotten.

After analyzing empirical studies that show the true state of the suspect's interrogation process and securing the suspects' rights, conclusions and suggestion are made on how to improve the law, raise the officers' qualifications so that it could improve the effectiveness of the suspect's interrogation.

Key words: penal process, interrogation of a suspect, interrogation tactics.

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Priedas Nr. 1

Forma patvirtinta Mykolo Romerio universiteto
Senato 2012 m. lapkričio 20 d. nutarimu Nr.1SN-10

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

2019-12-04

Vilnius

Aš, Mykolo Romerio universiteto (toliau – Universitetas), teisės mokyklos, baudžiamosios teisės ir proceso instituto, baudžiamosios teisės ir kriminologijos programos

(fakulteto / instituto, programos pavadinimas)

Studentas (-ė)_Rima Živoltė,

(vardas, pavardė)

patvirtinu, kad šis rašto darbas / bakalauro / magistro baigiamasis darbas

„ĮTARIAMOJO APKLAUSOS TAKTIKA“:

1. Yra atliktas savarankiškai ir sąžiningai;
2. Nebuvo pristatytas ir gintas kitoje mokslo įstaigoje Lietuvoje ar užsienyje;
3. Yra parašytas remiantis akademinio rašymo principais ir susipažinus su rašto darbų metodiniais nurodymais.

Man žinoma, kad už sąžiningos konkurencijos principo pažeidimą – plagijavimą studentas gali būti šalinamas iš Universiteto kaip už akademinės etikos pažeidimą.

_____ Rima Živoltė

(parašas) *(vardas, pavardė)*